

ҚР білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки РК

2(2) шығарылым
сәуір – мамыр - маусым

Выпуск 2(2)
апрель – май - июнь

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год

Бас редактор - Главный редактор

Рысбеков Т.З.
доктор исторических наук, профессор

Редакция алқасы – Редакционная коллегия:

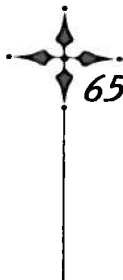
Абузяров Р.А. – доктор педагогических наук, профессор;
Буркитов О.Б. – доктор филологических наук;
Бримжаров Б.К. – доктор исторических наук, профессор;
Горин А.Ф. – доктор технических наук;
Дарбаева Т.Е. – доктор биологических наук;
Джубатырова С.С. – доктор сельскохозяйственных наук;
Қыдыршаев А.С. – доктор педагогических наук;
Муханбетжанова А. – доктор педагогических наук, профессор;
Мухлисова З.К. – кандидат исторических наук, доцент;
Сабыр М. – кандидат филологических наук, доцент;

Шығаруға жауапты – Ответственный за выпуск:
Кожевникова А.А.

ISBN 9965-553-82-3

© Запдно-Казахстанский государственный университет, 2004 г.

Регистрационный номер 1432-Ж

*65-ші студенттердің ғылыми-тәжірибелік
конференция жүлдегерлерінің ғылыми
мақалалары (10-14 сәуір 2004 ж.)*

*Научные статьи победителей 65-ой
научно-практической студенческой
конференции (10-14 апреля 2004 г.)*

ӘӘЖ 342

Абдолов Ж. К.
М. Өгемиұлы атындағы
БҚМУ-нің
тарих факультетінің
ІУ-курс студенті
Ғылыми жетекшісі – аға
оқытушы Жақсығалиев Ж.Ж.

Тәуелсіз Қазақстан және Шыңғыстану ілімі

Еліміздің мемлекеттік егемендік пен саяси тәуелсіздікке қол жеткізуі сөз жоқ, Отандық тарих ғылымының қалыптасуына оң ықпал етіп, ұлттық тарихи сананың қайта оянуына бастау берді.

Міне, осы Қазақстанның егеменді ел болуы жағдайларында демократиялық қоғам мен нарықтық экономика құру жолында, Отанымыздың басынан кешірген тарихи жолдарын ғылыми тұрғыдан қайта қарап, әділ бағасын беру ісі едәуір нәтижелерге жетті. Тарихшылар жаңа әдістемелік көзқарастар, жаңаша ойлау әдістерін жасауға, тарихи үрдістің оның өзі қандай болса, сол күйінде көруге ұмтылып, жаңа айқындамалар тұрғысынан жазылған еңбектер жарық көруде. Әсіресе, соңғы жылдары республикамызда тарих ғылымына деген

қызығушылық арта түсті. Оның бірнеше себептері бар. Олар: жоғарда айтылғандай Қазақстанның мемлекеттік егемендік пен саяси тәуелсіздік алуы, ұлттық сана-сезімнің өсуі, тарих ғылымының идеологиялық қыспақтан арылуы, қазақ халқы тарихының күрделі тұстарын қайта қараудың және жаңаша түсіндірудің қажеттілігі.

Десек те, жалпы Отандық тарихтағы осындай игі істерге қол жеткеніне қарамастан, Қазақстан тарихындағы іргелі кезең — «Моңғол дәуірі» және осы моңғол дәуірін бастаған Шыңғыс ханның жеке тұлғасының тарихы жеткілікті деңгейде қолға алынып, ғылыми кешенді түрде зерттелінбей келеді. Соған байланысты Отандық тарихта Шыңғыс ханның тарихи тұлғасына тиісті тарихи ақиқатқа негізделген бағасы берілмеген. Мұндай тарихнамадағы жағдайдың қалыптасуының бірнеше объективті себептері бар.

Біріншіден, моңғолдардың қаһарлы да кеменгер басшысы — Шыңғыс ханның тарихы әр кезеңде де тарихшылардың субъективті көзқарасына байланысты бұрмаланып немесе тек бір бағытта суреттеліп келген. Бір авторлар Шыңғыс ханның әскери дарындылығын, тарихи қайраткерлігін әспеттеп көрсетіп, Шыңғыс ханның Орта Азия мен Қазақстандағы іс-әрекетін прогрессивті түрде бағаласа, екінші бір авторлар моңғол империясының негізін салушы Шыңғыс ханның тарихи қайраткерлігін түгелдей жоққа шығарып, Шыңғыс хан мен оның мұрагерлерін өздерінің артында тек қанды оқиғаларды қалдырып отырған, «варвар», «қиратушы», «вандалист» ретінде суреттеген. Мәселен, француз тарихшысы Мишель Хонг: «Шыңғыс хан тарихта қанды судай ағызған, қанішер адам ретінде қалды»[1]-деп жазса, ал тарихшы Гарольд Лэмб: «Шыңғыс хан Наполеоннан да,

А. Македонскийден де асып түскен, мыңжылдықтың ірі тұлғасы»[2]-деп бағалады. Сол сияқты, бұндай сипаттағы пікір төрелігін айтқан тарихшылар көп болды.

Екіншіден, Шыңғыс ханның тарихы ғасырлар бойы әртүрлі мемлекеттердің ұлттық, идеологиялық мүддесіне сай бұрмаланып жазылды. Егер де, батыстық зерттеушілер көбіне Шыңғыс хан мәселесіне еуроцентристік көзқараста қараса, ал Ресейлік зерттеуші-тарихшылар мәселені Ресей тарихындағы «моңғол-татар езгісі» кезеңінің тарихи сабақтарын пайымдау арқылы шешкен. Ал ортағасырлық тарихи түпдерек авторлары өз көзқарастарында діни, саяси амбицияларын мықтап ұстап, осы тұрғыдан барып Шыңғыс хан тарихына кіріскен.

Үшіншіден, тәуелсіздік алған Қазақстанда да осындай тенденциялар сақталып, Ресейлік, Кеңестік, Батыстық тарихнамадағы екі жақты қарама-қайшы көзқарас тек Қазақстандық интерпритациясында ғана көрініс тапқан. Яғни, Қазақстандық Шыңғыстану дүниежүзілік Шыңғыстанудан асып кете алмағаны былай тұрсын, дүниежүзілік Шыңғыстанудағы қол жеткізген жетістіктерді қабылдай да алмаған. Бұл пікірімізге біздің Шыңғыстанушылардың «Шыңғыс хан — қазақ, ал ол құрған мемлекет — қазақ мемлекеті»[3]-деген қауесетті таратуының өзі дәлел бола алады.

Төртіншіден, тәуелсіздік алуымызбен бірге Отандық тарихты зерделеу ісінің жүруі барысында қолға алынған Шыңғыс хан тарихы ғылыми негізде зерттелінбей, көбіне «әуесқой тарихшылардың», әдебиетшілердің, жазушылардың назарына алынып, ғылыми тарихылықтан алшақтай түскен. Сонымен бірге, қоғамдық тарихи санада осындай эйфориялық деңгейдегі пікір-пайымдар ерекше ықыласпен

қабылданып, Шыңғыс хан туралы қоғамдық тарихи сананы дәйексіз немесе ғылыми тарихилық принципке сай емес тұжырымдармен қанықтырып, қоғамдық тарихи санада Шыңғыс хан хақында белгілі бір қарама-қайшылықты пікір қалыптастырып тастаған. Әрине, халықтың өз өткенін білуге және оны қорытуға деген ұмтылысы рухани жаңғыру кезеңінде тұрған ұлтқа тән жағымды құбылыс. Сонымен бірге, бұл процестің қоғамдағы рухани ахуалға жағымсыз ықпалы бар екендігі де көріне бастады. Осы орайда тарих ғылымдарының докторы, профессор Ж. О. Артықбаевтың: «Бұл он жыл шынын айтқанда тарих үшін күрес жылдары болды. Қазіргі күні осы күрес бір сатыға көтерілген сияқты. Менің ойымша енді іш тазалығы маңыздырақ. Оның ішінде қоғамдық пікірді жаулап кеткен дилитатизммен күрес, рушыл, аташыл тарихшылармен күрес, жадағай бос көпірме тарихшылармен күрес т. б. ... Ендігі міндет ғылыми тарихтын деңгейін көтеру» [4] -деген ойын білдіреді. Мәселен, осы Шыңғыс хан төңірегінде де соңғы он жылдың өзінде дәйексіз канстанциялар мықтап жайлап кетті. Бұл жағымсыз құбылыс өз кезегінде тәуелсіз Қазақстандағы ғылыми Шыңғыстанудың қалыптасып, арқасын кеңге жайуға өз кедергісін келтіріп отыр.

Міне, осындай объективті себептерге байланысты Қазақстандық тарихнамада Шыңғыстану мен монғолтанудың өзіндік ғылыми дәстүрі қалыптаспаған, болған жағдайда да ғылыми тарихилықтан аулақ жатыр. Сол сияқты, бұл кезеңді зерттеудің теориялық-метедологиялық негізі түпкілікті қалыптаса қоймаған. Қазақстандық тарихнамада Шыңғыстануға арналған бірде-бір фундаментальды монографиялық сипаттағы зерттеу жұмысы жарық көрмеген.

Сондай-ақ, кейбір қазіргі тарихшылардың осы мәселені қозғаған еңбектері бұл кезенді әртүрлі түсіндіреді және қарама-қайшы көзқараста қарастырады. Соның ішінде Шыңғыс ханның әлем тарихындағы және жекелеп алғанда, Қазақстан тарихындағы Шыңғыс ханның орнына байланысты біркелкі көзқарас, тоқтамды пікір жоқ. Бір авторлар Шыңғыс ханды «қазақ» деп пікір білдіріп жатса, ал көпшілік зерттеушілер Кеңестік тарихнаманың дәстүрімен Шыңғыс ханды «жау» ретінде көрсетіп келеді. Шынына келгенде, Кеңестік тарихнамадағы В. В. Бартольдтың, Г. Е. Грумм-Гризмайлоның, Л. Н. Гумилевтің, Б. Я. Владимирцовтың, Э. Хара-Даванның бұл проблемаға деген оң көзқараста болғанына қарамастан, жалпы Кеңестік тарихнамада моңғол дәуірі мен Шыңғыс ханның тарихи тұлғасы теріс сипатта, жағымсыз түрде бағаланды. Осыған орай бүгінгі тәуелсіз Қазақстандық тарихи әдебиеттерде Кеңестік тарихнаманың моңғол дәуірі мен Шыңғыс ханға берген тарихи бағасы сақталып қалып отыр. Сондықтан да бүгінгі тәуелсіздік жағдайында Отанымыздың өткен тарихындағы келелі кезең — моңғол дәуірі мен Шыңғыс ханның тарихи орнын қайта пайымдаудың маңызы зор болып отыр.

Егер де қазіргі Қазақстандық Шыңғыстанудың қал-жағдайын дүниежүзілік Шыңғыстанумен салыстырып және Қазақстан тарихындағы моңғол кезені мен Шыңғыс ханның тарихи орнын ескеріп, тарихтың алтын дінгегі — ақиқат екендігін тағы бір еске алсақ, тәуелсіз Қазақстандық Шыңғыстану ілімінің болашақтағы ғылыми проблемалары мынадай бағыттарда болмақ:

- Қазақстандық Шыңғыстанудың ғылыми теориялық-методологиялық негізін айқындау мәселесі.

Шыңғыстанудың теориялық-методологиялық негізін айқындаудың маңыздылығы біріншіден, Шыңғыс хан тарихының ғылыми түрде зерттелуіне мүмкіндік берсе, екіншіден, Қазақстан тарихындағы Шыңғыс хан мен моңғол дәуірінің тарихи орны мен маңыздылығын анықтауға септігін тигізері сөзсіз.

- Шыңғыс хан мен моңғолдардың ерте тарихына қатысты тарихи деректерді ғылыми айналымға енгізу мәселесі.

Рас, тәуелсіздік жылдарында бірнеше деректер қайта басылып, бірқатары қазақ тіліне де аударылды. Алайда, Шыңғыс хан туралы хабар беретін дерек көздері баршылық. Мәселен, орта ғасырдың өзінде 1240 жылғы жазылған «Моңғолдың құпия шежіресінен» бастап ХҮІІ ғасырдың ортасында жарық көрген «Алтын топшыға» дейін Шыңғыс хан мен оның ұрпақтарының тарихына арналған тарихи дерек көздерінің саны 40-қа жуық екен. Егер де осы деректерді аударып, ғылыми айналымға қосса, Шыңғыс хан тарихының беймәлім, құпиясын ішке бүгіп келе жатқан тарихи мәселелердің ашыла түсетіні хақ.

- Шыңғыс ханның жеке тұлғасын арнайы және оның тарихи қайраткерлігінің әртүрлі саладағы қызметін зерттеу мәселесі.

Шыңғыс ханды біз қалай айтсақ та ол өз дәуірінің ұлы тұлғасы екендігі сөзсіз. Сондықтан да оның дипломатиялық, саяси-құқықтық, әскери қайраткерлігін жеке дара және өзара сабақтастыра отырып зерттегеннің маңызы зор.

- Қазақстанның «моңғол дәуірі» кезеңіндегі тарихына бұрынғы көзқарастарды саралай отырып, жаңаша баға беру мәселесі.

Шыны керек, тарихнамада Шыңғыс ханның Орта Азия мен Қазақстанға әскери жорықтары бөліп қарастырылып, ол тек хронологиялық жағынан

1219 - 1224 жылдарды ғана қарастырып келеді. Ал шын мәнінде, Шыңғыс ханның Орта Азия мен Қазақстанды өзіне бағындыруы бұл Шыңғыс ханның ұлы Батысқа жорықтарының басталуына, әрі оның ұлы империя құру идеясын өмірге келуіне алып келген оқиға емес пе? Сондықтан да Шыңғыс хан бастаған жорықтарды локальды деңгейде бөліп қарамай, оның әскери жорықтарын бірдей сипаттағы әскери доктринаға сай жүргізілген жорықтар деп қабылдап, мәселені кешенді түрде қарастыру керек.

-Шыңғыс ханның Батысқа жорықтарының кешеуілдеуіне алып келген Қазақстан мен Орталық Азияның жерін мекендеген түркі тайпалары: керейттердің, меркіттердің, наймандардың, жалайырлардың Шыңғыс ханмен қарым-қатынасын зерттеу мәселесі.

Қазақстандық тарихнамада бұл мәселе көп қарастырылмай келеді. Тек тарихшы С. Ақатаевтың «Тышқан жылғы қырғын»[5] атты кітапшасынан басқа бұл мәселеге арналған еңбек жоқтың қасы.

-Шыңғыс хан негізін салған моңғол империясының ыдырауы барысында пайда болған моңғол ұлыстарының әлеуметтік-экономикалық, саяси құрылысын жан-жақты зерттеу керек.

Себебі, осы моңғол ұлыстарының ыдырауы барысында Қазақ хандығы қалыптасты. Зерттеушілер қаншама қарсы пікір айтқанмен де Қазақ хандығындағы саяси, құқықтық, әлеуметтік құрылысты Шыңғыс хан заманында қалыптасқан дәстүр айқындап берді. Сол сияқты, қазақтар арасында шыңғысшылдық берік орнады. Сондықтан да бұл мәселені зерттеудің де маңызы зор.

Міне, осындай бағыттарда ізденіс жұмыстарын жандандыру өз кезегінде Қазақстандық Шыңғыстану ілімінің ілгерлеп дамуына септігін тигізіп, халыққа

тарихи зердені қайтарып беруде елеулі рөл атқарары сөзсіз.

1995 жылы шілденің бірінші жұлдызында Елбасы қол қойған «Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптастыру тұжырымдамасында» [6] атап көрсетілгендей Қазақстан тарихының дүниежүзі тарихының және Еуразия тарихының құрамдас бөлігі екендігін ескерсек, XIII ғасырдағы бүкіл Еуразия кеңістігіндегі тарихи аренада қызмет еткен Шыңғысхан сияқты ірі тұлғаның тарихын кешенді түрде қарастырудың, оған объективті ғылыми тарихи бағасын берудің практикалық және теориялық-методологиялық маңыздылығы зор екендігі ақиқат. Демек, тәуелсіз Қазақстандық Шыңғыстану ілімінің алдында үлкен міндеттер тұр және бұл міндеттер өзекті де көкейкесті болып отыр.

Әдебиеттер

1. Ана-тілі газеті 2002 жыл, 6-маусым.
2. Гарольд Лэмб Чингисхан. Властелин мира М., "Центр-полиграф", 2003. -301 с.
3. К. Данияров История Чингисхана Алматы: "Жібек жолы", 2001. -404 с. Х. Көктәнді Аспан мен Даланың төрт ұмытылған тарихы М., "Қасиет", 2001-466 б.
4. Ж. О. Артықбаев Шәкәрім "шежіресіне" қайта оралсақ// қазақ тарихы 2003 жыл, №2.
5. С. Ақатаев Тышқан жылғы қырғын Алматы: "Ана-тілі", 1994. -80 б.
6. Қазақстан республикасында тарихи сана қалыптастыру тұжырымдамасы Алматы: "Қазақстан", 1995-32 б.

Айткалиева Ж., гр. 0220
Научный руководитель –
к.п.н, доцент Утегенова К.Т.

Нестандартные формы проведения уроков

Уже более десяти лет в нашей стране идет строительство новой модели образовательной системы. Преобразования носят как внешний характер (меняется структура управления, появляются новые типы организаций образования), так и внутренний (определяется новое содержание образования, внедряются новые формы организаций педагогического процесса, методы, технологии и средства обучения).

Цель реформ одна – обеспечить высокое качество образования. Сегодня, кажется, всеми осознается, что только образованное общество способно вывести республику из списка развивающихся стран и поставить в один ряд с экономически развитыми. Поэтому сегодня проводится реформирование средней и высшей школы.

Одной из реформ средней школы является единое национальное тестирование, которое применяется в 216 странах мира, например в Австралии, Великобритании, Дании, Италии, России и других странах. В результате, по словам министра образования и науки Ж.А. Кулекеева, мы сумеем получить реальный рейтинг каждой школы, оценить деятельность отдельных учителей, особенно по отдельным предметам, деятельность каждой школы становится как бы прозрачной.

Эта же система будет использована в системе высшей школы. Студенты II курса пройдут тестирование по пяти дисциплинам.

Также в системе высшего образования внедряется кредитная технология оценки качества подготовки специалистов, которая призвана связать отечественные критерии качества высшего образования со стандартными, принятыми в мире.

Сложившуюся в мире систему образования многие называют «поддерживающим обучением». Оно основано на подготовке человека к решению повседневных проблем и предназначено в основном для поддержания существующей системы образа жизни и деятельности человека.

Однако в мире обозначилась иная тенденция, связанная с переходом на другой тип обучения – «инновационный». Ему присущи две характерные особенности:

1. Первая – это обучение предвидению, то есть ориентация человека не столько на прошлый опыт и настоящий, сколько на далекое будущее. Такое обучение должно подготовить человека к использованию методов прогнозирования, моделирования и проектирования в жизни и профессиональной деятельности. Отсюда столь важно развитие воображения, акцентирование внимания на проблемы и трудности, ожидающие человека в будущем, на альтернативные способы их разрешения.

2. Вторая – включенность обучающегося в сотрудничество и участие в процессе принятия важных решений на разных уровнях (от локальных и частных до глобальных с учетом развития мира, культуры и цивилизации).

Как часто интересное, масштабное дело дает единое творческое дыхание всем школам, возможность проявиться каждой индивидуальности, ломает межпредметные и межвозрастные барьеры и создает живые творческие связи всего и со всем. Вот почему на сцену вышли нестандартные уроки.

Термин «Нестандартный урок», появившийся в начале 90-х годов на страницах газет и журналов, привлек внимание учителей. Нестандартные уроки отличаются, прежде всего, новизной, оригинальностью, каждый урок неповторим, он представляет собой творческую находку учителя. Такие уроки как нельзя лучше соответствуют новой концепции общего среднего образования, в которой основное внимание уделяется ученику как личности, развитию его творческих возмож-

ностей, привитию интереса к учебе. Это уроки–диспуты, уроки–беседы, способствующие развитию самостоятельности мышления.

Новое время диктует новые подходы, как к процессу преподавания, так и к процессу усвоения знаний.

В отличие от стандартных уроков нестандартные уроки более широко и интересно позволяют учащимся усвоить знания. Существует очень много разных видов нетрадиционных уроков. Одним из наиболее интереснейших уроков являются *интернет-уроки*.

Н.М Коптюг в своей статье « Интернет – уроки как вспомогательный материал для учителя английского языка» считает, что форма интернет – урока дает возможность осуществлять непосредственную связь с пользователями, мгновенно учитывать пожелания и предложения. А отличаются они тем, что каждый урок не похож на предыдущий. И тема, и способы подачи могут отличаться. А привлекают они тем, что:

1. Базовая статья, вокруг которой построен урок, берется из свежих публикаций агентства « Рейтер» (т.е. на уроках используется современная лексика).

2. Структура уроков, несмотря на различие тем и разный подход к подаче материала отличается от традиционных.

3. Представленный материал можно использовать как самостоятельный, например, на уроках по переводу, страноведению, так и вспомогательный при изучении тем устной речи.

А.Н Кулагина же предлагает посетить удивительный мир - мир игр. Игра, учение и труд являются основными видами деятельности человека.

Известный французский ученый Луи де Бройль утверждал, что все игры имеют много общих элементов с работой ученого. По мнению Кулагиной, в игре сначала привлекает поставленная задача и трудность, которую можно преодолеть, а затем - радость открытия и ощущение преодоленного

препятствия. Именно поэтому всех людей независимо от возраста привлекает игра. В игре заложены огромные воспитательные и образовательные возможности, игра развивает детскую наблюдательность, способности, совершенствует мышление, внимание и творческое воображение. Автор статьи предлагает нашему вниманию следующие **типы игр**:

1. творческие игры, основанные на «внесение» воображаемой ситуации ролевые, деловые игры;
2. игры – соревнования, связанные с выявлением победителя индивидуальные и коллективные победители (команда);
3. игры, направленные на выполнение занимательного задания;
4. игры с раздаточными материалами лото, домино.

Игры можно использовать при опросе учащихся, закреплении знаний, повторении пройденного, выполнении домашнего задания.

Булгакова И.В. в своей книге «Нестандартные уроки» отмечает, что учебные игры – явление достаточно разнообразное. Тем не менее, у таких уроков, по словам автора, довольно много общих черт:

1. Во-первых, это ярко выраженное стремление к определенной цели победить в конкурсе, осуществить поиск какого – либо материала, выступить в определенной роли.

2. Во-вторых, игра должна отличаться ярко выраженным добровольным характером.

3. В-третьих, интрига... В игре зачастую нельзя угадать, кто окажется победителем.

4. В-четвертых, игра должна обеспечить более высокую по сравнению с обычными формами урока обучающую, развивающую и воспитательную результативность.

Еще одной важной особенностью урока-игры Булгакова считает включение механизма воображения.

Таким образом, в игре заключены большие воспитательные возможности, так как они способствуют формированию вариативного способа мышления. Конечно, урок на игровой

основе вряд ли может решить все проблемы, связанные с повышением интереса ребят к учебе, а значит, и на качество знания.

Одним из таких уроков является деловая игра. Она эффективна благодаря:

- вариативности игры, предоставляющей возможность учащимся самореализоваться;
- реальности игры, благодаря чему приобретенные знания, навыки и умения предоставляются не в виде абстрактной информации, а в динамике реальных объектов труда;
- равноправным, партнерским отношениям в системе «ученик-учитель».

Киселева О.П. и Радченко Л.А предлагают *одну из форм деловых игр – экономическую игру «Золотая лихорадка»*, действие которой может разворачиваться как в школах, так и в вузах.

Цель ее - экономическое просвещение учащихся, развитие их представления о предприятиях и работе товарной биржи. Игра способствует формированию и усвоению таких понятий, как анализ рынка товаров и экономическая политика предприятия. В процессе игры учащиеся получают навыки маркетинговых исследований рынка, заключения сделок на реализацию своей продукции и приобретение товаров.

Мы разделили игру на 3 этапа: подготовительный, организационный и сам процесс игры.

1 этап - подготовительный.

Определяется количество участников игры, признающее правила и законы игры, количество которых составляет 8 человек в 4 группах. Каждая группа создает свое предприятие. На первом занятии разъясняются основные задачи предприятия:

1. создание новой продукции (ноу- хау);
2. реклама данной продукции и презентация;

3. продажа и покупка продукции с целью увеличения прибыли

На втором уроке вводится единая денежная единица “алтын”. Каждое предприятие в начале своей экономической деятельности получает в банке сто тысяч алтын в качестве беспроцентного кредита. Это означает, что каждое предприятие должно будет возвратить в банк взятую сумму без процента.

Для координации и руководства всей деятельностью предприятия каждая группа избирает директора, заместителя директора и начальников экономического, финансового, юридического, производственного и маркетингового отделов.

Для координации отношений между предприятиями создается единый орган управления – муниципалитет. В его состав входят:

1. Юридический отдел, регистрирующий предприятия и выдающий лицензию на право заниматься производством продукции (приложение 1).

2. Суд, который рассматривает все иски и претензии предприятия друг к другу, решает все споры и регулирует конфликты.

3. Налоговая полиция, контролирующая деятельность предприятия и наложение штрафов.

4. Экономический отдел, просчитывающий издержки на выпуск единицы продукции (стоимость ресурсов).

5. Социальный отдел для оказания помощи и поощрения.

6. Универсальная торговая биржа, занимающаяся регистрацией совершенных сделок.

7. Банк, осуществляющий все денежные операции.

В целях регулирования взаимоотношений и придания законности игре муниципалитетом принимается административный кодекс (приложение 2), а также положение о товарной бирже, банке, налоговой полиции.

В игре используется принцип условного производства. Продукция выпускается в форме товарной карточки (рис.2), на которой написано название соответствующего вида продукции и есть его рисунок.

Прежде чем начинать реализацию товара, предприятие получает лицензию в юридическом отделе, в экономическом – карточку, где указана величина издержек, которая составляет 30% от заявленной предприятием цены. Сумма издержек вычитывается из первоначальной денежной суммы, полученной предприятием. Данная операция имитирует покупку ресурсов (сырье, материалы, энергию, заработную плату). Далее предприятие устанавливает цену за единицу продукции, в зависимости от издержек на ее производство.

Выпустив продукцию и реализовав ее торговому партнеру, предприятие регистрирует сделку на торговой бирже. За время игры необходимо заключить не менее 6 сделок.

Игра длится одну неделю. В первый день проводится презентация предприятия (название, руководство, цель деятельности) и продукции, которую будут производить, выпускается реклама продукции в виде плаката.

В игре каждый день приравнивается к одному году, в конце дня все предприятия представляют отчет о своей деятельности в муниципалитет, заполняют налоговую декларацию (приложение 3), уплачивают штрафы (таблица 1), если они были начислены на основании ст.4. Административного кодекса, получают премии (ст.9, таблица 2), подводят итоги финансового года. Ежедневно для полного видения игры вывешивается бюллетень (таблица 3).

Думаю, что такую игру неплохо было бы организовать на каждом факультете и вовлечь в нее хотя бы один курс. при желании можно проводить игру на казахском языке.

Проведение такой формы деловой игры, несомненно будет способствовать интенсивному обмену идеями, информацией и раскроет творческий потенциал участников игры.

Проблема преподавания русского языка - одна из важнейших в казахской школе. Вот почему поиски новых форм уроков приобретают такую актуальность. Урок должен заставить учащихся мыслить, анализировать, отстаивать свою точку зрения. Это невозможно сделать при сухом, догматичном подходе к преподаванию. Поэтому и возник нестандартный урок как одно из средств решения проблемы.

По моему мнению, нестандартный урок - это голос учителя, живой опыт, это реакция педагога на перемены, происходящие вокруг, попытка внести разнообразие, добиться, чтобы каждое занятие носило творческий характер. Я считаю, что важна сама идея, а творческий учитель найдет формы ее воплощения.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Таблица 1

Квитанция об уплате штрафов

Дата 14.03.04

Группа ФН-01к

Предприятие	Сумма штрафа	За что наложен штраф
ТОО «Золотой век»	1000 алтын	За пропуск занятий (две пары)

Ф.И.О. и подпись инспектора

Таблица 2

Квитанция о начислении премии

Дата 14.03.04

Группа ФН-01к

Предприятие	Сумма премии	За что начислена
ТОО "Золотой век"	2900 алтын	1. За отсутствие опозданий – 1000 алтын 2. За отличные оценки – 1900 алтын

ЛИЦЕНЗИЯ

на право заниматься производством продукции

Выдана ТОО "Золотой век" группа – 01к на право заниматься

(наименование предприятия, группа)

производством _____

(наименование товара)

Серийный номер 6.002

В случае нарушения условий производства и сбыта продукции, лицензия будет отозвана, а ваше предприятие закрыто.

М.П.

Начальник юридического отдела

Административный кодекс

Статья 1. Настоящий кодекс регулирует взаимоотношения между предприятиями, муниципалитетом и др. органами. Основная задача данного кодекса - охрана прав интересов предприятий, предупреждение нарушений, воспитание участников игры в духе точного и неуклонного соблюдения правил.

Статья 2. Административным правонарушением (проступком) признается нарушение правил внутреннего распорядка, покушение на собственность предприятий и муниципалитета.

Статья 3. Административной ответственности подлежат предприятия и их участники, зарегистрированные в юридическом отделе муниципалитета.

Статья 4. За совершение административных правонарушений могут применяться следующие взыскания

- 1) за опоздания на урок - 100 алтын
- 2) за пропуск урока - 500 алтын
- 3) за двойку - 200 алтын
- 4) за плохое поведение - 300 алтын
- 5) за другие нарушения правил внутреннего распорядка - 200 алтын.

Статья 5. Изготовление или сбыт фальшивых денежных знаков влечет за собой наложение штрафа от 10000 до 50 000 алтын с обязательной конфискацией фальшивых денежных знаков.

Статья 6. Обман покупателей, партнеров по сделкам влечет предупреждение или наложение штрафа от 5 до 10 тысяч алтын.

Статья 7. Уклонение от подачи декларации о доходах или иное сокрытие доходов и неуплата налогов влечет наложение штрафа от 5 до 10 тысяч алтын.

Статья 8. Злостное неподчинение органам власти и суду влечет предупреждение или наложение штрафа от 50 до 75 тысяч алтын.

Статья 9. Предприятиям начисляется премия за

- 1) отсутствие опозданий – 1000 алтын
- 2) отсутствие пропусков – 5000 алтын
- 3) за отличную оценку – 100 алтын

Статья 10. Наложение штрафов и начисление премий производится по карточкам выполнения производственного графика, которые вводятся на время игры вместо рапортчиков и заполняются преподавателями на каждом уроке. В конце дня карточки сдаются в муниципалитет.

Декларация о доходах

Название предприятия _____

Период, за который получены указанные доходы

С «__» _____ 2004г. по «__» _____ 2004г.

№	Источники дохода	Размер полученного дохода	Льготы по данному виду дохода

УДК 37. 036

*Апенова Ж., гр. СКСТ 42
Научный руководитель -
ст. преподаватель
кафедры КДР Невзоров Г.Г.*

Классификация гостиниц. Проблемы классификационных характеристик гостиниц г. Уральска

Введение

Любому человеку, путешествующему по чужой стране, нужно какое-нибудь жилье. Это жилье предоставляют сети гостиниц, расположенные по всему миру.

Понятие «гостеприимство» старо, как сама человеческая цивилизация. Упоминания о первых предприятиях индустрии гостеприимства можно найти в манускриптах, относимых учеными к эпохе античности.

Английское слово **hospitality** (гостеприимство) происходит от старофранцузского **hospic** (оспис), что означает староприимный дом.

Главной функцией гостиниц того и нашего времени является предоставление временного жилья.

По мере развития человеческой цивилизации оказание гостеприимных услуг людям, оказавшимся по тем или иным причинам вне дома, превращалось в профессию для все большего и большего числа людей, пока не превратилась в подлинную индустрию.

Индустрия гостеприимства получила свое развитие и в г. Уральске. Она представлена следующими гостиницами:

- отель Шагала;
- Пушкин отель;
- гостиница Виктория;
- и многие другие гостиницы (ведомственные, гостиницы аэропорта и железно-дорожные гостиницы для транзитных пассажиров.

Проблемная ситуация состоит в том, что гостиницы г. Уральска неклассифицированы в соответствии с международными требованиями гостиниц, т.е. мы не можем определить их классность по комфортности, стоимости проживания и другим показателям.

Изложенная выше проблемная ситуация определила **объект исследования**;

-изучение принципов классификации гостиниц по различным параметрам:

- а) по комфортности;
- б) месту расположения гостиниц;
- в) цены на номера;
- г) условия пользования.

Предметом исследования являются гостиницы г. Уральского.

Целью работы является сбор информации по гостиницам г. Уральского с последующим определением их классификационных характеристик.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

1) Рабочие задачи;

- изучение литературы по вопросам индустрии гостеприимства;

- изучение собранную информацию по гостиницам г. Уральского.

- уточнение предметов и объектов исследования.

2) Теоретические задачи:

- определение целей и задач каждого этапа;

- определение этапы выполнения работы;

- разработка металогической концепции написания работы;

- построение типологии работы.

3) Методические задачи:

- методика анализа литературы;

- методика анализа данных по гостиницам.

Практическая значимость данной темы состоит в том, что определение классы гостиниц позволит потенциальным потребителям гостиничных услуг ориентироваться в гостиницах г. Уральского в соответствии со своими интересами и возможностями.

Теоретическая значимость данной темы состоит в обобщении основных сведений о гостиницах г. Уральского.

Актуальность данной темы состоит в том, что потребитель гостиничных услуг получит объективные данные об уровне сервиса в гостиницах г. Уральского.

Базой исследования являются литературные источники по вопросам гостеприимства и гостиницы г. Уральского.

Практическая база исследования являются гостиницы г. Уральска.

Литературные источники послужили основой для теоретической части работы, а материалы, собранные по гостиницам стали основой для практической части работы.

Для решения поставленных задач использовались следующие методы:

- Методы системного подхода. Индустрия гостеприимства представляет собой сложную систему взаимосвязанных производств, результатом сочетания этих факторов являются классификационный статус гостиницы.

- Конкретно-научный метод. При помощи этого направления исследовались следующие вопросы, связанные с изучением гостиничного хозяйства.

- Разработка методики и техники исследования. Описание способов получения информации, условий сбора информации и методов обработки полученных данных.

Раздел I. Развитие гостиничного дела в мире

1.1.Эволюция гостиничного дела и типы управления

Первые гостиницы назывались постоялыми дворами и тавернами. Они значительно отличались от современных полносервисных отелей. Было бы интересно проследить эту эволюцию, особенно с финансовой точки зрения.

Таверны были центром общественной жизни. Они процветали и не только в городах, но и вдоль больших дорог и, особенно, на перекрестках.

Первой гостиницей, открытой в мире, был 70-комнатный City Hotel, на Бродвее в Нью-Йорке. За первыми последовали и другие.

Появление новых видов транспорта меняло природу гостиничной индустрии. Сначала железной дороги, затем автотранспорт, а после воздушный.

Оживление экономике в 1950 –е годы позволило гражданам тратить больше денег на путешествие и туризм.

1.2.Классификация отелей в индустрии гостеприимства

Одним из основных направлений турдеятельности является решение вопросов, связанных с обеспечением туристов средствами размещения.

При классификации отелей в разных странах используются различные системы, на сегодняшний день существует более тридцати. Введению единой классификации гостиниц в мире препятствует ряд факторов, связанных с культурно-историческим развитием государств, осуществляющих турдеятельность, их национальными особенностями, различиями в критериях оценки качества обслуживания и другие. Наиболее правильной является классификация предложенная ассоциацией британских турагенств –(ВТА):

- бюджетные гостиницы (*);
- гостиницы туристского класса (**);
- гостиницы среднего класса (***);
- гостиницы первого класса (****);
- гостиницы высшей категории (*****).

По комфортабельности отели обычно делятся на пять категорий. Отели можно также классифицировать по местоположению, по ценам и типам услуг, которые они предлагают. По ценам на номера отели и гостиницы делятся на бюджетные (25-35 долл.), экономичные (35-55 долл.), средние (55-95долл.), первоклассные (95-195долл.),апартаменты (65-125 долл.), фешенебельные (125-425долл.).

В зависимости от местоположения отели могут называться:

- центральными (расположены в центре города);
- курортными (расположены в центре города);
- аэровокзальными (в районе аэропорта);
- автострадными (на автостраде).

Раздел II. Классификационная характеристика гостиниц г. Уральска

Основываясь на выше изложенном материале, рассмотрим классификационные характеристики гостиниц города Уральска.

2.1 Отель Шагала

Отель Шагала находится по адресу: ул. Т. Масина 63/1
контактный телефон: 51-08-52.

В соответствии с международными классификациями:

- 1) по местоположению – центральный;
- 2) по комфортабельности – среднего класса (***);
- 3) по стоимости номеров – фешенебельный;
- 4) по способу использования - не принадлежит к
длительному проживанию.

Стоимость номерного фонда: Одноместный номер – 120
долларов; Двухместный номер - 180 долларов; Люкс -220
долларов. Цены включая НДС

2.2 Пушкин отель

Пушкин отель находится по адресу: пр. Достык 148В.
Тел.007-3112-51-36-60/50-77-33.

Факс.007-3112-51-35-66.

e-mail: Renco Pushkin @ mail. ru

Стоимость номерного фонда Пушкин отель;

- стандартные номера на 1-ом этаже- 130 долларов;
- стандартные номера на 2-ом этаже- 149 долларов;
- номера «люкс» на 3-ем этаже:

апартаментные

- одноместный – 200 долларов;
- двухместный – 280 долларов;
- супер «люкс» - 400 долларов.

В соответствии с международным классификациям
можно отнести:

- 1) по местоположению – центральный;
- 2) по комфортабельности – первого класса (****);

- 3) по стоимости номеров – фешенебельный;
- 4) по способу использования отеля не принадлежит длительному проживанию.

2.3 Гостиница «Виктория»

Гостиница «Виктория» находится по адресу: г. Уральск , 4 мкрн., дом 2. В соответствии к международным классификациям можно отнести:

- 1) по местоположению является – центральным;
- 2) по комфортабельности – туристского класса (**);
- 3) по стоимости номеров – средний;
- 4) по способу использования - не принадлежит длительному проживанию.

Заключение

Исходя из выше изложенного, можно сделать следующие выводы:

1)Классификация гостиниц служит для определения статуса гостиниц и их привлекательности, на какой сегмент рынка они рассчитаны.

Класс гостиницы всегда является визитной карточкой гостиницы и отеля.

От предприятия гостеприимства можно ожидать:

- уровень сервиса;
- виды услуг;
- стоимость проживания.

2) Единой классификации гостиниц в мире не существует.

3)Гостиницы и отели г. Уральска:

- по своей комфортабельности к (*), (**) относятся гостиницы,
- (***),(****) относятся отели;
- по стоимости – экономичные, средние, фешенебельные, апартаментные;
- и непродолжительного проживания.

УДК 159

*Джанузакова Б.,
ст. 3 курса,
факультета
«Хореография
и музыкальное
искусство»*

*Научный руководитель -
к.п.н., ст. преп.
Строкова Н.В.*

Психологические основы предрасположенности студентов к музыкальной деятельности

Сегодня, когда музыка стала неотъемлемой частью жизни любого человеческого сообщества, каждый профессиональный музыкант должен особенно хорошо почувствовать и понять свое высокое предназначение. Уберите музыку из концертных залов и дискотек, из церковных храмов и телепередач – общество лишится своей души, станет безжизненным производителем и потребителем материальных благ и знаний. В умирающем обществе прежде всего умирает искусство и поэтому там, где есть музыкант и праведник – там еще есть и будет жизнь.

В настоящее время наше общество переживает не самые лучшие времена. И долг музыкантов – помочь каждому его члену пережить их, давая надежду, моральную поддержку и улыбку просветления. Для этого они должны хорошо знать то искусство, которым владеют и которому посвятили свою жизнь. Огромное количество почитателей музыкального искусства можно было бы классифицировать на основе двух переменных – насколько хорошо они могут понимать природу музыки и насколько хорошо умеют играть на каком – либо музыкальном инструменте.

В первую группу вошли бы те, кто «не умеет и не понимает», однако любит музыку искренне и бескорыстно.

Во вторую группу вошли бы те, кто «умеет, но не понимает». Это те музыканты, которых иногда сравнивают с умными собаками, все чувствуют, но сказать ничего не могут. Музыкантов такого типа можно найти среди блестящих ис-

полнителей, изумляющих своей искусностью, но не умеющих передать свой опыт ученикам. Когда такой музыкант пытается заняться педагогической деятельностью, то его основным приемом обучения становится принцип «делай, как я» - один из самых непродуктивных путей в методике обучения.

Третью группу составляли бы те, кто «понимает, но не умеет». Таких музыкантов много среди музыковедов и теоретиков, для которых оказывается важнее игра со словами и мыслью, нежели с непосредственным чувством и звуком.

Наконец, в четвертую группу вошли бы те, кто «умеет и понимает». Это музыканты – мыслители, среди которых мы видели имена Листа и Шумана. Рубенштейна и Чайковского, Нейгуза и Фейнберга, Маргариты Лонг и Альфреда Корто.

Что представляет собой личность музыканта? Каковы ее отличительные черты? Какие качества нужно в себе культивировать, чтобы стать хорошим музыкантом и на что надо обращать внимание педагогу, воспитывающему начинающего музыканта?

1.1. Психологические основы предрасположенности к музыкальной деятельности.

Прежде чем ответить на эти вопросы, мне хотелось бы привести слова известной песенки Булата Окуджавы «Музыкант», в которой ответы на эти вопросы даны в поэтической форме и в то же время очень глубоко и содержательно.

Музыкант играл на скрипке,
Я в глаза ему глядел.
Я не то чтоб любопытствовал –
Я по не летел.
Я не то чтобы от скуки –
Я надеялся понять –
Как умеют эти руки
Эти звуки извлекать
Счастлив дом, где пенье скрипки

Наставляет нас на путь
И вселяет в нас надежда
Остальное – как – нибудь.
Счастлив инструмент, прижатый
К угловатому плечу,
По чьему благословенью
Я по небу лечу

Наставить на путь и вселить надежду, обжечь душу красотой, чтобы она стала праведнее и милосерднее – вот что люди ждут от музыкантов и что они обязаны им давать, чтобы иметь право называться музыкантом.

Было бы, наверное, банальностью и утверждение, что сущностью музыканта является его музыкальность. Под этим термином мы будем понимать способность «омузыкаленного» восприятия и видения мира, когда все впечатления об окружающей действительности у человека, обладающего этим свойством, имеют тенденцию к переживанию в форме музыкальных образов. «Меня волнует все, что происходит на белом свете», - политика, литература, люди, - писал о себе Р. Шуман, - обо всем этом просится наружу, ищет своего выражения в музыке» (цит.по: 74 с. 210-211).

Стремление переводить каждое жизненное явления на язык звуков, которое отмечал в своем характере этот великий немецкий музыкант, было присуще не только ему, но всем музыкантам, внесшим сколько – нибудь значительный вклад в историю культуры.

Обычно, говоря о наличии музыкальности у того или иного человека, мы одновременно подразумеваем наличие у него и музыкального слуха, связанного с более или менее тонким различием звуков по высоте. Однако известны случаи, когда острое слуховое восприятие оказывается не связанным с эмоциональной отзывчивостью на музыку.

1.2. Особенности личности музыканта

Изучая особенности личности мастеров искусства, - будь то музыкант, актер, артист балета или художник, - нельзя не заметить, что они все необъяснимым образом, группируются вокруг пяти «Т». Это – Талант, Творчество, Трудолюбие, Терпение, Требовательность.

Как правило, большинство выдающихся мастеров обладают не только выдающимися специальными способностями, но и целым рядом другим, которые говорят о разносторонности их дарования.

Если говорить о собственно музыкальных способностях, то выдающиеся музыканты показывали уровень достижений несоизмеримо более высокий по сравнению с уровнем рядовых музыкантов. Ярче всего феномен музыкальной одаренности проявляется в музыкальной памяти. Юный Моцарт, прослушав в Ватикане всего два раза сложное хоровое сочинение («Мизерери» итальянского композитора Грегорио Аллегри), через два дня вручил написанную по памяти рукопись этого произведения папе – главе Римской католической церкви.

Знаменитый итальянский дирижер Артуро Тосканини почти весь свой репертуар дирижировал наизусть. При этом он писал произведения, выученные им несколько десятков лет назад. Подобных примеров можно было бы привести еще множество. Главный показатель музыкальной одаренности – способность добиваться наивысших результатов за короткий отрезок времени и затем долго сохранять в сознании, однажды уже достигнутый результат, воспроизводя его, когда надо, во всем блеске и совершенстве.

Но больших музыкантов отличает не только это. Большинству из них свойственна огромная заинтересованность во всем том, что происходит в окружающем их мире. Этот интерес сопровождается неустанным самообразованием, внутренне присущим великим людям стремлением к совершенству. Молодой Лист пишет своему другу в письме: «Вот уже 15

дней мой ум и мои пальцы работают как проклятые. Гомер, Библия, Платон, Локк, Байрон, Бетховен, Бах, Моцарт – все вокруг меня. Я изучаю их, размышляю над ними, глотаю их с увлечением.... Ах! Если не сойду с ума, ты пайдешь во мнє опять художника» (4).

Универсализм великих музыкантов, их стремление, универсализм великих музыкантов, их стремление охватить как можно больший круг явлений в своем творчестве – вещь весьма распространенная. Так, универсальностью был наделен И.С. Бах: он был исполнителем и композитором, изобретателем и мастером, сведущим в законах акустики. Конструировал инструменты, досконально знал технику строительства органов.

Довольно распространен среди больших музыкантов и литературный талант. Яркие литературные эссе и музыковедческие исследования принадлежат перу Листа, Шумана, Вагнера, Серова, в которых образность изложения художественных впечатлений.

Жадность к жизненным впечатлениям, стремление все увидеть, прочувствовать и понять, вскрыть то, что находится за внешней оболочкой явлений. Как великолепно сказал об этом Б. Пастернак:

Во всем мне хочется дойти
До самой сути.
В работе, в поисках пути,
В сердечной смуте.
В сущности протекших дней
До их причины,
До оснований, до корней,
До сердцевины
Во время схватывая нить
Судеб, событий
Жить, думать, чувствовать, любить,
Свершать открытия.

Все это есть важнейшие характеристики творческой личности.

Виды творчества могут быть самые разные. Это может быть художественное, научное, техническое творчество. Но в какой бы области оно ни происходило, отличительной чертой этого процесса, как и в свое время указал Стендаль, является «огромное удовольствие от самого процесса творчества, которое, бесспорно относится к числу наивысших наслаждений, доступных человеку». Подлинного гения по мысли Стендаля, отличает то, что он может испытывать глубокое наслаждение в самом процессе творчества и продолжает работать несмотря на все преграды (4).

Мы можем прийти к выводу, что основная мотивация творческого труда лежит не в сфере достижения результата, хотя это и важно само по себе, а в сфере непосредственного созидания, в самом процессе творчества. И уже, конечно, настоящего художника не волнуют те материальные выгоды, которые он получит за свое творение. «Искусство не предназначено для того, чтобы наживать богатство», - наставлял Р. Шуман (7).

«Все в искусстве построено на труде», - говорил К.С. Станиславский. Доказательство в истории искусства этому положению мы найдем очень много.

Моцарт действительно никак не мог быть «гулякой праздным», написав за свою короткую 35 – летнюю жизнь более 900 произведений, среди которых мы видели 17 опер, 50 симфоний, 21 концерт для фортепиано с оркестром, 18 месс, ораторию, 3 кантаты, «Реквием», 6 концертов для скрипки, 20 сонат для фортепиано, 35 сонат для скрипки и фортепиано и еще великое множество мелких произведений. Все великие музыканты всегда были и есть большие труженики.

Все эти примеры говорят о том, что великие художники имели очень высокий уровень требовательности к совершенствованию результатов своего мастерства и к своим творче-

ским результатам. Успехи и похвалы со стороны публики и критики мало, что для них значили.

Болезни, бытовые неурядицы, личные проблемы – все помехи на пути достижения в творчестве наивысшего результата отступают перед огромной творческой волей больших артистов. К концу жизни у Репина от постоянного напряжения стала сохнуть правая рука, и он не мог больше держать в кисть. И тогда он привязал кисти к руке, чтобы продолжать работать.

Особенности характера больших художников – впечатлительность, непрактичность, импульсивность, нередко приводят их к тяжелым жизненным коллизиям, рождающим в их душах горечь, разочарование и уныние. Однако талант больших художников эти отрицательные эмоции превращает в пьянящее вино поэзии и красота.

2. Исследования студентов специальности «Музыкальное образование»

Далее мы предлагаем вашему вниманию результаты тестирования студентов 2-3 курса Музыкального образования. Цель тестирования выявить предрасположенность студентов к определенному виду деятельности. Студентам были заданы вопросы такого типа:

1. Я опаздываю на занятия чаще других
2. Исполняя музыкальное произведение публично, я думаю о том, чтобы все скорее закончилось
3. Я высоко ценю искусство мимики и жеста
4. У меня довольно много книг о дирижерах.
5. Выполнение какой – либо работы в присутствии многих людей мало смущает меня

И много других вопросов.

Выяснили следующие результаты:

Среди 8 студентов 2 курса высокий уровень интереса и способностей к педагогической деятельности имеют 2 студента, средний уровень 6 студентов, низкий уровень - 0 студентов.

Способности и интерес к деятельности дирижера проявили на высоком уровне 2 студента, средний уровень – 6 студентов, и никто не показал низкого уровня.

Среди 16 студентов 2 курса, которые ответили по тестам на predisposedness к исполнительской деятельности имеют: высокий уровень – 2 студента, средний – 10 студентов, низкий – 4 студента. Среди этих студентов хочу отметить влечение к исполнительской деятельности студента 2 курса Айташева Радмира, Аюпову Нургуль, которая имеет склонность к педагогической деятельности.

Среди 7 студентов 3 курса высокий уровень интереса и способностей к исполнительской деятельности имеют 2 студента, средний уровень – 6 студентов, и низкий уровень – 1 студент.

Способности и интерес к деятельности дирижера высокого уровня никто не показал, средний уровень – 5 студентов, низкий уровень – 1 студент.

Predisposedness по педагогической деятельности высокий уровень показали – 3 студента, т.е. 3 человека, средний уровень – 1 студент, низкий уровень – 2 студента.

Здесь хочу отметить высокий уровень влечения к педагогической деятельности студентов 3 курса: Хаирову Мархаббат, Акбатырову Миру, Сатканбаеву Миргуль.

В субъективном плане человек может развивать свои способности беспрестанно, но далеко не всегда ценные в субъективном плане достижения могут иметь объективную ценность. Очень важным, поэтому оказывается правильный выбор профессиональности специализации, при котором потенциальные возможности совпадают по своему характеру с тем видом деятельности, который музыкант выбрал для себя в качестве основного. Обычно хорошая успеваемость по этому выбранному виду деятельности говорит о совпадении возможностей и интересов. Но бывают случаи, когда успеваемость по выбранной профессии хорошая, но душевного удовольствия она музыканту не приносит, если он все равно

продолжает ею заниматься, то должен серьезно подумать, правильно ли он выбрал свои путь.

Литература

1. Гете В. Об искусстве. Искусство, 1986.
2. Высотский Л.С. Психология искусства. «Искусство». 1968
3. Ковашев А.Г. Мясичев В.Н. Психологические особенности человека. Г.2. ЛГУ, 1960.
4. Неуменко С.И. Индивидуально-психологические особенности музыкальности. М., 1983.
5. Назайкинский Е.В. О психологии музыкального восприятия. - М., 1972.
6. Петрушин В.И. Музыкальная психология
7. Прокофьев Г.И. Формирование музыканта – исполнителя-М., 1956.
8. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. 1952
9. Теплов Б.М. Способности и одаренность., 1980.
10. Рубинштейн Л.С. Основы общей психологии., 1970.

УДК 342

*Есенжанова Д.,
ст. II курса
факультета
математики и
информатики
Научный руководитель-
доцент Добряев П.А.*

Гражданская партия Казахстана на политическом поле РК

Со дня обретения независимости Республика Казахстан определила стратегическим направлением своего развития – построение демократического, правового государства. В тоже время республика не может развиваться в этом направлении без формирования и функционирования института политических партий. Интенсификация партийного строительства в республике является закономерным явлением и требованием жизни казахстанского общества.

В политической жизни современного Казахстана партии начинают играть всё большую роль и не случайно Президент

РК в своём Послании Народу Казахстана от 19 марта 2004г. одним из важнейших факторов демократизации назвал наряду с развитием институтов гражданского общества и децентрализацией, создание устойчивой политико-партийной системы. Одной из таких партий является Гражданская партия Казахстана. Сейчас о Гражданской партии можно услышать по телевидению и радио, прочесть о ней в газетах, но по большому счёту степень политологической изученности её ещё очень мала. Целью моей работы является освещение зарождения и становления Гражданской партии Казахстана на политическом поле республики.

Становление политических партий в современном Казахстане служит одним из главных индикаторов демократических процессов. В демократическом обществе политические партии являются политическим институтом, выполняющим специфические функции и, прежде всего, функцию представительства интересов различных социальных групп, реализуя тем самым принцип политического плюрализма в обществе. Главная цель политических партий - борьба за достижение и осуществление политической власти, участие в формировании государственных институтов, оказание влияния на принятие политико-властных решений, разработку политического курса, формирование политического сознания масс.

Партийная система в республике начала формироваться с середины 1988г., когда появились первые альтернативные КПСС неформальные группы и движения. Некоторые довольно быстро прекратили своё существование. Те же, что выдвинули привлекательные лозунги, превратились впоследствии в политические партии и движения. У истоков будущей многопартийности стояли гражданское движение «Азат», межнациональное движение «Единство», социал-демократическая партия Казахстана, партия «Алаш».

Законодательной основой существования политических партий в стране первоначально была Конституция РК 1993г., признавшая реальность партий как субъектов политической жизни. Конституция 1995г. провозгласила принцип политического плюрализма как основу политической жизни.

Пока, как отмечают многие отечественные политологи, политические партии в Казахстане отличаются аморфностью, у них отсутствуют сильные низовые организации, их влияние на принятие государственно-политических решений незначительно.

Тем не менее, на современном этапе наиболее крупные казахстанские партии постепенно становятся тем функциональным каналом, который позволяет осуществлять взаимосвязь общества и государства.

На данный момент в республике действуют 10 официально зарегистрированных партий: РПП «Отан», Аграрная партия Казахстана, Гражданская партия Казахстана, партия «Ак жол», Коммунистическая партия Казахстана, партия «Асар», Партия патриотов Казахстана, Крестьянская социал-демократическая партия «Ауыл», партия «Руханият», народная партия «Демократический выбор Казахстана».

Само образование Гражданской партии связано с введением в Республике Казахстан смешанной избирательной системы и проведением выборов в Парламент РК. Таким образом, ГП является участником третьего этапа партийного стоительства, приведшего к резкому (двухкратному) увеличению числа политических партий в Казахстане

ГПК была образована осенью 1998 г. представителями трудовых коллективов ряда промышленных предприятий нашей республики. Инициаторы создания партии - трудовые коллективы предприятий: АО "Алюминий Казахстана" (г. Павлодар), Жезказганский медеплавильный завод, Актюбинский ферросплавный завод, Балхашский горно-

обогащительный комбинат, Соколовско – Сарбайское горно-перерабатывающее объединение, Донской горно-обогащительный комбинат (г. Хромтау), Усть-Каменогорский свинцово-цинковый завод и ряда других.

Стимулами к созданию партии послужили серьезные проблемы переживаемые отечественной промышленностью, острая необходимость их решения на государственном уровне, а также непростая политическая ситуация сложившаяся в стране после того, как парламент республики предложил провести внеочередные президентские выборы. Кстати, именно последнее обстоятельство в значительной мере побудило членов инициативной группы – В.К. Козлова, Н. Шамуратова, В.И. Гриненко, М. Бекеева, А.Т. Ибрагимов, Б.А. Святова, А. Алькенова, А.И.Титаренко, Н.В. Носачёва и их соратников, людей искренне переживающих за состояние отечественного производства организовать не просто общественное движение, лоббирующее интересы казахстанских промышленных предприятий, а политическую партию и призвать активно содействовать кандидатуре Н.А. Назарбаева на предстоящих выборах.

К учредительному съезду, который состоялся 17 ноября 1998 г. в г. Актюбинске в партию входили 273 первичные организации в 10 регионах, с общей численностью более 20 тысяч человек. На съезде лидером партии был избран Н.А. Назарбаев, сформированы руководящие и контрольные органы, утверждены программа и устав. Первым секретарём ГПК был избран А.Т. Перуашев.

Приоритетными направлениями деятельности партии были заявлены следующие:

- поддержка государственности Казахстана;
- защита и развитие национальной промышленности;
- подъем благосостояния каждой казахстанской семьи.

К лету 1999 г. партийные комитеты были созданы во всех областях, крупных городах и десятках сельских рай-

онов. В создании разветвлённой сети партийных организаций решающую роль сыграла активная гражданская позиция тысяч людей, поверивших ГПК и увидевших в ней реальную возможность сделать жизнь лучше.

Основу политического потенциала Гражданской партии в г.Уральске закладывали такие личности как К.С.Идиятов, Ю.В.Казанин, К.Е. Имашев, С.Р.Мергалиев, С.С.Кабашев, В.К.Мукатаев, Г.Х.Капаков, К.Ж.Кошанов, З.Н.Богоудинова, И.К.Кольченко, М.Б.Султанов, И.Н.Лесникова. Именно они организовали и провели 23 декабря 1998 г. учредительную конференцию партии в нашей области.

ГПК некоторые её оппоненты иногда называют партией буржуазии... Действительно, в её рядах много людей состоятельных, точнее состоявшихся, добившихся значительных успехов и в бизнесе, и в науке, и просто в труде. Среди 105 тысяч членов партии, конечно же, не только одни предприниматели или директора, в её составе - рабочие, инженеры, экономисты, учителя, врачи, студенты, пенсионеры, работники села, представители самых разных категорий общества. Всех их, так или иначе, объединяет стремление активно содействовать построению в Казахстане институтов свободного общества, прогрессивной экономики и сильного государства. В состав партии входят люди видящие основу благополучия страны в защите и подъеме реального сектора экономики, развитии производства и в тоже время убеждённые в том, что главным национальным достоянием Казахстана должны быть не наши нефтяные ресурсы и рудные запасы, а Человек и Гражданин.

С момента появления, Гражданская партия успела зарекомендовать себя в качестве основного идеологического противника как «радикальной» так и «системной»

оппозиции по вопросам внутриполитической ситуации в Казахстане.

Каковы же общие итоги пятилетней деятельности Гражданской партии Казахстана?

В первую очередь, следует отметить, что за эти годы партия организационно окрепла и выросла численно. ГПК заняла своё место на политическом поле нашей страны, стала реальным институтом политической системы Казахстана.

Любая политическая партия – это, прежде всего, социальная организация, стремящаяся отстаивать интересы тех или иных социальных групп через политическую власть. Первым испытанием для ГПК в этом плане и в то же время возможностью продемонстрировать свою политическую состоятельность стали выборы в центральные и местные представительные органы власти 1999 г. На парламентских выборах 1999 г. Гражданская партия набрала 11,2 % голосов по стране, а по промышленным городам в среднем 25-30 %. По результатам выборов в Парламенте РК была образована партийная фракция в составе 28 депутатов. В областные, городские и районные маслихаты были избраны 129 депутатов - членов Гражданской партии. Такой успешный дебют практически только созданной организации во многом был обусловлен продуманным, научным подходом к организации избирательной кампании, правильным выбором и эффективным применением политических технологий. Вообще, активное применение политтехнологий, профессионально, политологически выверенный стиль деятельности сразу стали отличительной чертой Гражданской партии.

Своего рода экзаменом на политическую зрелость стали для ГПК выборы в местные представительные органы власти 2003 г. и можно смело сказать, что партия достойно его выдержала. Депутатами областных, город-

ских и районных маслихатов стало 372 члена Гражданской партии. Свой вклад в общепартийную избирательную копилку внесла и областная партийная организация ЗКО. У ГПК по пять депутатов в областном, городском и районных маслихатах. Причём, две ключевые должности в маслихате города Уральска теперь занимают члены именно Гражданской партии: секретарём маслихата стал А.К. Истелюев, председателем ревизионной комиссии – В.Ю. Салов. Выступая на юбилейной партийной конференции председатель Западно-Казахстанского обкома ГПК А. Жамалов отметил, что всего этого партийная организация добилась благодаря тому, что сумела качественно, профессионально организовать избирательную кампанию, сформировать слаженную команду, эффективно применить различные политтехнологии. При этом самым главным фактором он назвал то, что партии начали верить люди.

Итак, Гражданская партия Казахстана доказала, что может эффективно работать на политическом рынке и добиваться власти демократическим путём. За годы существования Гражданской партии её депутаты в мажилисе РК разработали и передали на рассмотрение множество законопроектов, направленных на улучшение жизни простых казахстанцев. Среди них законы «О потребительском кооперативе», «О производственном кооперативе», «О системе здравоохранения», «О государственном предприятии», «О внесении изменений в закон РК «О государственных социальных пособиях по инвалидности, по случаю потери кормильца и по возрасту», «О внесении изменений в закон РК «О пенсионном обеспечении».

Помимо большой законодательной работы, Гражданская партия по мере сил и возможностей оказывает и прямую материальную помощь нуждающимся гражданам. Регулярными получателями такой помощи являются детские дома, школы для детей-инвалидов, войсковые части и пограничные заста-

вы, летние лагеря отдыха детей из малообеспеченных семей, дома престарелых и ветеранские организации, молодежные и студенческие объединения.

В соответствии с программными установками партии Западно-Казахстанский обком ГПК на протяжении пяти лет систематически проводит мероприятия, которые сами партийцы называют акциями социальной поддержки сограждан. К примеру, только за период с июля 2003 г. по апрель 2004 г. обкомом ГПК проведены следующие мероприятия: поддержан концерт бардовской песни, посвящённый борьбе с наркотиками; оказана спонсорская помощь молодёжным фестивалям брейк-данса «Стрит-Лайф» и «Jim party 2004», туристическому слёту учителей города, конкурсу «Учитель года 2003», областному финальному конкурсу команд КВН на казахском языке, футбольной команде «Батыс». Под лозунгом «Семья колыбель нации» в преддверии Дня Конституции в роддоме №3 г. Уральска была проведена акция, в ходе которой делегацией обкома ГПК молодым мамам были вручены пятьдесят подарочных наборов для их детишек. Шефская помощь оказывается и малоимущим семьям г. Уральска, в том числе оралманам. Так, например, перед началом учебного года обкомом ГПК было выделено более 100 тыс. тенге для приобретения школьных принадлежностей и одежды детям из малоимущих семей. К первому сентября школы и колледжи Уральска и Аксая получили от партии подарки в виде спортивного инвентаря и учебных пособий на сумму 120 тыс. тенге. Своего рода шефство взяла партийная организация над Акжайыкским районом: обком ГПК подарил видеоманитофон детсаду в с. Чапаево, ко Дню детей – инвалидов детишек порадовали представлением специально присланного к ним из Уральска кукольного театра и подарочными наборами, был спонсирован районный турнир по волейболу «На Кубок Здоровья».

Можно смело сказать, что в непростых условиях транзитного посттоталитарного общества, когда многие граждане либо вообще никак не относятся к политическим партиям, либо относятся к ним отрицательно, ГПК обрела свою политическую нишу и активно её осваивает.

Конечно, всё вышеизложенное не означает, что у Гражданской партии отсутствуют проблемы, что в её работе нет упущений. Они, конечно, есть, как и у всякого активно работающего субъекта политики. Тем не менее, можно сделать вывод, что Гражданская партия - одна из немногих казахстанских политических организаций, в действительности являющихся политическими партиями и отвечающих соответствующим партиям требованиям.

Литература

1. Перуашев А.Т. Институционализация политической партии в современном Казахстане. А., 2002.
2. Джунусова Ж.Х., Булуктаев Ю.О., Козелецкая Г.В. Политология. - А., 1998.
3. Чеботарёв А. Особенности партийного строительства в Казахстане. – Саясат, 2001, №5
4. Байтелесов Ж., Мырзабай К. О политических партиях. - Саясат, 2002, №5
5. Послание Президента народу Казахстана.-Астана, 2004.

УДК 631.4 (075.8)

*Застрожникова Н.В.,
ст. 01405 г.*

*Научный руководитель-
к.х.н., доцент,
Строкова З.П*

Некоторые химические элементы почвенного раствора и их распределение

В Западно-Казахстанской области почвенный покров подвергается уничтожению за счет бесчисленных степных дорог, нефте- и газопроводов, а также загрязнению тяжелыми металлами и засолению.

На состояние почвенного покрова огромное влияние оказывает химический состав почвенного раствора и гумуса. Они принимают активное участие в процессе преобразования минеральных и органических соединений почвы, которые важны в питании растений.

Изучение ионного состава почвенного раствора имеет особенно важное значение при исследовании засоления почв легкорастворимыми солями- карбонатом натрия, сульфатами натрия и магния, хлоридами натрия, кальция и магния. Степень засоленности почв оценивается анионным (CO_3^{2-} , HCO_3^- , Cl^- , SO_4^{2-}) и катионным (Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ , K^+) составом водной вытяжки почв.

Весьма важным свойством почвы является реакция почвенного раствора (pH), так как с ней связаны процессы превращения компонентов минеральной и органической частей почв.

Ученные нашей области встревожены быстро растущими потерями гумусовой оболочки почвенного покрова. Так как огромная роль принадлежит гумусу в формировании профиля почвы во всех природных зонах, причем характер этого участия в значительной степени обусловлен составом гумусовых веществ.

Целью данной работы было выявление распределения катионов и анионов почвенного раствора и гумуса по генети-

ческим горизонтам, степень и тип засоления почв, что является в некоторой степени оценкой их экологического состояния.

Материалом исследования были образцы почв Бурлинского района зоны Карачаганакского газоконденсатного месторождения: лугово-каштановые и темнокаштановые карбонатно-солонцеватые с различными растительными сообществами.

Для определения реакции (рН) почв применяли потенциометрический метод, сущность которого сводится к измерению ЭДС возникающей при опускании в почвенную водную суспензию двух электродов: стеклянного (индикаторного) и хлоросеребряного (электрод сравнения). Измерения проводили на ионометре ЭВ-74.

Содержание гидрокарбонат ионов (HCO_3^-) определялось потенциометрическим титрованием, хлоридов-аргентометрическим осадительным титрованием, кальция и магния комплексометрическим методом. Для определения сульфатов в виде сульфата бария применяли турбидиметрический метод. Содержание калия и натрия определяли методом эмиссионной фотометрии пламени.

Анализ полученных результатов, показал, что исследуемые почвы обладают нейтральной и слабощелочной реакцией. Незначительное увеличение рН до 8,2 на глубине 40 – 56 см (горизонт В_с) для карбонатно-солонцеватой почвы с кустово-белопопынной ассоциацией свидетельствует о более высоком содержании на этой глубине гидрокарбонатов кальция нежели магния. Для гидрокарбонатов характерно увеличение концентрации с глубиной как в мае, так и в сентябре. В мае максимальное их содержание (2,55 мг-экв/100г почвы) отмечено для карбонатной почвы (житняково-белопопынная ассоциация) в горизонте С. В сентябре максимальное содержание гидрокарбонатов составляет 2,4 мг-экв./100г почвы для карбонатно-солонцеватых почв.

Более низкие концентрации HCO_3^- в верхних горизонтах почвенного профиля всех почв, кроме лугово-каштановой свидетельствует об их уязвимости по отношению к углекислому газу, образующегося при горении факелов. Аккумуляции гидрокарбонатов в верхнем горизонте почв не происходит, что может быть связано с небольшим содержанием гумуса, который является площадным барьером при загрязнении атмосферы углекислым газом.

Повышенное содержание хлорид ионов для гумусового горизонта (А) в мае характерно для карбонатной (житняково-белопопынное сообщество), лугово-каштановой (житняковая ассоциация) почв, а для карбонатно-солонцеватой (горькопопынная ассоциация) почвы в мае и в сентябре. Концентрации хлоридов в верхнем горизонте почв варьируют от 0,062 до 0,76 мг-экв/100г, в горизонте Вс- от 0,11 до 0,15 мг-экв/100г, а в горизонте С составляет 0,31 мг-экв/100г для карбонатно-солонцеватой (кострово-белопопынная ассоциация) почвы. В сентябре содержание ионов хлора несколько снижено и мало отличается по горизонтам, за исключением лугово-каштановой почвы (острецовая ассоциация) в горизонте В- 0,37мг-экв/100г.

Накопление ионов хлора в гумусовом горизонте возможно за счет вымывания их из растений в период осадков и привнесения пылью, переносимой ветром. Хлорид ионов в материнской породе некоторых почв много из-за наличия в ней легко растворимых солей, что характерно для почв образованных на соляночных куполах.

Содержание сульфатов в почвах в мае незначительно, варьирует от 0,04 до 0,46 мг-экв/100г. Более высокая концентрация сульфатов по сравнению с хлоридами в некоторых образцах почв может быть связана с частичной растворимостью гипса в водной вытяжке. В сентябре во всех типах почв сульфаты либо вовсе отсутствуют, либо отмечены только следы. Самое высокое содержание (0,2мг-экв/100г почвы)

выявлено только в карбонатно-солонцеватой почве (кострово-белопопынная ассоциация) в горизонте В.

Катионный состав водной вытяжки представлен ионами Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ , K^+ . Кальций играет важную роль в плодородии почвы, так как его ионы нейтрализуют почвенный покров, способствуют накоплению гумуса и образованию ценной комковатой почвенной структуры. Катион магния хороший коагулянт. При высоких концентрациях его идет процесс засоления почв, а при низких - замедлен процесс фотосинтеза у растений.

Натрий – элемент пептизатор. Он способствует распылению почвенной структуры. Калий один из самых необходимых элементов минерального питания растений.

Исследуемые почвы, как показали результаты анализа, представленные в таблице в мае более богаты катионами кальция и магния, по сравнению с натрием и калием. Для сентября характерно более высокое содержание всех катионов. Особенно велико содержание калия в лугово-каштановой почве (острецовая ассоциация). Это, вероятно, связано с тем, что калий элемент молодости, весьма активный, быстро усваивается растениями, особенно в ранний весенний период при усиленном росте. В связи с этим в мае содержание калия в почве меньше, а к осени резко возрастает. Увеличение концентрации калия по профилю почв вызвано, очевидно, с тем, что легко вымывается осадками.

Содержание натрия во всех типах почв в мае превышает содержание калия, а в сентябре их концентрации близки, за исключением только в лугово-каштановой (острецовая ассоциация) почве, в которой калия намного больше (1,14 мг-экв/100г – горизонт А и 1,85 мг-экв/100г –горизонт В).

В мае концентрация кальция в горизонте А варьирует от 0,15мг-экв/100г для карбонатной (житняковая ассоциация) до 0,61 мг-экв/100г в карбонатно-солонцеватой (кострово-белопопынная ассоциация) почвах. В сентябре содержание

кальция в верхних горизонтах всех типов почв варьирует от 0,03 до 0,45 мг-экв/100г. Минимальное значение (0,03 мг-экв/100г) отмечено для карбонатно солонцеватой почвы (горькопыльчатая ассоциация).

Содержание магния мало отличается по месяцам, оно варьирует от 0,15 до 0,26 мг-экв/100г, но отмечено увеличение его концентрации от горизонта А к горизонту С.

Соотношение концентраций анионов и катионов (по Ю.П.Лебедеву) только горизонта А позволил оценить степень и состав засоления исследуемых типов почв. По анионам в мае отмечено незначительное карбонатно-сульфатное засоление карбонатно-солонцеватой (кострово-белопыльчатая ассоциация) почвы, а по катионам – кальциево-магниевое засоление. В сентябре по анионам характерно незначительное хлоридное засоление, а по катионам натриевое для лугово-каштановой (острецовая ассоциация) и кальций – магниевое засоление для остальных типов почв.

Наибольшее содержание гумуса в верхнем горизонте лугово-каштановой почвы 4,78, наименьшее содержание гумуса в верхнем горизонте карбонатно-солонцеватой почвы. В остальных почвах содержание гумуса резко не колеблется. В нижних горизонтах всех видов почв содержание гумуса не высокое, это является, по-видимому, следствием высокого содержания солей хлора и гидрокарбонатов. Этому способствует легкая вымываемость иона хлора и гидрокарбонатов с верхних горизонтов.

Литература

- 1.Александрова А.Н., Найденова О.А. - Лабораторно-практические занятия по почвоведению, Колос, 1976.
- 2.Аринушкина Е.В. Руководство по химическому анализу почв, - МГУ, 1982.
- 3.Возбуждая А.Е. Химия почв М.: Высшая Школа, 1964.
4. Калужичев И.С. Почвоведение. М.: 1972.

5. Ниязбекова А.Б., Чуб Т.И. Практикум по экологической экспертизе. – Уральск, 2003.
6. Природно – ресурсный потенциал и проектируемые объекты заповедного фонда ЗКО. – Уральск, 1998 г.
7. Строкова З.П. Практикум по аналитической химии, качественный анализ ч.1. – Уральск, 2003г.
8. Фатьянов Е.М. Почвоведение М., 1972.
9. Экосистемы Западного Казахстана. – Уральск, 2000.

УДК 521

Зуев Ю.И.,
г.р. 4305.

Научный руководитель –
доцент Мырина Н. В.

Конструирование современных электронных измерительных приборов

Измерения играют важнейшую роль в жизни человека и являются начальной ступенью познания, которые часто не превышают уровень эмпирических. Здесь очень к месту подходит выражение: «Теория без практики мертва, практика без теории – слепа». Измерения делают представления о свойствах окружающего нас мира более полными и понятными. По этому поводу великий Макс Планк сказал: «В физике существует только то, что можно измерить».

Без преувеличения можно сказать, что прогресс науки и техники, а особенно такой науки, как физика, определяется степенью совершенства измерений и измерительных приборов. Именно по этому я считаю исключительно важной для любого практикующего физика необходимость постоянно следить за прогрессом измерительной техники.

Современные измерительные приборы все чаще строят по принципу: преобразователь измеряемой величины – индикаторное устройство – устройство управления – микропроцессорный контролер. Наличие «разумного» контроллера улучшает многие эксплуатационные и метрологические характеристики прибора. Вычислительные возможности микропроцессоров позволяют использовать косвенные методы

измерений, требующие для получения окончательного результата выполнения большого числа математических операций. Новые приборы способны «самостоятельно» учесть и скомпенсировать нелинейность датчиков измеряемой величины. По плечу им и такие функции (требовавшие ранее значительного усложнения схемы, а теперь достаточно легко реализуемые программно), как автоматический выбор пределов измерения, коррекция погрешностей и калибровка, статистическая обработка результатов нескольких измерений и представление их в наглядном виде.

Несомненно, что будущее измерительной техники лежит именно за приборами со встроенным микроконтроллером. Во многом возможность создания таких приборов предопределилась достижениями в области микроэлектроники. Эти достижения позволили значительно упростить схемотехнику приборов, что дает возможность самостоятельного их конструирования и изготовления. Это обстоятельство позволяет не ограничиваться ассортиментом приборов, выпускаемых промышленностью, а создавать собственные для решения конкретных метрологических задач. К тому же, во многих случаях такое решение может оказаться более дешевым, чем покупка дорогостоящего промышленного прибора.

Как уже говорилось выше, основой современных измерительных приборов являются специализированные БИС – микроконтроллеры (МК). МК отличается от микропроцессора тем, что помимо центрального процессора (ЦП) содержит память и многочисленные устройства ввода/вывода: аналого-цифровые преобразователи, последовательные и параллельные каналы передачи информации, таймеры реального времени, широтно-импульсные модуляторы (ШИМ), генераторы программируемых импульсов и т. д. По своей структуре и принципу функционирования МК, в сущности, не отличаются от персонального компьютера. Поэтому слова микроконтроллер и микро-ЭВМ являются синонимами. Однако первый

термин (от английского слова control – управлять) более распространен, поскольку отражает его основное назначение – использование в системах автоматического управления, встроенных в самые разные устройства: кредитные карточки, фотоаппараты, сотовые телефоны, музыкальные центры, телевизоры, видеомagniтофоны и видеокамеры, стиральные машины, микроволновые печи, системы охранной сигнализации, системы зажигания бензиновых двигателей, электроприводы локомотивов, ядерные реакторы, измерительные приборы и многое, многое другое. Встраиваемые системы управления стали настолько массовым явлением, что фактически сформировалась новая отрасль экономики, получившая название Embedded Systems (встраиваемые системы – англ.).

В качестве примера использования МК при конструировании измерительных приборов является разработанный мною на базе описанного в [2] частотомера. На практике наиболее распространены два способа измерения частоты. Первый – это подсчет числа импульсов за фиксированный временной интервал, как правило, кратный секунде. При низкой измеряемой частоте этот способ требует большого времени для получения результата с приемлемой точностью. Второй – определения периода повторения импульсов, причем для увеличения точности измеряется временной интервал между приходом нескольких импульсов, число которых обычно кратно десяти. Этот способ требует изменения числа импульсов, в зависимости от предела измерения. Недостатком этого способа является необходимость производить операцию деления, но при использовании микро-ЭВМ это не играет решающей роли. На этом основании и был разработан прибор, реализующий данный метод.

В отличие от прибора, описанного в [2], в моем приборе применена модульная конструкция. Прибор состоит из следующих узлов: основной блок, дополнительного блока –

предварительного делителя частоты и блок клавиатуры. Схемы этих блоков приведены на рис. 1 – 3 соответственно.

В целом, прибор функционирует также, как описанный в [2], поэтому не будем заострять внимание на принципе его работы, а лишь рассмотрим внесенные мною изменения в схему. Во-первых, я заменил люминесцентный индикатор на три трехразрядных светодиодных индикатора типа TOT-3361АН. Это позволило запитать прибор от одного источника тока напряжением 5В, заменить ключи, собранные на транзисторах VT1-VT8 и резисторах R5-R8, одной микросхемой KP1533АП6, заменить микросхему K56ИД1 на K155ИД1, что в свою очередь позволило исключить ключи VT9-VT16 с резисторами R29-R44. Все эти нововведения позволили значительно

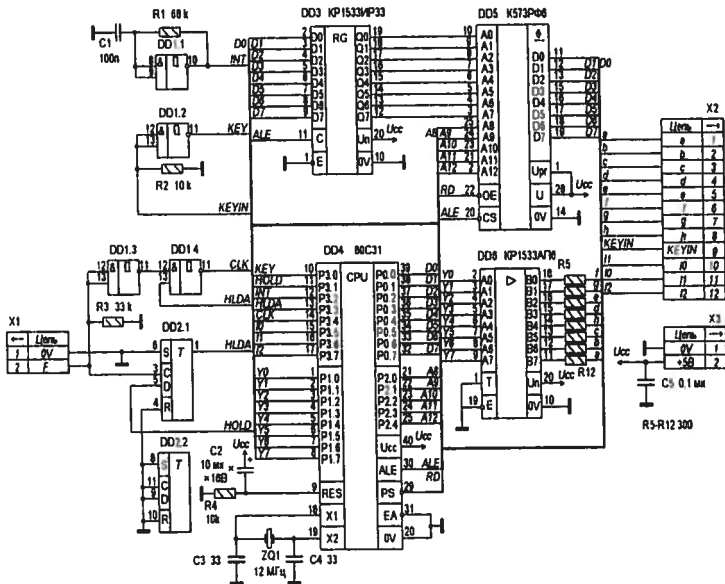

Рис.1

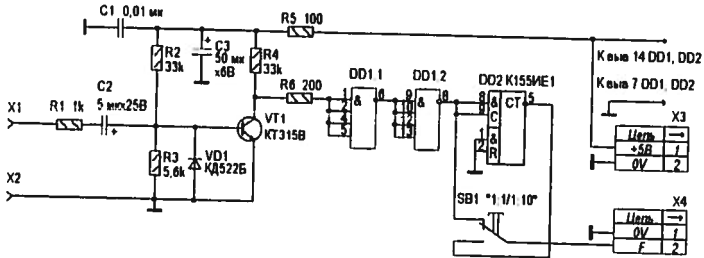
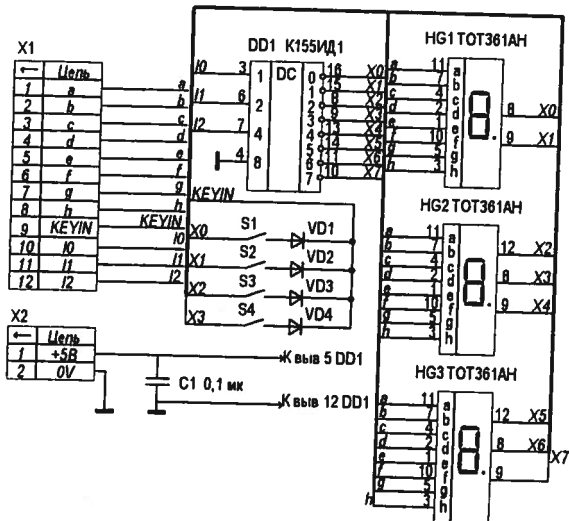

Рис.2

упростить схему прибора. На рис.2 показана схема дополнительного делителя частоты на 10. Он позволяет повысить максимальную измеряемую прибором частоту с 350кГц до 3,5МГц. Коэффициент деления 1:1/1:10 выбирается с помощью переключателя SB1.

Источник питания может иметь любую конструкцию, лишь бы он обеспечивал стабилизированное напряжение 5В при токе 500мА.

Литература

1. В. И. Нефедов. Метрология. – М.: Высшая школа, 2001.
2. Я. Крегерс. Частотомер на Микро-ЭВМ. – Радио, 1997, №4, с34-38.

ӘӨЖ 371.7

*Қабдолла Ж.
09101 топ студенті,
Ғылыми жетекшісі -
оқытушы Базартаев Т.А.*

**Салауатты өмір
салты негіздері**

I. Кіріспе

Егеменді еліміздің туын көкке көтеретін, әрине, өркениетті ұрпақ. Ендеше сол елдің елдігін танытатын бүгінгі ұрпақ қандай жас өспірімдердің бір бөлігі салауатты өмір салтына қайта келетін іс-әрекеттерге баратыны барлығымызға белгілі жайт.

Сондықтан бүгін білім беру жүйесінде еліміздің өсіп өркендеуіне сай, заман талабына жауап беретін рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастырған, қоғамдық өмірге икемделген, білім, кәсіпкер, және сырларын бойына мұқият сіңірген, қоғам, мемлекет, отбасы алдындағы жауапкершілігін сезінетін, салауатты өмір салтын саналы түрде таңдаған өркениетті ұрпақ тәрбиелеу кезек күттірмес міндет.

Еліміздің даму бағытын бекіткен «Қазақстан - 2030» бағдарламасында салауатты өмір салтын насихаттау мемлекеттік маңызы бар мәселелермен тең түрде, бір дәрежеде екендігі баса көрсетілген.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаевтың халыққа «Қазақстан - 2030» жолдауына сәйкес және денсаулықты нығайтуға ықпал ететін орта құру арқылы мектептегі оқу мен тәрбиенің дұрыс жүйелі жүргізілген жұмысына байланысты делінген. Егер ертеңгі ұрпақтың тең дәрежелі өмір сүруін қажет етсек, ең алдымен қазақ атамыз

айтқандай «Ел болам десең, бесігіңді түзе» дегендей, салауатты өмір салтын насихаттауды дәл осы мектептерден бастап, баланың жастайынан құлағына құя өсіру қажет. Ол үшін әрбір баламен, сонымен қоса ересектер де өзінің денсаулығына жауапкершілікпен қарап, денсаулықты қалыптастыруға ұсынылған шарттар мен ережелерді жемісті игеріп, өз мүддесі үшін керектігін түсіне біліп, денсаулығының әрқашанда жақсы болуына үлес қосуы керек. Қазіргі заманда халық тұрмысының нашарлауы, қылмыстың асқындап, аурулардың көбеюі, адамгершілік қасиеттердің жүдеу тартуы – салауатты өмір сүрсек, мемлекетіміздің қылмысқа қарсы күреске, денсаулық сақтау орындарына жылда миллиардтап жұмсап жатқан қаржыларын үнемдеу арқылы оны халқымыздың хал-ақуалын жақсартуға, рухани мәдениетімізді жетілдіруге, жастарымызды имандылық жолына тәрбиелеуге, пайдасы тиген болар еді.

Салауатты өмір салты – адам үшін аса маңызды денсаулықпен тікелей байланысты құнды форма. Ол адам мәдениетінің бір бөлігі. Ал денсаулық әрбір адам бақытының негізгі компоненті.

Қоғамның болашағы - әр бір адам бақытының негізгі компоненті. Денсаулық – адам өміріндегі ең басты қажеттілік, бой тазалығы, дертті бойға тараттырмау, яғни ағзасының дұрыс және қалыпты жұмыс жасауы, әрі сыртқы ортамен динамикалық тепе-теңдікке келіп, барлық мүшелер жүйелерінің қарым-қатынасы гармониялық түрде болуы, организмнің өзін-өзі басқара білуі. Биологиялық, физиологиялық функцияларды сақтап дамыту, белсенді өмірдің максималды ұзақтығына қарай адамның әлеуметтік белсенділігінің артуы.

Адам денсаулығы тек сыртқы орта жағдайына ғана емес, әлеуметтік жағдайына және өзінің денсаулығына деген көзқарасына да тікелей байланысты. Жақсы шыныққан, спортпен шұғылданған адамның денсаулығы, қарапайым,

шынықпаған адам денсаулығына қарағанда өзгеше болып келеді және көптеген айырмашылықтарды айқын көреміз.

Денсаулығы мықты күйі мен денсаулығы бұзылған күйінің арасында үшінші күйінің болатындығын ең алғаш рет римдік дәрігер Гален атап көрсетті. Осы үшінші күйге көбінесе темекі шегетіндер мен ішімдікке әуес (әрине, алкоголь емес ол әлбетте ағзаның ауру күйі) спортпен жүйелі түрде айналыспайтын адамдарды жатқызғандығын айтты. Бұл аралық күйді ағзаның донозологиялық күйі дейді, яғни қарапайым мағынада не ауру емес, не сау емес күйі. Спортпен жүйелі айналысатын балаларды басқа зерттеу тобындағы спортпен жүйелі айналысатын балалармен өзара салыстарсақ, көп жағдайда физиологиялық айырмашылықтары айқын көрінеді. Олардың көрсеткіштерінің бірі болып саналады. Адамның жасы мен жынысына орай бойына да белгілі бір салмақ сәйкес келуі керек. Антроплитрлік көрсеткіштерін зерттеу барысында әр баланың қан қысымының көрсеткіштеріне тексеру жүргізілген.

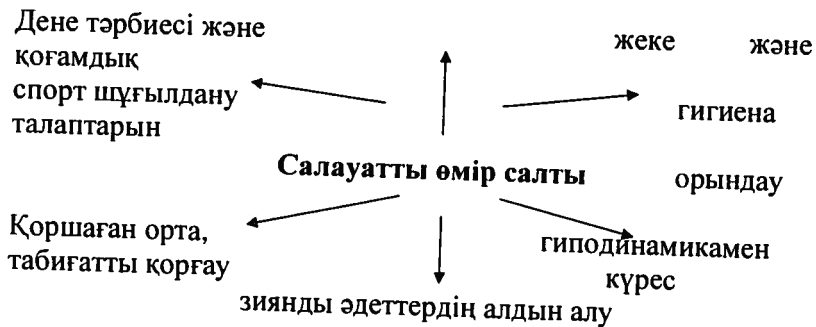
Бүгінгі қоғамымызда салауатты өмір салтына деген саналы көзқарастың жеткіліксіздігі азаматтардың рухани деңгейінің төмендеуіне және соның нәтижесінде жағымсыз жайлардың кең өрістеуіне себепкер болып отыр. Жастар денсаулығының нашарлауы, олардың ағзаларының ауруға қарсы тұру қабілетінің әлсіздігі, азып-тозуы, тез шаршағыштығы, өмірінің қысқа болуы осы жайттардың айқын көрінісі.

Бұл мәселелердің бәрі жастар арасында тәрбие жұмыстарының жұтандығының салдары. Жастар әлсіз, денсаулығы нашар, білімсіз, зиянды әдеттерге әуес, жалқау, тәрбиесіз болса, ол мемлекет қашан да әлсіз, қорғансыз. Жастар болашақ, ал бізге болашағымыздың айбындылығы мен жарқындығы қажет. Келешегінен үміт күткізіп отырған бүгінгі жастар ертеңгі қоғам иелері. Ендеше, келер күннің айнасы жастар денсаулығын да, күнделікті өмір салтын да салауатты өмір салтын дұрыс қалыптастыра алмау (режимнің

дұрыс сақталмауы, қимыл-қозғалыстың аз болуы, дұрыс тамақтанбау, темекі тарту, арақ-шарап ішу, есірткілерді пайдалану) қоғамымыздағы келеңсіз жағдайлардың таралуының басты көрсеткіштері.

Денсаулыққа зиян келтіретін әсерлерге жалпы мәдениеттің төмендегі денсаулықты сақтау, салауатты өмір сүрудің негізін қалайтын санитарлық-гигиеналық мәліметті көпшіліктің білмеуі, гиподинамия (қимыл жеткіліксіздігі) дене салмағының, қалыптан көп жоғарылауы, тиімсіз және жөнсіз, үйде және жұмыста күйзеліс (стресс) тудыратын жағдайлардың болуы, залалды әдеттерге әуесқойлық (арақ-шараптарға, шылым тарту) жасайды.

Тамақтану, еңбек және демалу гигиенасы

II. а) Залалы дағдылар.

Көп елдегі тұрғындардың залалы дағдыларға деген бой алдыруды мұның етек алып, кең таралуын бірқатар ғылымдар және алдыңғы қатарлы әлеумет басқа келген ұлттық «апат» деп таниды. Адамзат үшін бұл дегеніміз «заманақыр» зілзаласымен бірдей.

Бұл бел алған көпшілік кемістігін «өркениет ауруы» деп те атайды. Бірте-бірте осы дерт медициналық қана емес, сонымен бірге әлеуметтік сипат алып келеді.

Дағды- бір не бірнеше қимылды әлденеше рет атқару қажеттілігінен туындайтын, сондай-ақ, табиғатына танылып қалатын мінездегі «автоматтандырылған элемент» осы. Динамикалық таптаурын істері туындайды, мый қыртысында кешенді шартты байланыстар, шартты рефлексстер тізбегі болып табылады.

Егер де осы шартты рефлексстер кешені адам үшін пайданы дертгесе және денсаулықты жетілдіруге бағыттаса жақсы ғой, айталық таңғы гимнастикамен шұғылдану, ұйқы алдында серуен құру, тамақтану тәртібін бақылау т.б. Бұл пайдалы дағдылар, бірақ дағдылардың басқа да көптеген түрлері бар, олардың бірін залалды деп атайды. Тұлға ретінде өмір бойы, өз мүмкіндігін жүзеге асыруға кедергі болатын, не мүмкіндіктен ажыратып ада қылатын дағдылар бар, оларды да залалды деп есептейді.

Адам денсаулығына оңдыртпайтын, кесел келтіретін айдай әлемге мәлім дағдылар қатарына: темекі шегу, ішімдікке салыну, есірткіге және ұлы заттарға (мұнда токсакоманияны айтып отырмыз) бой алдыру жатады. Бұл залалды дағдылар бүкіл әлемді елендетіп, дүрліктіріп отырған планетамыздың өзекті мәселелерінің бірі. Бұл залалдан қорғануды қазірде бүкіл әлем бірігіп, одан шығар жолды іздестіруде. Бұған қарсы тұрып, оны жеңе білу тек біздің, болашақ жастардың қолында.

Қазіргі кезде, үшінші мыңжылдықтың басында, біздің қоғамымыздағы зиянды әдеттердің бірі темекі тарту екендігін өкінішпен мойындауға мәжбүрміз.

Ертеректе мұхиттың арғы жағынан әкелінген, ол біздің топырағымызға да тамырын мықтап жайды. Қазіргі кезде елімізде миллиондаған темекі шегушілер бар.

Бүгінгі күні адамның өз ажалынан бұрын мезгілсіз өлімі себептерінің ішінде темекі тартудың да айрықша орын иеленетін ғылыми дәлелденген. Кез-келген дәрігермен, әсіресе онкологпен, кардиолог немесе пульмонологпен

сөйлессеңіз,- олардың қай-қайсы да темекінің адам ағзасына тигізетін зиянын нақты оқиғалармен дәлелдеп береді.

Санақ бойынша дүние жүзіндегі темекі шегушілер жылына 4-тен 5 триллионға дейін шылым сатып алады, жыл сайын темекі шегу 2,1 пайызға өсіп отыр. Жер шарында әр жылы темекі шегуден туындаған сырқаттардан 1,5 млн адам өледі.

Айта кететін өкінішті жайт- темекі шегуші қыздар әйелдердің көбеюі. Адам темекі тартатын болса, ол темекінің ағзаға тигізетін әсері туралы білуі керек. Темекі түтінінде 4000-дай химикалық заттар бар, олардың 50-ден көбі онкологиялық аурулар тудыруы мүмкін.

Никотин-күшті наркотикалық зат, ол жүйкеге әсер ететін, жүрек соғу жиелігін күшейтеді және жүрек аритмиясының даму қаупін туғызады.

Темекі түтінімен қан тамырларына түс пен көміртегі тотығы ағза жасушаларына оттегі әкелетін эритроциттердің қабілеттілігін төмендетеді, сөйтіп әр түрлі жүрек аурулары белгілерін күшейтеді. Сонымен қатар көміртегі тотығы атеросклеротикалық жүйін дақтардың қалыптасуына белсенді қатысады да, артерияларды бітейді және аяқтағы қан айналымының бұзылуына әкеледі.

Темекі түтіні тек шылым шегушінің өзіне ғана емес, оның айналасындағы адамдар үшін де, әсіресе балалар үшін, қауіпті. Егер болашақтағы аналар темекі түтінінің әсерінен шалдықса, олардың балалары әр түрлі даму мүнсістігіне, соның ішінде нейropsychикалық сырқатқа шалдығады, әрі салмағы аз болып туылады.

Бөлме ауасындағы темекі түтінін жұту балалардың иммундық жүйесіне зиянын тигізеді, инфекцияға сезімталдығын күшейтеді, оларда өкпе қызметі бұзылады.

Ата-аналарды темекі тартатын сәбилердің ерте жасында сырқаттануы жиілейді (бронхит, пневмония, бронх демікпесі), сонымен қатар кейбір басқа аурулардың да (тонзилит, ларингит) тууы ықтимал. Темекі тартатын ата-

аналардың балаларында бұндай зиянды әдеттен аулақ отбасына қарағанда қолқа демікпесімен ауыру жиілігі 5 еседен жоғары, бұл балаларда ортаңғы құлақ, асқазан-ішек ауруларының даму қаупі жоғары.

Темекі түтіні мен созылмалы уланудан қайтатын адамдардың саны басқа себептерге қарағанда бірнеше есе көп. Осылайша, біздің планеталық тұрғындарынан миллионнан өлетіндері әрбір 4 күн сайын автокөлік қақтығысынан 1 құрбан болса, әр 3 күн сайын темекі түтінімен созылмалы уланудан 1 адам өледі.

V-VI ғасырларда араб елдерінде жүзімнен таза спирт алуды үйренген, оны «аль-коголь» деп атаған. «Ес ауыстырушы» деген мәністі меңзейді. Алкоголь- «рахаттану орталығы» әсерін тигізеді, осы сезімді тудырады. Бәлкім, мида туындайтын «ішкі есірткілер» (алкогольдің өзі емес) «рахаттану орталығына» дем беретін болар. Мұның өзі алкоголизмді наркоманияның басқа түрлерімен жақындастырады, барлық тұстарда да ми жақсы сезімді тудыратын, қалай да сол бір жасында қоздырғышты алып тудырады. «Рахаттану орталығын» эндофиндермен тітіркендіру өзін-өзі қоздыратын, сол өзінің қозған жағдайын тұрақты қалыпта ұстауын қажет ететін аймағын құрайды. Сонымен мида тұйық шеңбер құралады, жайлы сезім пайда болады, оларды ұзартып ұстау үшін тағы да ішкілік керек!

Әр түрлі ішкіліктердегі спирттің мәні бірдей емес: сырада – 3-6%, шарапта – 10-14%, виски, арақ, джин, бренди, ром, коньяк – 40-50 % бар.

Қандағы алкогольдің мәні 0,01-0,02% үлкен әрекетін сездіртпейді, тек мына белгілерін байқатады, ол ұшқарак, қанағат, жақсы, көңіл-күй, бас айналу; 0,10-0,15% қандағы этильді спирттің шоғырлануы, автокөлікті жүргізу дағдысынан өзгерістер тудырады. Көру, есту жітілігі төмендейді, қандағы алкоголь мәні 0,20%-дай болса, көзге көрінер мас болғандығының белгілері байқалады, эзер сөйлеу, шатқы аяқтанған жүріс-тұрысы 0,40%- алкоголь

естүссіз жағдайда түседі. Шоғырлану шамасы- 0,50-0,70%-ға жеткенде өлуі мүмкін.

Алкоголизм адам ғұмырын 17 жасқа қыскартады. Еңбекке жарамды жастағы ерлердің көптеп өлуі осыған байланысты болу керек. Атап айтсақ, жас кезінде жарақат алуы, өлімі көп. Кейінгі он жылдықта бір жасқа толмаған нәрестелердің өлімі жиіледі. Бұл да ата-ананың ішімдікке салынуының салдары.

Спирттің мол мөлшері адамды тікелей улайды, ал орташа органдардың ауруын мендетеді. Бәрінен де көп зақым шегетін нерв жүйесі: рефлексстер мен психикалық қызмет бұзылады. Ішкіштердегілерде және ішімдік пайдаланатындарда қажыр қалмайды, әрі алкогольге кіріптарлық пайда болады. Мұнда алкоголь клеткасының ферменттік жүйесіне сіңіп, ол жоқ болса, ішуді аңсап тұрады.

Алкоголизмнің дамуы 3 кезеңге бөлінеді:

1. Невростеникалық: Ағзалар мен жүйелер қызметінде өзгерістер туындайды. Жады жадаулайды, назар тұрақтамайды, ұйқы нашарлайды, ой жұмысына деген қабілет кете бастайды, бас ауырады, ашуланшақ болып келеді.

2. Наркоманиялық. Алкогольдік психоз (сандырақ), тәуелділік, спирттік ішімдіктің мөлшері барынша молаяды, тұрақты маскүнемдік көзге түседі.

3. Қорытынды немесе энцефалопатиялық. Ұзілісті білмейтін, салынған маскүнемдік, психоз, сандырақтау, сезім жадаулығы және адамгершіліктен ада болу, бүкіл организмнің әлсіреуі, қуаттың кетуі- бұл кезеңге тән сипаттар осындай.

Адам неге ішеді деген сұраққа, «оған физикалық негіз бар: «Наркотик (алкоголь) мидың ішкі қабатындағы тағымдылық орталығын қоздырып, сөйлесу қажеттілігін күшейтеді». Сондықтан да адам өзін ішімдікке тәуелді болып отырады. Бұл да адам, халық, ел арасындағы өзекті мәселелердің бірі. Оның қауіптілігі елең ететін,

ойландыратын жайт. Оны жеңе білу тек болашақ ұрпақтың үлкен ісі болмақ.

Есірткі заттарға деген тәуелділікті тудырып, оны одан әрі ушықтыратын факторлар қатарына мыналар жатады; организмнің жекеленген ерекшеліктері, есірткі қолданғаннан кейін болатын түйсінулерді қабылдау, ортаның әлеуметтік, мәдени сипаты, есірткі заттар әсерлерінің саны, жиілігі енгізу тәсілі.

Қазіргі кезде есірткі мен, улы заттар (токсокомания) проблемасы көкейкестілер тізбесінен көрінеді. Апинның, оның туындыларының және балаларының анальгезиялық әрекеті бір ғана рет қабылдағанның өзінді көңіл күйді көтеріп (эйфория), дауаламайтын жерге апарып тастауы тез арада жанның бей-берекетін алатын үйірсектің қалыптасуына негізгі себептерінің бірі болып табылады. Организмге есірткі заттарды енгізгеннен кейін бет қызады, бүкіл денеге жылу таралуынан болатын жайлы бір сезім бой алады, тері жеңіл-желпі қышиды. Осыдан кейін-ақ пайда болатын жайбарақаттылыққа тез өзгеріп құбыла бастайтын, түрленіп-түстелген елестер және қиял тектес әлем-жәлем дүние жетегіне алады. Есірткіге деген үйірсектік бірнеше апта ішінде-ақ біршама тез қалыптасады. Осыдан барып, созылмалы «интоксикация» дамиды. Мұнымен қатар наркоманиялық клиникалық суретінің алдыңғы шегінде мінез-құлықтағы құбылыстар, тұлғалық өзгерістер, талаптану бәсеңділігі және белсенділігінің кете бастауы еріксіз байқалады. Бірте-бірте қоғамдық өмірге, жұмысқа, міндеттерін орындауға деген ынта-ықылас жоғалады, наркокомандар көбіне дөрекі, өзіншіл, отбасындағы міндеттерге немқұрайлы қарай бастайды. Олар өздерінің кесірінен қатерлі жағдайға тап болған туыстарына жандары ашымайды. Алдымен көзге түсетіні наркокомандардың жалпы нышанынан жеткіліксіздіктің тобы бөлініп тұрады (гипотропия, дистрофия) қорек патшалығын терілері құрғақ жермен түптестенуі, беті ісіктеу болып келеді. Дене салмағы

азаяды, көз қарашағы қысыңқы болады, брадикардия байқалады.

«Адам суыса, заман тозады» оны жаңғыртулар, құрдымға құлдырату да өзімізге байланысты.

б) П.К. Иванов әдісі.

Порфирий Корнеевич Иванов Украинадағы Луганс облысында 1898 жылы шахтердің отбасында дүниеге келген. Кедей отбасында туған ол жас кезінен қиыншылықты көп көріп, ауыр дене еңбегімен біте қайнасқан.

Адамдардың нағыз күш-қуаты толысқан кезде ауруға шалдығып, жарық дүниеден ерте кетуі Ивановты толғандырумен болды. Осының өзі оған өмірдің тіршілік заңының әділетсіздігі құсап көрінді. Сөйтіп, ол отыз бес шамасында тамаша жүйе жасауға кірісті.

Оның ғажайып өмірлік тәжірибесінің түйіні болып табылады «Деткасындағы 12 ереженің өзіндік әдістемесі бар. Және олардың әрқайсысы бір-бірімен тығыз байланысып, сатылай туындап жатады. Ғалымдар мен Иванов әдісін пайдаланып жүрген сырқаттар, өз-өзін күтушілер судың пайдалылығын бұл ережелердің негізгі» сипаттамасын былай тұжырымдайды.

Суық судың пайдалы екендігін қазақ халқы бұрыннан да білген. Жалаңаяқ қарды кешіп жүрген, жалаңаш- жалпы өскен баланың денсаулығы мықты болған. Иванов жүйесі осы халықтық ұғымға негізделген. Жүйедегі басты негіз болып тұрған суық суға шомылу. Қалған тармақтардың барлығы осыдан туындайды. Ивановша айтқанда, суық су орталық жүйке жүйесінің бір сәттік, қас-қағымдық оянуы. Мұндағы ең қауіпсіз, тиімді жағдай-міндетті түрде тас төбеңнен мұздай су құйып жіберу. Өйткені жүйкенің оянуы алғашқы секундтарда болады.

Ал, жалаңаяқ пайдалы екендігі халықтық медицинада бар. Адамның табанында 72 мың жүйкелік түлін бар. Иванов мұздай суды табиғаттың «тірі» денесі деп санаса, жерді екінші «тірі» дене деп есептеген. Ал, үшінші тармақтағы арақ

пен темекіні қою Ивановшылар алдындағы ең үлкен кедергі. Денсаулығын қымбат санайтын әрбір адам өз күш-жігерін осыған жұмылдыру керек. Төртінші ережедегі «таза ауа-терең тыныс алу мен терең дем шығару- бұл да орталық жүйке жүйесінің бір сәттік оянуы», - делінген. Ауа биіктен тарайды, сондықтан биіктен әбден шегіне жеткенше дем алып, оны тойынғандай тандай арқылы тарату керек. «ауру адамды өзінші етеді». Сондықтан бірінші дем алғанда өзіңе, екінші дем алғанда туыстарыңа, сонан соң баршаға, ал үшінші дем алғанда дүниенің тыныштығын тіле деген. Ашығуды да Ивановтың жүйесіндегі негізгі шарттың бірі деуге болады. Ашығу агзаны тазартып, сауықтырады. Артық, улы заттарды сыртқа шығарады.

Бұл жүйені ұстанушылар біздің республикамызда барған сайын көбейіп келеді. Алматы қаласы мен бірқатар облыс орталықтарында осы жүйені ұстанушылардан құрылған әуесқойлар үйірмелері мен клубтары жұмыс істейді. Мысалы, «Бутановка» Алматы маңындағы табиғи сауығулардың серуендейтін, суға түсетін орны. Онда Иванов жүйесін пайдаланып жүрген адамдарды көптеп кездестіруге болады. Бұл орын Сара Назарбаеваның әр жексенбі күні келіп, Ивановтармен жүздесіп, серуендеп тұратын, дәстүрлі дағдыға айналған жері екен. Республикалық «бөбек» қорының Президенті, зиялы азаматтың қосағының бұл жолды ұстануы бекер емес. Себебі еліміздің бірқатар мәселелерін шешетін лауазымды адамға мықты денсаулық керек. Ал денің сау болудың ең тиімді де, оңай жолдарының бірі П.К. Ивановтың «детка» жүйесі. Бұл ілім деннің саулығын тілеген әрбір азамат ұсынысы бойынша ұстануына өте тиімді тәсіл. Бұл ілімді ұстанушылар арасында елдің зиялы азаматтарын, дәрігерлер мен ақын-жазушыларды кездестіруге болады. Оларды тек бір мақсат- денсаулықтың мықты болуы.

в) Дене шынықтыру – денсаулық көзі.

Жанды дене қозғалыста болмаса өледі. Өзіне өзі тәжірибе жүргізген Аристотельдің ой қорытындысы осындай. Бір жыл бойы күніне белгілі-бір уақыт аралығында бір қолына батпан (гир) іліп ұстап тұрған. Содан, жылдың соңында жаңағы батпан көтерген қолы жуандап, бұлшық еттері өсіп, қол қары күшейген де, жұмыс істемеген қолы салып кеткен.

Міне, адам баласы, сонау ықылым заманнан бері ұзақ өмір сүрудің жолын қарастыруда. Ақ терек пен көк терек 300-400 жыл өмір сүрсе, әр нәрсені бір шоқып жүріп күнелткен қара қарға да 300 жыл тіршілік етеді екен. Одан қала берді, сағатына бір адым жерге қозғалатын тасбақа 200 жыл жасайтын көрінеді. Сонда, жаратқанның әмірімен табиғат заңын бақылайтын адамзатқа сол жаратқан, егер діни ұғымға, болмаса аңызға сенсек, қанша өмір сүруді өз еркіне беріпті. Енді, дүние жүзі көлемінде осы адамзаттың орта есеппен, өмір сүру уақыты 50 жасқа жетпейді екен. Демек, мұның себебі неде, кімнің кінәсінен? Әрине, қанша өмір сүрсе де әркім өзіне жауапты. Себебі барлық адам бірдей бір уақытта өліп жатқан жоқ қой. Демек, әр адамның өмір сүру ұзақтығы өзіне байланысты болғандығы ғой.

Осылайша, адамзат күні бүгінге дейін ұзақ өмір сүрудің жолын қаншалықты іздегенімен, жетістіктің шыңы көрінбейді. Ұзақ өмір сүрудің негізі-денсаулықты сақтау. Денсаулықты сақтау- ұзақ өмір сүру үшін күрес. Кезінде XVIII дүние жүзіне әйгілі француз дәрігері Тиссо: «Қандай да болмасын ауруға қолданатын дәріні дене қозғалысы – ақ алмастыра алады, ал дүниедегі емдеудің барлық құралы адамның саналы қозғалысын алмастыра алмайды», - депті. Демек, осындай ғылыми қағидаға сүйенсек, яғни ұзақ өмір сүру үшін бізге қозғалыс керек екен. Ол үшін әр адам өзінің шама-шарқына қарай дене шынықтыру жаттығуларымен айналысуға тиісті көрінеді.

Сонда дене қозғалысы дегеніміз не?

Адамзаттың таңертең орнынан тұрғаннан, кешке қайтадан орнына жатқанға дейін қозғалыста болатындығы баршамызға аян. Денсаулықты сақтап, ұзақ өмір үшін бұл қозғалыс тіршілік талабын қанағаттандыра қосымша қозғалыс керек. Саналы түрде дене шынықтыру жаттығуларының бір түрімен, яғни спортпен айналысу, яғни шұғылдану әр азаматтың жеке басының міндеті деп есептейміз. Егер бұлай болмаған жағдайда дәл бүгінгі тіршілікпен болашақ ұрпақ өмірінің ұзақтығы орта есеппен 40 жасқа жетпейтін болар деп қорқамын.

Спортпен шұғылдану деген сөз, міндетті түрде спорттық жеңіске жету деген мақсат емес, денсаулықты сақтау, организмді дұрыс қалыптастыру, демек, ұзақ өмір денені шынықтыру мақсаты болу керек. Бірақ басқаны айтпағанда көздің де көретін көкжиек деп аталатын шегі болады. Сондықтан спортпен шұғылданған кезде организмді шегіне жеткізіп тоздырмай, анығын айтқанда дәрігерлік, биологиялық бақылау жасай отырып, жүктемені уақытында түсіріп, уақытында дем алып, уақытында тамақтанып т.т. организмге, денсаулыққа байланысты пайдалы іс істеу керек. Егер әр адам денсаулығын нығайтып, мүсін сұлулығын сақтаса, онда біздің спорттағы жетістігіміз осы болар еді.

Адам, өзінің күнделікті тіршілігінде, еңбек процесінде толып жатқан әрекеттер мен әр түрлі қозғалыс жасайды. Осының бәрі кейбір жекеленген мүшелердің қалыптасып жетілуіне зор әсер етеді. Кейбір жағдайларда мұндай ықпалдардың керісінше әсер етуі де мүмкін.

Екінші бір қозғалыстың әсерінен дененің бір мүшесі шаршап немесе деформацияға, яғни организмнің қалыпты нормаларын өзгертуге әкеп соғады. Сондықтан да күнделікті тіршілікте бір бағытта ғана жүргізілетін дене қозғалысы мен әрекеттерінің бәрін дене шынықтырудың құралы деуге болмайды.

Адамның жеке басының қасиеттері дененің дамуымен байланысты. Демек, дене жүйелеп шынықтыру мен

денсаулықты қалыптастыру- адамның ой-санасының жетілуі мен творчестволық күштерінің дамуының негізі.

Адамның барлық өмірі қозғалыспен байланысты. Тіпті ұйықтап жатқанда да организмнің жұмыс істейтіндігі бәрімізге мәлім. Демек, тоқтаусыз жұмыс істеудегі организмге ақау түсірмес үшін жаттығуларды орындау, яғни организмнің шамасына келетін және дұрыс ұйымдастырылған жұмысы кезінде ғана дамып, нығайып жетіледі.

Әркімнің дене мүсінін сымбатты қалыптастыру үшін мамандық бойынша орындалатын жұмыстағы қозғалыстар жеткілікті ме? Әрине, жеткіліксіз. Мысалы, студенттер, әсіресе қала жағдайында, тәуліктің көп бөлігін жабық үйде, оқу орындарында стол басында өткізеді. Олармен өткізілетін жаттығулар мен ойындар, спорттың өзі қалаған бір түрімен немесе күнде бір рет серуендеп қайту ғана денсаулықтың негізін қалайды. Болмаса станоктың жанында тұрған токарь, әйтпесе тракторшы, машина жүргізуші, міне бұлардың қолдары мен аяқтарына күш түскенімен белдері жұмыс істемейді. Сондықтан біраз уақыт өткеннен кейін олардың белдері және аяқ-қолдары ауыра бастайды. Себебі аяқ-қолдары үнемі бірқалыпта болғандықтан, үнемі күш түсіп тұрған бір-ақ тал бұлшық еттері жұмыс істейді де қалған бұлшық еттері жұмыс істемейді, сондықтан да ауруға шалдығады.

Ал, әсіресе жаттығулар денсаулыққа, мінез-құлықтың, белгілі бір әлпеттің, мүсіннің қалыптасуына қандай ықпал дейтін болсақ, бұл сұрақтарға жауап бермес бұрын ең алдымен аз да болса адам организмінің жұмыс істеу процесі мен құрылысы жайында бір-екі ауыз сөз айта кеткеніміз жөн.

Орта мектепте оқыған жасөспірімдер адам анатомиясы мен физиологиясының негізімен танысады. Демек, әрбір азамат өз дене құрылысының жұмыс істеу жүйесінен хабардар деген сөз. Сонда-дағы ескертеріміз – адам организмінің барлық ағзасының әрекеті өзара байланысты

болғандықтан қандай да болмасын жеке мүшеге түскен жүктеме- салмақ бүкіл денеге әсерін тигізетіндігін ұмытпаған жөн.

Адам тіршілігі таңертең ұйқыдан оянудан басталады. Алғашқы тіршіліктің бастамасы- таңертеңгілік бой жазу жаттығуларынан басталуы керек. Еңбектің қай түрімен шұғылдansa да адам өзінің жас ерекшелігі мен организмнің анатомиялық және физиологиялық құрылымының жұмыс істеу процесін білуі керек. Осындай негізгі нақтылы спортпен шұғылдану үшін өз дене бітімінің табиғатына сай, жоғарыдағы айтылған жағдайлардың барлығын ескере отырып, болашаққа нәтиже көрсететіндей спорт түрін тандап алған жөн.

Жалпы, спорттың көпшілік түрімен шамамен 10 жастан бастап шұғылдануға болады. Алдына мақсат қойған бала спортта жоғарғы көрсеткішке де жетеді. Ал 10 жастағы баланың мінез-құлқы, сана сезімінде әлі де болса тұрақтылық бола бермейді. Демек, олар өзінің спорттағы әрекетін өз санасымен қажетті деп, белгілі бір жүйеде бақылап отырмайды. Сондықтан спорттың қандай түріне қабілеті бар екенін жаттықтырушылар мен мұғалімдерден сұрап, ақылдасып барып, жаттығуды бастаулары керек. Сондай-ақ 14-15 жасқа дейінгі ұлдарға қарағанда қыз баланың дене жағынан даму процесі де тез жүреді де, ер балалар 18 жастан асқаннан кейін ғана қалыптаса бастайды. Ол кезде олар арнайы орындардағы жаттығуларға, түрлі секцияларға қатысып, шеберліктерін шындаса оңды болғаны.

Жаттығу – дене тәрбиесі саласында ең жоғарғы көрсеткіштерге жету жолында жеке бастың көп жылдар бойы үзбей, жүйелі түрде спортпен шұғалдануы. Соның нәтижесінде спортшының қабілеттілігі артып, күннен күнге дене мүсіні жетіліп, күш-қуаты қалыптаса береді.

Бүгінгі Қазақстанда елуге жуық спорт түрі дамыған. Солардың бір түрімен жаттығатындардың жолы әр түрлі. Айталық, ауыр атлетикамен айналысудағы негізгі мақсат-

күш- қайратты жетілдіру, денені сомдау. Демек, спорттың негізгі мазмұнын ұққаннан кейін ғана оныменен әркім өз бетінше әр түрлі тәсілдермен жаттығады, болмаса жаттықтырушының нұсқауын орындайды. Спортпен жаттыға бастаған кезде қай спорттың түрі болмасын, оның мән – мағынасын білген жөн. Ал, спорттық ойындарды алсақ, баскетбол, волейбол, футбол т.б. жаттығулардың кестесі дұрыс құрылса ғана өз нәтижесін береді. Сонда ғана шұғылданушыны қызықтырып, әр уақытта бір жаттығудан келесісіне ынталандырып отырады. Егер керісінше болса, ол шұғылданушыны қызықтырмайды. Содан барып ол бұл спортты тастап кетуге мәжбүр болады.

Жаттығумен ойдағыдай шұғылдану, негізінен жаттықтырушыға байланысты. Жаттығуды белгілі бір ғылыми жүйеге негіздеп, жаттығушының шама-шарқына қарай ынталандырып отырса ғана көзге түсетін спортшы дайындауға болады.

Дене тәрбиесі жүйесінде спортпен шұғылданып, болашақта жоғарғы көрсеткіштерге жету үшін де табиғи ортаны пайдалану керек. Демек, қазіргі кезде күллі халықтың спортпен шұғылданатындай мүмкіншілігі жоқ. Сондықтан да көпшілікке денсаулықты сақтау мақсатында табиғи ортаны пайдалануға кеңес беріледі.

Баршамызға белгілі, бізді қоршаған табиғи ортаға жататындар жанды дененің тіршілік көзі-ауа, су және күн сәулесі. Аталған табиғи ортаны пайдаланудың денсаулық үшін баға жетпейтін әсері бар. Мұны әркім біле де бермейді. Көпшіліктің түсінігінде әйтеуір суға түсіп, арқаны күнге қыздыру бар. Бірақ қалай қыздыруға, қай уақытты пайдалануға болады? Бұны кез келген адам біле бермейді.

Ең әуелі ауаның организмге тигізетін пайдасын (әсерін) білейік. Әдетте адамның орындаған азды-көпті жаттығулары, соған орай бұлшық еттердің қан жүйесі, яғни жұмыс істеу процесі ауасыз іске аспайды. Мәселен, дем алу – ішке ауа қабылдау деген сөз. Міне, сондайда жүгірген, секірген кезде,

велосипедпен жүргенде, жүзгенде (спорттың қай түрі болмасын) т.б. адамның бұлшық еттері, ішкі ағзаларының жұмыс істеу процесі алғашқы қалыптағыдан әлде қайда тездетіледі. Осы кезде дем алу процесі де артұрған жағдайдан 15-20 есе артық көлемде керек етеді. Ауаның көлемі тыныштықта 6-7 литр болса, жаттығу кезінде 120-130 литрге дейін көбейеді. Осыдан барып ағза үйрене келе дененің барлық органдарының оттегімен тыныс алуы артады. Осылайша үнемі үзбей өткізілетін жаттығулардың нәтижесінде адамның дем алу процесі толық қалпына келеді. Жақсы жаттыққан спортшы алқынуды сезбестен ұзақ уақыт жүгіре де, жүзе де, күресе де алады. Ал жаттықпаған ағза иесі алғашқы кездеақ демігіп, қарсыласынан жеңілуге мәжбүр болады. Мұның аты-тез шаршау. Тыныс алу жүйесінде қиындық болған адамның организмі әлсірейді. Асылы, таңертенгілік бой жазу немесе спорт жаттығуларымен мүмкіндік болғанша далада, таза ауада айналысқан жөн. Бұдан шығатын қорытынды- организмді жаттықтыру үшін (қандай спорт түрі болмасын) жұмысты ең әуелі ауамен дем алудан бастау керек.

Суға шомылу міндетті түрде жүзу емес, денсаулықты сақтау мен дене шынықтыру үшін маңызды. Суға шомылу үшін міндетті түрде жүзе білу шарт емес. Мұны айтып отырған себебіміз, қазекендердің көпшілігі жүзе білмегендіктен суға манайламайды. Сондықтан тек денсаулық үшін ғана көпшілікке арналған, тереңдігі кісі бойындай су қоймаларында шомылуға болады. Суға түсетін жағаның ең негізгі ерекшелігі – жел соқпайтын, күн көзі жақсы түсетін болуға тиіс.

Күнге қыздырыну да, организм үшін баға жетпейтін өте қажетті табиғи күш. Күн сәулесі қабылдаудың жөні осы екен деп, суға бір сүнгіп, содан соң тырп етпей жағада жатып алуға болмайды. Ондай жағдайдың пайдасынан зияны көп.

Тәуліктің күнге қыздырынып, суға түсетін дұрыс мезгілі – таңертенгі сағат тоғыздар шамасында он екіге дейінгі

уақыт. Содан кейін, түс ауа сағат он алтыдан әрі қарай қыздырылған жөн.

Күніне екі рет (таңертең, түстен кейін) күнге қыздырынудың пайдасы ғылыми негізде дәлелденген. Демек, күн сәулесінің біртіндеп әсер ететіндігі анықталды.

Күн сәулесі адам организміне бірден өте тез әсер ететін болғандықтан, қыздырытуда мүмкіндік болғанша оның уақыты мен мөлшерін біртіндеп ұзартқан жөн. Күніне екі ретпен қыздырынуға жағдай болғанда алғашқы күні 20-30 минутқа дейін қыздырыну жеткілікті. Егер тал түс болса, онда 15-20 минут та жетіп жатыр. Суға түскенде тағы бір ескеретін жағдай, әсіресе ең алғашқы күндері дене қызып, терлеп тұрса, бірден келіп суға түсуге болмайды. Себебі, күн көзі ашық түсіп тұрған жердің температурасы ең кем дегенде 40⁰-тен жоғары. Ал судың температурасы болса орта есеппен 20⁰-тан аспауы мүмкін. Сондықтан ауа мен судың арасындағы температураның айырмашылығы өте жоғары, өзі қызып тұрған организмге бірден әсер етеді. Асылы, суға денені суытып, терді басып барып түскен дұрыс. Бірақ су жүріп алмай, әр 5-10 минуттан кейін демалған абзал.

Спортпен арнайы шұғылданбайтын еңбек адамдарының тағы бір ескеретіні- таңертеңгілік бой жазу жаттығулары. Себебі, бұны бүгінгі таңдағы қоғамның салауатты да саналы мүшелері үшін жеке бөліп алып түсіндіруді жөн көрмедік. Әркім күйбең тіршілігінде не істеп жүрсе де: отырса да, тұрса да т.б. біреу үшін емес, өзінің жеке басының керектігі үшін істейді.

Дене шынықтыруды айырықша орын алатын спорт түрі жеңіл атлетика. Жеңіл атлетика – бұл дене жаттығуларының біріккен түрі болып саналады. Спорттық жүгіру, жүру, секіру, көпсайыс. Жеңіл атлетика сонымен қатар ғылыми дәлелденген пән болып саналады. Өзінің даму тарихы, ілімі, техникасы, үйрету әдістемесі және жаттығулары бар ілгері пән. Жеңіл атлетика олимпиадалық спорт түрі және спорттың төресі болып есептеледі. Бұл спорт түрімен біздің елімізде

мындаған адамдар шұғылданады. Әлемдік, Еуропалық ұлттық біріншіліктерге қатысып тұрады. Бір ғана мысал, соңғы жылдары 60-100 метрлік кедергі мен жүгіруде, үлкен халықаралық жарыстарда Ольга Шишигина жиі жеңіс тұғырығына көтеріліп жүр. Ең үлкен жеңіс шыңы 2000 жылғы Сидней олимпиадасында 100 метрлік кедергімен жүгіруде ұтып алған «Алтын» алқасы барлық қазақстандықтардың үлкен жеңісі болды. Жеңіл атлетика өзінің құрылысы жағынан дене тәрбиесінде бірінші орын алады. Бұл спорт түрінің сауықтыру жақтары мол, өйткені жеңіл атлетика таза ауада, табиғат аясында өткізеді. Жеңіл атлетика жаттығулары адам ағзасының тыныс алу жолдары, жүйкесіне, барлық бұлшық еттерге, қозғалыс аппараттарына өзінің пайдалы әсерін тигізеді. Осы жеңіл атлетика жаттығулары арқылы адамды жан-жақты үйлесімді дамытуға болады және бұл спорт түрі басқа спорт түріне қарағанда жоғары дәрежеде дамыған. Жеңіл атлетика пәнінің эстетикалық маңызы өте зор.

Оқушылардың дене қасиетінің үйлесімді, жанжақты дамуына жеңіл атлетика жаттығуларының әсері мол. Жүгіру, секіру, лақтыру, жүру әрбір сабақтың қатардағы жаттығуы болып есептеледі. Сыныптан тыс спорттық үйірмелерде, жазғы демалыс орындарында көп қолданылатын спорттың түрі жеңіл атлетика болып саналады. Жеңіл атлетикалық түрде ұлттық және президенттік сынамалар жатады. Көбіне жеңіл атлетика жаттығуларын табиғи жаттығулар немесе табиғатта, таза ауада орындалатын жаттығулар деп аталады. Жеңіл атлетика жаттығулары негізі қозғалыс қасиеттеріне тәрбиелейді және дененің функционалдық қасиеттерін дамытады. Сонымен қатар моральдық ерік-жігерге, қиындықты жеңуге, ұйымшылдыққа тәрбиелейді. Жеңіл атлетика жаттығуларымен шұғылданған адамның денесінде тек даму, өсу пайда болады. Жеңіл атлетика жаттығуларымен шұғылданған адамның денесінде тек даму, өсу пайда болады. Жеңіл атлетика жаттығуларын орындау кезінде сыртқы

қозғалыс ішкі органдар арасында тығыз байланыс болады. Сондықтан жеңіл атлетика жаттығулары оқушылар ағзасына тек дамытушылық әсерін тигізіп отырады.

Жеңіл атлетиканың бір түрі – жүгіру. Дұрыс және мөлшерленген жағдайда жүгіру денсаулықты сақтаудың ең тиімді тәсілдерінің бірі болып табылады. Жүгірудің денсаулыққа пайдалы екендігін көне заманның өзінде-ақ білген. Оның дәлелі: Грециядағы бір үлкен жартастың бетінде жазылған- «Мықты боламын десең – жүгір, әдемі боламын десең- жүгір, ақылды боламын десең- жүгір» деген девиздің 2500 жыл бұрын жазылғандығы.

Жүгіру ағзаға қажет, өйткені, жүрек, асқазан, ішек, бауыр, бүйрек және т.б. органдар миллиондаған жылдар бойы үнемі қозғалыс жағдайында дамыған. Ал, қозғалысты шектеу бұл органдардың қызметінің бұзылуына алып келеді. Ғұламалардың: «Сау болғанда жүгірмесен, ауырғанда жүгіресің», - деген ойлары қалай дұрыс айтылғанына танданбауға болмайды.

Сонымен іс жүзінде дені сау адам күніне аз дегенде 15-20 минут осы уақыт аралығында 3-4 км. жүгіру қажет. Қозғалыс – бұл өмірдің мәні. Қозғалыс тоқтаса, өмірдің тоқтайтыны шындық. Бұнымен қатар, қозғалыс – денсаулық негізі, мұны естен шығармауымыз керек. Жүгіру мен жүрудің айырмашылығы бар, мысалы, адам жүру үшін дене салмағының алға немесе артқа ауысуына байланысты дененің тірек күші екі аяққа бөлініп, одан әрі қарай бір аяққа түсіп, қайтадан екі аяққа алмасып, кезектесіп отырады. Ал, жүгіру кезінде дененің тірек күші аяқтың қатты серпініне байланысты екі аяқ та бірдей жерден көтеріліп, аз уақыт болса да дене кеңестікке көтеріледі. Бұл жағдайда денедегі барлық бұлшық еттер жиырылып, созылып ширатыла түседі. Мұның әсерінен қан тамырлары сығылып, созылып, кеңейеді және үлкейеді. Осының нәтижесінде қан тамырларының ішіндегі және жасуша арасында тұрып қалған қалдық-тұнбалар, үгіліп қанға араласып, ағып тазаланып тұрады.

Сондықтан да, адам таңертеңгі дене шынықтырудан, жүгіруден кейін өзін жеңіл сезінеді. Сондықтан да дене шынықтыру, спортпен айналысу – адам денсаулығын жақсартып, ауруға шалдықтырмай, сымбатты, өз-өзіне сенімді, салауатты өмір сүрудің кепілі. Қорыта айтқанда, жүйелі, тәулік бойы оңтайлы дене белсенділігіне негізделген өмір салты - өмірді толық қанды етеді.

III. Қорытынды

Ел президентінің «Қазақстан - 2030» жолдауындағы ұзақ мерзімді басымдылықтың бірі «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты» тармағында былай делінген «...салауатты өмір салтын ынталандыру әрқайсымыздың дене тәрбиесімен айналысуымызға, дұрыс тамақтануымызға, есірткілерді, темекі мен алкогольді тұтынуды қойып, тазалық пен санитария шараларын сақтауымызға және т.с.с. бағытталған». Осы жолдауды басшылыққа алып жұмыс істеу міндетіміз. Жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан дара тұлғаларды тәрбиелеу – ежелден-ақ халық арманы. Бүгінгі таңда өз тәуелсіздігін өз қолына алған егеменді еліміз – Қазақстан мектептерінің алдына қояр басты талаптары да осы болмақ.

Дене тәрбиесінің маңызды міндеттерінің бірі – мектеп оқушыларының салауатты өмірге деген ықылас жігерін қалыптастыруға негізделген басты шара болып табылады. Оның, әсіресе, бүгінгі таңда аса маңыздылығы жыл сайын жоғалып келеді. Өйткені, мектеп оқушыларының денсаулық деңгейі жылдан төмендеп барады. Тұлғалы міндеттері бар оқушылардың дене тәрбиесі, оқу процесі жағынан салауатты өмір мәні мен оның қоғамдағы дәлелі, басты міндеттері толығынан ашылмады.

Ұрпақты өмір заңдылықтарына, салауаттық негізіне бейімдеу мектеп жүйесіне жүктелген өте маңызды да жауапкершілігі мол міндет болып отыр. Салауатты өмір салтын өздігінен жасалмайды, оған жүйелі түрде тәрбиелеу

кажет. Біздің ойымызша, оқушыларға салауатты өмір салтын қалыптастыруда қимыл ойындардың маңызы өте зор. Ойын балалар үшін күрделі әрекет. Дене тәрбиесі немесе спорт сабақтарында дене тәрбиесінің мұғалімі оқушыларға, балаларға әр түрлі ойындардың бағытын бере отырып, әділ де дұрыс өтуін қадағалап отырған жөн. Өйткені, мұның оқушыларға салауатты өмір салтын қалыптастыруда тәрбиелік маңызы зор.

Сонымен, қорыта келгенде, дене шынықтыру, әсіресе жүгіру бұлшық еттердің күшін арттырып, буындардың бекелі, дәл қимылдауын қалыптастырады. Екіншіден, астың денеге дұрыс сіңіп, оттегі арқылы жанып бойға тарауын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, барлық ішкі бездердің қызметін күшейтеді. Бұл сұлулықты арттырады. Үшіншіден, тыныс, жүрек-қан тамырлары және нерв жүйелерінің ұзақ жылдар бойы дұрыс қызмет етуіне жағдай жасайды. Нәтижесінде адам ауырмай, ұзақ жасайды.

Денсаулыққа байланысты халқымызда «Ауырып алып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» деген өміршең, тамаша қағида бар. Сондықтан әр адам өз денсаулығына жауаптылықпен қарап, сақтай білуі керек. Халық денсаулығы мемлекетімізді қалыптастырады. Олай болса, салауатты өмір сүру-әр адамның міндетіне айналуы шарт.

Жастар мен өсіп келе жатқан ұрпақтарға айтарымыз: спорт адамды ауырмауға, төзімділікке, шапшандыққа, ептілікке, батылдыққа, тәртіптілікке, ақыл-ойын дамытуға, эстетикалық мәдениетке, сүйіспеншілікке, еңбек сүйгіштікке, ең ақыры, адамгершілікке үйретеді. Салауатты өмір салтының басты кепілі – спорт дегеніміз келеді!

Әдебиеттер

1. «Денсаулық» журналы 2001, 2002 жыл.
2. «Денсаулық» журналы 3-4 наурыз-сәуір 1995 ж.
3. авт. Х.Қ. Сәтбаева, Ж.Б. Нілдібаева «Валеология» (оқу-әдістемелік құрал), Алматы, 1999 ж.

4. «Валеология дене шынықтыру спорт» журналы 05-06 2002ж.
5. «Валеология дене шынықтыру спорт» журналы 11.11.2002ж.
6. авт. Базарбаев, Төтенаев «Қазақстанның ұлттық ойындары» Алматы – 1994 ж.
7. «Өркен» газеті № 16,18 2003 ж.

ӘӨЖ37.036

Калаханова С.Б.,
педагогика факультеті
“Педагогика және
психология” мамандығы
2-курс, 6201-топ.
Ғылыми жетекшісі -
Ерниязов О.Н.

Мектеп үлгерімі және интеллект

Бүгінгі таңда жастарға әлемдік ғылыми прогресс деңгейіне сәйкес білім беру, тәрбиелеу, олардың рухани байлығы мен мәдениетін жетілдіру адамзат қоғамының маңызды міндеті болып табылады. Ал адамды жан-жақты дамыту үшін оған әсер ететін факторларды, алғы шарттарды білу керек. Осы орайда интеллектінің даму деңгейі мәселесі ерекше орын алады. Себебі бұл адамның ең ұлы қабілеті – ойлауын, танымын, білімін зерттеуге жол ашады. Сондықтан интеллектті зерттеу ертеден бүгінге дейін келіп жеткен, толық анықталмаған өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Интеллект аз зерттелген жок, Ч.Пирсон, Гальтон, Бодалев, Кеттел, Айзенк т.б. ғалымдардың еңбектерінде осы тақырыпта жүргізілген ауқымды жұмыстарды көруге болады.

„Интеллект” терминіне көптеген ғалымдар, психологтар әртүрлі анықтама береді. Сонау ерте кездің және бүгінгі күннің психологтардың, ғалымдардың жұмыстарында жазылған, зерттелген интеллекттің әртүрлі тұжырымдамалары бар. В.Штерн тұжырымдауы бойынша интеллект дегеніміз бұл жаңа өмір жағдайына бейімделе алудағы жалпы қабілет. Л.Полани бойынша интеллект – бұл білім алу қабілеттерінің бірі. М.К.Акимова ойынша интеллектінің негізіне ой белсенділігі жатады, ал өзін-өзі реттеу тек мәселені шешудегі қажетті белсенділіктің деңгейін қамтамасыз етеді. Дж. Томпсон интеллектті тек абстрактылы түсінік ретінде қарастырады.

Интеллектінің факторлы теориясының негізін салған Ч.Спирмен маманданған қабілеттер мәселесімен айналысқан. Осыған байланысты ойлау, ес, зейін, қабылдаудың ерек-

шеліктерін анықтауға жүргізілген тестілер нәтижелері барлық танымдық қабілеттердің өзара тығыз байланысты екенін көрсетеді.

Г.Айзенк „G” факторды орталық жүйке жүйесінің мәліметті өңдеу жылдамдығымен (ақыл-ой темпі) түсіндіреді. Кеттелдің пікірінше әрбір адамда туа берілетін потенциалдық интеллект болады. Шамамен 20 жаста бұл интеллект өз жемісін көрсетеді. Екінші жағынан, біздер өмірлік тәжірибе негізінде жинақтаған түрлі біліктер мен білімдерден тұратын кристалдық интеллект болады.

Интеллекттің дамуы туа берілетін факторларға байланысты: тұқымқуалаушылықтың туа берілетін факторлары, хромосомалық анамалия баланың ақыл-ой дамуының бұзылуымен сипатталатын Даун ауруы, яғни хромосомалардың артық болуына байланысты, ата-ананың жасына байланысты, жүкті кезде түрлі аурулармен ауруына байланысты немесе ішкен тамақтың сапасының нашарлығы, тамақ рационныңда йодтың жетіспеушілігі, қызылшамен ауруы ақыл-ой дамуын тежейді, есту, көру ақауларына алып келеді. Сонымен бірге антибиотиктерді көп қолдану, алкоголь, шылым шегу баланың ақыл-ой дамуының кешеуілдеуіне әкеліп соқтырады.

Оқушылардың үлгерімін алдын-ала болжау бұрын А.Бинэ зерттеулерінде қозғалса, бүгінгі таңда бұл мәселе өз маңызын жойған жоқ. Әлі ешқандай зерттеулер оқуды жалпы ерекше қабілет ретінде интеллектіден бөліп қарастыра алған жоқ. Сондықтан интеллект оқудың негізі болып табылатын қабілет ретінде алынады, бірақ оқудың табысты болуын анықтайтын фактор ретінде қарастырылмайды.

Оқуға индивидуалды ыңғайды жүзеге асырғанда интеллект құрылымының жеке бөліктерінің дамуы оқушылардың белгілі-бір оқу пәндерін табысты шешуде анықталатынын білу қажет. Математика, физика және химиядан жақсы оқу үшін дамыған „сандық” (формальды-символикалық), кеңістік және сөздік интеллект болуы керек. Жаратылыстану цик-

лындағы пәндер бойынша жақсы оқу үшін кеңістік және вербальдық интеллекттің жоғары деңгейі болуы керек; гуманитарлы пәндер бойынша жақсы оқу үшін вербальды интеллекттің даму деңгейі жоғары болуы керек.

Оқытудың табыстылығы мен факторлардың даму деңгейінің арасындағы коррекциялық байланыс „интеллектуалдық диапазон” моделімен түсіндіріледі. „Интеллектуалдық диапазон” моделі белгілі эмпирикалық тәуелділіктер мен факторлардың қатарын суреттеуге, сонымен қатар жаңа тиімділіктерді болжауға мүмкіндік береді.

Жалпы интеллект адамның жетістігінің жоғарғы шегін анықтайды. Бірақ адамның қабілетінің диапазоны аз деп тұжырымдай алмаймыз. Өмір бойына интеллектінің және арнайы танымдық қабілеттердің дамуы, интеллектінің өзгеріске ұшырауы мүмкін.

Мектеп жасында интеллектінің дамуына көбіне оқушының ішкі мотивациясы анықтайды. Бұл – жоғары жетістіктерге ұмтылу, бәсекелестікке және көп білуге құмарлық, әуестік т.б. Сонымен бірге басқа да тұлғалық, психикалық қасиеттер әсер етеді.

Оқу жеке, әдейі қабілет ретінде анықталмайды. Ал оны жеке қабілеттердің жүйесі ретінде алуға болады. Оқу негізінде жалпы интеллектуалдық қабілеттер, әсіресе ұғымдармен теориялық ойлау қалыптасады. Бұл – ұғымдарды меңгеру, оларды қолдана алуды толық жетілдіру, логикалық және абстрактылы талқылай алу есебінен жүзеге асады. Содан келіп интеллектінің дамуына әсер ететін факторлар қатарына қабілеттерді және ойлауды дамытуды жатқызып, оны белгілі-бір деңгейде шарты етіп ала аламыз.

И.П.Павлов сигнал жүйелерінің типтік ерекшеліктері психикалық әрекеттің кез-келген түрінен байқалады және олар өмірде бір-біріне ауысып, өзгеріп отырады, осы типтердің кез келгенінің негізінде қабілетті жан-жақты дамытып отыруға болады деді. Ал ойлау, баланың сыртқы ортамен

белсенді қарым-қатынас жасауы негізінде оның өмір тәжірибесімен қосақталып дамып отырады.

Балалардың ойлауын және қабілеттерін дамытуда мектептегі оқу-тәрбие үрдісі шешуші роль атқарады. Баланы жан-жақты дамыту үшін мұғалім, педагог тиісті жұмыстар жүргізіп тұруы керек. Мысалы, осындай шараларға ойлау қабілетін дамыту бағытындағы эвристикалық әдісті пайдалану, оқу үрдісін жүйелі етіп ұйымдастыру, сабақта баланың логикасын дамыта алатын мүмкіндіктерді мол пайдалану, тапқыштық пен зеректілікті тәрбиелеу т.б. жатады. Осы шаралардың тиімді жүргізілуі мұғалімнің біліктілігіне байланысты болады. Егер мектепке дейінгі баланың интеллектуалдық дамуына әсер ететін негізгі орта тек жанұя болса, яғни, ата-аналармен эмоциялық қарым-қатынасы, олардың білім деңгейі, интеллект деңгейі – баланың ІГ – н анықтайтын факторлар болса, мектепте негізгі орынды педагог, оның іс-әрекеті жалпы педагогикалық үрдіс алады.

Жалпы білім беру жүйесінде, педагогикалық психологияда интеллектті дамытудың нақты жолдары әлі анықталған жоқ. Мұндай білім беру жүйесінде қолданылатын тиімді әрі әмбебап жолдарды іздестіру, табу әрі шешімін таппаған үлкен мәселе болып қалып отыр. Бұл болашақта көптеген зерттеулерді жүргізуді, жұмыстануды керек етеді. Дегенмен интеллектіні оның табиғатына, құрылымына және оған әсер ететін факторларға сүйене отырып жалпы қабілеттер жиынтығын және ойлауды дамыту арқылы жүзеге асыру керек секілді.

Оқушылардың интеллектісінің даму деңгейі мен оқу үлгерімі арасындағы байланысты зерттеу мақсатында біздер өз зерттеу жұмыстарын жүргіздік. Бұл зерттеу М.Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті жанындағы дарынды балаларға арналған мамандандырылған мектеп-интернатында жоғары сынып оқушыларының қатысуымен жүргізілді. Г.Айзенктің интеллект тестісі арқылы 10 және 11 сыныптардың 25 оқушының ІГ – і

анықталды. Тестке қатысқан оқушылар гуманитарлық бағытта (қазақ тілі мен әдебиеті, ағылшын тілі, тарих) мамандандырылған білім алуда. Зерттеу міндеттері: 1) Оқушылардың мектепке қабылданудағы IG – і мен қазіргі IG - ін салыстыру; 2) интеллектінің мектеп үлгерімін анықтаудағы алатын орнын білу.

Кестеде 10 сынып оқушыларының көрсеткіштері берілді. 2003 ж. қабылдау емтиханында анықталған IG бес баллдық бағалаумен берілді (соңғы бағана). (кесте - 1)

№	IG	Оқу үлгер.	Бағыты	Бұрынғы IG тест баға
1.	110	4,1	Қаз. т/өд	4
2.	134	4,5	Тарих	3
3.	136	4,1	Тарих	3
4.	110	4,5	Шет т	4
5.	115	4,5	Шет т	4
6.	118	4,3	Тарих	3
7.	118	4,2	Тарих	4
8.	146	4,5	Тарих	4
9.	145	4,1	Қаз т/өд	4
10.	146	4,5	Қаз т/өд	4
11.	140	4,1	Шет т	3
12.	137	4,7	Шет т	4
13.	126	4,3	Қаз т	4
14.	116	4,7	Шет т	5
15.	90	4,5	Шет т	3

Кесте - 1

Егер мәліметтерді өңдейтін болсақ, мынандай нәтижеге келеміз: егер оқуға қабылданған кезде оқушылардың 40 % - інің IG – і орташа деңгейді көрсеткен болса, қазіргі кезде тек 7 % - і ғана орташа деңгейді көрсетеді.

Осы алынған бар нәтижеге сүйеене отырып, интеллекттің бұл өзгеруі мектеп-интернаттағы білім беру жүйесінің са-

палы жұмыс жасауы арқылы жүзеге асып отыр деген қорытындыға келеміз.

Ал оқу үлгерімі мен интеллект арасындағы байланысты анықтағанда, 10 және 11 сыныптарда өзгешеліктер болды.

№	IG	Мект үлг.
1.	108	4
2.	104	5
3.	126	5
4.	125	4,3
5.	106	4
6.	126	4,6
7.	108	4
8.	115	4
9.	134	4,7
10.	106	4

Егер 10 сыныпта мектеп үлгерімі мен интеллект деңгейі арасындағы байланыс дұрыс, анық көрінбесе, 11 сынып оқушыларында бұл оң байланысты оңай байқауға болады. Себебі 11 сынып оқушылары мектеп бітіретін түлектері болғандықтан, білім алуға, білімге бағытталған саналы қызығушылығы бар, мотивациясы жоғары. Сондықтан олардың мектеп үлгерімі жалпы қабілеттерін сарқа оқу орын алған.

(кесте - 2)

Сонымен интеллектіге оқуға қабілеттілік деп анықтама берсек, интеллект пен мектеп үлгерімі арасындағы қатынасты тез анықтауға болады. Интеллект деңгейі жоғары оқушының сапалы білім алуға мүмкіншілігі, қабілеті болады. Интеллект – баланың қабілеттер жиынтығының диапазонының жоғары табалдырығын анықтайды. Ителлектісі төмен оқушының жақсы, табысты оқуға қабілеті, мүмкіншілігі шектеулі. Сондықтан интеллект дамытудың оқу үрдісінде орны ерекше екені көрінеді.

Мектеп жасында жалпы және жеке қабілеттер негізі, басты іс-әрекет түрлерінің, яғни оқу, қарым-қатынас және еңбектің негізінде дами түседі. Осы кез жоғары интеллектуалдық және еңбек белсенділігімен ерекшеленеді. Осы және басқа факторларды негізге ала отырып, интеллектінің қалыптасуына, дамуына қолайлы жағдайларды ұйымдастыру

арқылы мектеп үлгірімін едәуір дәрежеде көтеруге болады. Интеллектіні оқыту үрдісі кезінде дамытуды педагогикалық – психологиялық негізде қарастыру үлкен зерттесуді қажет ететін мәселе, және мұны тек білім беруді жетілдіру, жаңа технологияларды пайдалану арқылы жүзеге асыруға болады. Оқушылардың жақсы білім алуын, табысты оқуын, ақыл-ойының дамуын жоғары дәрежеде ұйымдастыру егеменді елімізді одан әрі дамытатын азаматтарды тәрбиелеуде маңызды қадам болып табылады.

Әдебиеттер

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей – СПб: Издательство „Питер”, 2000.
2. Немов.Р.С. Психология. 2 – том. М., 2003.
3. Немов Р.С. Психология. М., „Просвещение”, 1995.
4. Основы психодиагностики. М., 2003.
5. Познавательные психические процессы (хрестоматия). М., 1992.
6. Психодиагностика. Учебник для ВУЗов.

УДК 581

Климов А., гр 1201
Научный руководитель –
Ниязбекова А.Б.

Влияние радиационной обстановки на окружающую среду

Значительные территории Казахстана оказались подверженными радиоактивному заражению в результате деятельности Семипалатинского полигона. За 40 лет на полигоне произведено 470 ядерных взрывов: 90 воздушных, 26 наземных, 354 подземных.

В Западном Казахстане также проводились ядерные испытания. Это Азгир, Карачаганак и Новая Казанка. В Азгире проводилась обработка технологий создания подземных хранилищ, в Карачаганаке эта технология уже внедрялась, а в Новой Казанке делался взрыв 20 августа 1972 г. под шифром

Р-3 для глубинного зондирования. Как известно финалом этих работ являются аварийные емкости и в Азгире и в Кара-чаганаке.

Сейчас находясь в крайне неудовлетворительном состоянии, большая часть хвостохранилищ размывается течением рек, вызывая попадание радиоактивных веществ в подземные воды, атмосферу, почву. Экологически опасным очагом загрязнения являются хвостохранилища с реальной угрозой ветрового выноса радиоактивного песка не только на территорию самого государства, но и на сопредельные территории. Подобная ситуация может привести к необратимым изменениям окружающей среды в локальном и региональном масштабе, политической напряженности, экономической дестабилизации и ущербу, выводу из оборота обширных сельскохозяйственных угодий, которые будут в течение ряда десятилетий содержать радионуклиды.

На данном этапе важное значение имеет выявление и анализ различных специфических эффектов, которые могут быть обусловлены воздействием многочисленных ядерных взрывов на население.

Необходимо выяснить, как изменяется концентрация радионуклидов от времени года для того, чтобы достоверно узнать пути поступления их в природные объекты. Как уже говорилось ранее, в результате многочисленных ядерных испытаний огромное количество продуктов ядерного распада было выброшено в окружающую среду и захоронено под землей. Наиболее опасными для живого организма являются радионуклиды цезий-137 и стронций-90.

Цезий - 137. После стронция-90 цезий-137 является самым опасным радионуклидом для человека. Он хорошо накапливается растениями, попадает в пищевые продукты и быстро всасывается в желудочно-кишечном тракте. Цезий-137 - долгоживущий радионуклид, период его полураспада составляет 30 лет. До 80% цезия откладывается в мышечной ткани. Биологические процессы эффективно влияют на це-

зий, поэтому в отличие от стронция, биологический период полувыведения цезия у взрослых людей колеблется от 50 до 200 суток, у детей в возрасте 6 - 16 лет от 46 до 57 суток, у новорожденных - 10 суток. Причем около 10% нуклида быстро выводятся из организма, остальная часть - более медленными темпами. Но в любом случае ежегодное его содержание в организме практически определяется поступлением нуклида с рационом в данном году.

Объектом исследования явилось определение удельной активности радионуклида цезий-137 в природных объектах: речная вода, почва, взятая по берегу реки и растительность, собранная в небольшой удалённости от водоисточника. Пробы брались с р.Ревунок, находящейся в черте города и р.Церковный, находящейся в удалении от города на расстоянии 130 км. в п.Чапаево. Замеры концентрации проводились с помощью радиометра РКСБ-104.

Удельная активность радионуклида цезий-137 в почве города Уральска

месяц	показания	среднее значение	фоновые показания прибора	объемная активность Бк/кг
октябрь	239,228,227,212,248	230,8	203,4	548
январь	226,232,228,220,236	228,4	205,2	464
апрель	23,245,210,227,235	224	204,5	390

Удельная активность радионуклида цезий-137 в почве города п. Чапаево 130 км

месяц	показания прибора	среднее значение	фоновые показания прибора	объемная активность Бк/кг
октябрь	273,230,243,226,248	244	203,4	812
январь	222,251,229,252,243	239,6	205,2	688
апрель	214,248,205,229,194	218	204,5	270

Удельная активность цезия-137 в почве г.Уральска изменяется во времени. За период октябрь-январь произошло уменьшение удельной активности цезия-137. В осенний пери-

ях взятых в весенний период меньше в 1,5 раза, чем в осенний. Таким образом, можно наблюдать миграцию радионуклида цезий-137 путём почва-растение.

ӘӨЖ371.32

*Құдайбергенова Р.Т.,
2409-топ студенті
Ғылым жетекшісі - педагогика ғылымдарының
докторы
Қыдыриаев А.С.*

**Интеллектуальды ойындар
арқылы шешен
сөйлеу өнеріне баулу
жұмыстары**

Мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған талап – жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеп, келешек өмірге жан-жақты даярлап шығару. Мұндай талапты орындау мұғалімге әр сабақта шығармашылық жұмыстар атқаруды, ұтымды және орынды әдіс-тәсілдерді пайдалануды және оқытудың жаңа технологияларын қолдануды жүктейді. Сондықтан оқыту процесінде қандай әдістер мен амалдарды қолдану арқылы балаларды дамыта аламыз және оны қалай жетілдіреміз деген проблемалық мәселелер жалпы қоғамды, әсіресе мұғалімдерді толғандырмай қоймайды. Мұндай проблема қазақ тілін оқыту әдістемесін де айналып өтпейді.

Қазақ тілін оқыту әдістемесі ғылымының алдында тұрған міндет – оқушылардың қазақ тілінің грамматикалық құрылымының құпиясына үңілдіру ғана емес, сонымен қатар олардың дұрыс сөйлеуіне, тілін дамытуға, сөздік қорын байытуға, сауатты жаза білуіне арналған оқытуды жолға қою. Оқушылардың тілін дамытып, ойын жүйелі айта білуге үйрету – қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімінің басты парыздарының бірі.

Бұл мақсаттарды жүзеге асыру амалдарының арасында ойын іс-әрекетінің алатын орны ерекше.

Ойын дегеніміз не? Бір қарағанда, ол қарапайым құбылыс, іс-әрекет іспетті. Ойын – міндетті ұжымдық әрекет.

П.Ф.Лесгафт: “Ойын – балаларды өмірге дайындайтын жаттығу”, - деген екен.

Ойынның ережелері, ойнаушылардың қисынды ой қабілетінің дамуы, бір-біріне деген сыйластық қажеттіліктерімен санасуы әр ойыншының жеке әрекеттерінен туындайды. Ойынның басты шарты – жеңіске жету болса да, әр ойыншы өз қарсыласының мүмкіндігімен санасып, бір-біріне деген сенімін арттырады.

Ал сабақ барысындағы ойынның басты мақсаты – білім беруді ойынмен ұштастыру, баланы қызықтыра отырып, өтілген материалды терең меңгерту. Баланың ойынға белсенді түрде қатысуы оның ұжымдағы басқа да әрекеттерін айқындайды. Сондай-ақ ойын үстінде балалардың ойлау қабілеті, байқампаздық әрекеті, зейіні жетіледі, өз бетімен жұмыс істеуге үйренеді, сөздік қоры молаяды.

Бала өміріндегі ойынның алатын орны туралы педагог М.Жұмабаев та өз көзқарасында: “Ойын – бала үшін өмірлік тәжірибе. Ойын барысында бала өзін қоршаған орта туралы алған білімін пайдаланады. Ойыннан терең әсер алып, ойлау қабілеті жетіледі. Ойынды баланың тілін дамыту үшін де пайдалану керек”, - деп баса айтқан.

Ойындардың қажеттісін ғана мақсатқа сай дұрыс іріктеп ала білу – ұстаз шеберлігінің ерекше қыры. Баланың тілін дамытуға бағытталған, шешен сөйлеу өнеріне баулитын ойындардың бірнеше түрі бар. Оларды әр сабақтың ерекшелігіне орайластырып тандай алу қажет.

Осы реттегі шешендік білік-дағдыларды қалыптастыратын ойындардың ерекше түрі – интеллектуальды ойындар. Бұл бағыттағы ойын, тапсырма, жаттығу түрлері нақтылы ойлауға қабілетті, сауатты, дұрыс сөйлей алатын, шешен тілді кәсіби маманның қалыптасуы мен дамуына септеседі.

Интеллектуальды ойындарды шешендіктану /риторика/ сабағы барысында да, аудиториядан тыс өз беттерімен де орындауға болады. Мұндайда ойын түрлерін төрт-бес

од активность радионуклида в 1,4 раза больше чем в весенний. На расстоянии 130 км наблюдается такое же изменение, но здесь в осенний период активность цезия-137 в 3 раза больше чем в весенний.

Удельная активность радионуклида цезий-137 в воде города Уральска

месяц	показания прибора	среднее значение	фоновые показания прибора	объемная активность Бк/кг
октябрь	222,221,186,204,194	205,4	203,4	40
январь	225,231,203,222,209	218	205,2	256
апрель	203,217,216,224,224	216,8	204,8	238

Удельная активность радионуклида цезий-137 в воде п. Чапаево 130 км.

месяц	показания прибора	среднее значение	фоновые показания прибора	объемная активность Бк/кг
октябрь	233,244,257,252,223	241,8	203,4	768
январь	257,265,270,245,253	258	205,2	1056
апрель	225,233,221,229,224	226,4	204,5	438

Удельная активность радионуклида цезий-137 в речной воде г. Уральска в осенний период превышает в 2,16 раза природную радиоактивность воды, в зимний период в 13,84 раза, в осенний в 12,86 раза. Такое колебание удельной активности обусловлено поступлением радионуклида в речную воду при помощи осадков, талых вод, грунтовых вод. На расстоянии 130 км от города Уральска наблюдается повышенная активность цезия-137 в речной воде. В весенний период она превышает природную радиоактивность в 51,86 раз, в осенний период в 57,08 раза, в весенний период в 23,68 раза.

Удельная активность радионуклида цезий-137 в растительности города Уральска.

месяц	показания прибора	среднее	фоновые	объемная ак-
-------	-------------------	---------	---------	--------------

		значение	показания прибора	тивность Бк/кг
октябрь	210,237,220,240,201	221,6	203,4	364
январь	230,228,209,218,222	219,4	205,4	284
апрель	219,298,209,242,180	209,6	204,5	102

Удельная активность радионуклида цезий-137 в
растительности города п. Чапаево 130 км

месяц	показания прибора	среднее значение	фоновые показания прибора	объемная активность Бк/кг
октябрь	262,234,242,257,256	250,2	203,4	936
январь	261,239,245,264,241	250	205,4	896
апрель	239,210,240,232,252	234,6	204,5	602

Выпадающие на поверхность почвы радионуклиды на протяжении многих лет остаются в ее верхних слоях. Если почвы бедны такими минеральными компонентами, как кальций, калий, натрий, фосфор, то связываются благоприятные условия для миграции радионуклидов в самих почвах и по цепи почва - растение. В первую очередь это относится к дерново-подзолистым и песчано-суглинистым почвам.

В нашем случае мы видим, что концентрация цезия-137 изменилась во времени. В осенний период достигается максимальная концентрация радионуклида вследствие его захвата из почвы на протяжении времени роста растения. Так как в качестве проб брались однолетние растения, то активность цезия-137 в зимний период практически не изменилась по отношению к осеннему. Потому что питания растения не происходит, а значит, захват радионуклида из почвы так же не происходит.

Проба, взятая весной, т.е. были собраны травы, которые выросли в течение весеннего периода, показывает, что активность цезия-137 в молодых травянистых побегах в 3,5 раза меньше, чем в осенний период. На расстоянии 130 км наблюдается такая зависимость, но активность цезия-137 в растении

адамнан құралған микротоптарға ұйымдастыра отырып, бірлескен ұжымдық қалыпта ойланып, шебер сөйлеу іс-әрекетін жүзеге асырар барлық ойындар мен жаттығуларды орындаған жөн. Бұл ретте жүргізуші рөлін кезектесіп атқаруға болады. Әрбір болашақ кәсіби маман алға қойған мақсатына қол жеткізу үшін өз білімін үйлесімді де ұтымды бағытта білуі керек. Мұндай біртұтас сапалылықты аңғартар біліктердің бір шоғыры төмендегіше:

- 1) ойлаудың үйлесімділігі;
- 2) іс-әрекеттің бір түрінен екіншісіне шұғыл кірісе алушылық;
- 3) оппонентпен (қарсыласпен) қарым-қатынастың тез орнауы;
- 4) ресми қарым-қатынастағы “аудиториялық есенгіреуді” мезетте жеңе білу қабілеттілігі т.б.

Ал шешен сөйлеу өнеріне баулуға бағытталған интеллектуальды ойындарды біз төмендегіше жүйелеп ұсынуды жөн көрдік:

І саты. “Шешендіктануды” оқу пәні ретінде ұғындыру.

Шешендіктануды оқу пәні ретінде қарастырудың басты мақсаты мынада: оның ғылым, өнер, оқу пәні тұрғысындағы жалпы көрінісін бағамдау, оның пайда болу, даму тарихына, өзіндік орнына, маңызына терең мән беру.

Бұл бағыттағы жаттығулар мен ойындар оқушылардың шешендіктанудың қазіргі қоғам өміріндегі рөлін дұрыс түсінуіне септігін тигізеді. /Әрбір сатыға сәйкес бір ойын түрін ұсынуды жөн көрдік/.

“Замандас көзқарасымен...” интеллектуальды ойын.

Ойын мақсаты – әр дәуірдегі қилы қоғамдық өмірдегі шешендіктанудың өзіндік рөлін бейнелейтін «тарихи көріністерді» ұсыну (Ежелгі Греция, Ежелгі Рим, XIX ғ. Қазақ елі, ХҮІІ-ХІХ ғғ. Ресей, ХХғ. АҚШ).

Даярлық жұмыстары:

Сахнада жұмыс жасау тәжірибесі бар оқушыларға берілер жеке үй тапсырмасы:

- тарих оқулықтары және өзге де мәлімет көздері бойынша белгілі бір дәуір сипатын қайтара еске түсіре отырып, сол уақыттың киім киісі, дәлме-дәл жағдайы, мінез-құлық стилі және т.б. қалпында көз алдарына елестету;

- жоғарыда аталған белгілі бір кезеңге сәйкесті шешендіктанудың тарихи парақтары бойынша тиісті әдебиеттерді жете оқып-үйрену, сол кезеңге сәйкесті шешендердің ішінен бір ірі тұлғаны бөле-жара алу (мәселен, Сырым шешен), ол туралы, оның шешендік іс-әрекеті туралы монолог (7-10 минут) құрастыру, осы «классик-шешен» жөніндегі монологты «шежіреші шал» аузынан айттыра отырып, сол кезеңнің қалпын дәл беруге ұмтылыс жасауға әзірлену (гримі, киім киісі, сөйлеу стилі, қолданар құралдары, мысалы, шығыс шешендерінің қолдарындағы қамшы). Оқытушы тарапынан пайдаланар әдебиеттер тізімі ұсынылады.

Ойын барысы:

Әрбір дәуірге сай замандас «шежіреші шалдың» не «шешен замандастарының» сахнаға шығуы шешендіктанудың әр кезеңіне орайлас жасалған көрініс (иллюстрация) те болып табылады. Бұл орайда оқушылар үш топқа бөлінеді. Олардың әрқайсысының мақсаты – сахнаға шығып белгілі бір шешен рөлдерін орындаушылардың іс-әрекетін бақылау, оларға төмендегі сауалдар төңірегінде талдаулар жасау:

1. Орындаушылардың өз рөлдеріне қаншалықты терең ене алғандығы (белгілі бір дәуірді дәл беруі, сол уақыттың тарихи ерекшелігін дәл табуы, киім киісі, детальдары, т.б.).
2. Орындалған монологтағы «маңызды» да «қызғылықты» тұстардың өзара байланысы қандай дәрежеде?
3. Әрбір орындаушы өз «шешенін» тұлға, адам ретінде қандай дәрежеде көрсете алды? Орындаушы өз тыңдаушыларымен қалай тіл табыса алды? («көз жанары

арқылы байланыс», мимика, тұлға кейпі, тыңдаушыларға қарата сөз сөйлеу, сұраулы және лепті сөйлемдер, проблемалы жағдаят туғызу, белгілі бір тарихи кезеңге сәйкесті сөздер мен тіркестерді түсіндіруі).

II саты “Адам қарым-қатынас айнасында” тақырыбында.

Бұл бөлімде оқушы, ең алдымен, Аристотельдің “Біз сөзді емес, сөйлеуші адамды тыңдаймыз” деген нақыл сөзінің мән-мағынасын жете түсінуі қажет. Өзінің ойлау және сөйлеу қабілеттерінің артықшылықтары мен кемшіліктерін, тұлғалық қалыптасуындағы ілгерілеушілікті, әлі де болса, жеткен межеде тоқтап қалмай, алға басу қажеттігін терең сезінуі тиіс. Мұның барлығына осы бөлімдегі ойындар мен жаттығулар жүйесін орындау арқылы қол жеткізуге болады.

“Ырғақ” интеллектуальды ойыны.

Ойын мақсаты - әңгімелесушіңе ашыла түсу қабілетін жетілдіруге, оның жағдайын, темпераментін, бағыттылығын, күш-жігерін түсінуге септесу.

Ойын барысы.

Екі қатысушы бір-біріне қарама-қарсы тұрады да, өз атқарар міндеттерін (бірі – «жүргізуші», екіншісі – «айна») келісіп алады. Қатысушылардың қолдары кеуде деңгейіне дейін көтеріліп, бір-біріне алақандары қаратыла ұсталған. Жүргізуші қолымен еркін қозғалыстар жасайды, ал «айна» рөлін ойнаушы оны сол ырғақта қайталауға тырысады. Рөлдер бірнеше рет алмастырылады.

Жаттығудың психологиялық мәні өзге адамның ішкі «ырғағын» сезіну және оны мүмкіндігінше толық бейнелеу. Бұл орайда әрбір адамды ерекше психологиялық «ырғақ» не жеке-дара тұлға ретінде түсіну пайдалы. Сол себептен де адамды дұрыс түсіну үшін, алғашқы кезекте, оның күш-жігерін, темпераментін, даму күйін, ішкі экспрессиясын сезіну міндетті.

III саты. “Сөздің ауызша және жазбаша формаларын” игерту.

Қазіргі кезде берілген тақырыпта сол мезетте шығарып сойлеуден гөрі (басы артық нәрсе айтып қоймау үшін де

болар) алдын-ала дайындалған сөзді оқып беру қалыпты дәстүрге айналды. Дайын нәрсені оқып беру, әрине оңай жол. Бірақ оның нәтижесінде тыңдаушымен ешқандай интеллектуальды да, эмоциональды да байланыс орнай алмайды. Дайын мәтінді оқып тұрған адамды тыңдау, ең алдымен, тыңдаушыға жағымсыз әсер қалдырады. Ал егер сол мәтінді ол өз түсінігімен, қарапайым түрде, жалпыға ұғынықты тілде жеткізсе, бәрі басқаша болар еді.

Себебі: жазбаша мәтін – көзбен, ал ауызша мәтін есту арқылы қабылданады. Қабылдау жүйелері алуан түрлі болғандықтан, олардың құрылымы да, орындалу жолдары да түрліше болуы шарт.

Бұл бөлімдегі ойындар мен жаттығулардың мақсаты – оқушыны ауызша және жазбаша мәтін формаларын ажырата білуге үйрету, өзін-өзі қажетті деп санаған бағытына сай тәрбиелеуге баулу.

“Тамаша таныстық” интеллектуальды ойыны.

Ойын мақсаты – ұзақ есте сақтауды дамыту.

Ойын барысы.

Қатысушылардың барлығы шеңбер жасап тұрады. Әрқайсысы өзіне кез келген танымал адамдар есімін немесе лақап ат және сол «образға» сәйкес келетін қимыл ойлап табады. Мысалы: «Мен - Фантомаспын» деп, қолын соғу.

Сонымен, ойын басталады: бірінші қатысушы өз есімін айтып, қимылын көрсетеді, екінші қатысушы әуелі оны қайталайды, содан соң барып өзін таныстырады. Ал үшінші қатысушы әуелі бірінші қатысушыны, сосын екінші қатысушыны қайталап, аяғында өзін таныстырады. Осылай шеңберді айнала береді. Егер қатысушылардың бірі қателессе (есімді ұмытуы немесе тастап кетуі мүмкін), ойын екінші ойыншыдан қайта басталады.

ІҮ саты. Сөз сөйлеу техникасы нигеру.

Психологтардың дәлелдеуінше, сөйлеуші интонациясы тыңдаушыға ақпараттың 17-20%-ын береді екен. Бұл, әсіресе,

сөз сөйлеуші адамның өзі айтып тұрған ақпаратқа қатысына, оған көзқарасына тікелей байланысты.

Қазіргі кезде қаншама мағыналы да пайдалы кеңес, алуан түрлі келелі ойлар сылбыр, түсініксіз айтылғандықтан, желге ұшып жатыр, яғни тыңдаушысын таппай, адасып жүр?!

Бұл бөлімдегі жаттығу жұмыстары арқылы оқушыны өз сөйлеу аппаратын реттеуге және әңгімелесушілеріне нәтижелі әсер етуде өз жеке қасиеттерінің артықшылықтарын қолдана білуге машықтануға болады.

“Проблемалық жағдаят” интеллектуальды ойыны.

Ойын мақсаты – сөйлеу техникасын дамыту жаттығуларына дұрыс көзқарас қалыптастыру.

Демосфеннің ең алғашқы жұрт алдына шығып сөйлеуі өте сәтсіз аяқталған. Кішкентайынан әлжуаз ол көпшілік алдына шығып сөз сөйлейтін шешендерге қажетті қабілеттерден табиғатынан мүлде жұрдай еді: оның әлсіз үні, дауысы үнемі үзіліп барып аяқталатын, онсыз да түсініксіз сөздері таза шықпайтын, өзіне-өзі сенбеушілігі, толқыныстары оны кекеш адамға айналдырды. Оған қоса, Демосфеннің өзін-өзі ұстау мәдениеті де (сөйлеп тұрған кезде әрлі-берлі жүре беруі, қолын оңды-солды сермеуі, нығын көтере беруі) еріксіз күлкі тудыратын болған.

Әрине, ол мұндай әрекеттерімен қалың қауым алдына алғаш шыққанда-ақ жұртшылық күлкісіне қалды. Бірақ Демосфен рухын төмендеткен емес, қайта өз бойындағы жағымсыз өдеттерді жоюға өршелене талаптанды.

Ежелгі биографтар оның бұл мақсатта қолданған құралдары мен іс-әрекеттерін төмендегіше тізбелеп жазады:

1) Демосфен өкпесін сауықтыру үшін, күніне бірнеше рет тауға шығып-түскен және көтерілу кезінде терең әрі сирек тыныс алуын бақылаған.

2) сөйлеу қабілетін жақсарту үшін, теңіз жағасына барып ұзақ сөздерді қайталаған, өз дауысын асау толқындардың шуылынан асыруға әрекеттенген.

3) сөзді ешқандай қоспасыз таза айтуды үйрену үшін, ұсақ тастарды аузына толтыра сөйлеген.

4) өзін-өзі ұстау мәдениетін меңгеру үшін айна алдында жаттыққан. Ал иығын көтере беретін әдеттен арылу мақсатында иығынан сәл жоғарыға өткір қылыш іліп қойған екен.

Ү саты. “Тындай білу де - өнер” тақырыбында.

Баланы жастайынан сөйлеуге, оқуға, жазуға үйретіп жатамыз. Олардың әрқайсысының әдістемесі де бар, әдіс-тәсілдері де баршылық. Ал баланы тындай білуге үйретудің әдістемесі мүлде жоқ деуге болады.

Дұрыс тындай білуге үйренудің мынадай алғышарттары бар:

- 1) өзіннің тындаушы ретіндегі кемшіліктерің мен артықшылықтарыңды сезе білу;
- 2) тындаудың негізгі түрлері туралы мәліметтерден хабардар болу;
- 3) тындау ережелерін білу және оларды орындауға барлық жағдайда тырысу.

“Менің ата-анам” интеллектуальды ойын.

Ойын мақсаты – тындай білуді жақсарту.

Ойын барысы.

Барлық қатысушылар жұптаса бөлінеді. Олардың бірі өзінің ата-анасы туралы шамамен 7 минуттай әңгімелейді. Ал екіншісі оның әңгімесін қайталап айтып шығуы тиіс. Ойын қатысушылардың рөлдері ауыстырылып қайталанады. Соңынан төмендегідей сараптау сауалдары қойылады:

- 1) Қайсысының әңгімесі жалпылама, яғни үстіртін айтылды?
- 2) Қайсысының әңгімесінде терең мән бар?
- 3) Әңгімелеушінің жан дүниесі қандай өзгеріске түсті?
- 4) Тындаушының ше?
- 5) Ол өзгеріс бет әлпетінен (мимикасынан, отырысы немесе тұрысынан, тыныс алуынан, т.б.) көрініс тапты ма?
- 6) Нендей жағдайлар көмек болды?
- 7) Немесе кедергі келтірді?

ҮІ саты. Сөз өнеріндегі оқи билудің рөлі туралы ұғындыру.

Бізге оқытушыларымыз баяндама немесе басқа да ғылыми жұмыстар тақырыбын ұсынғанда, оған пайдаланылатын әдебиеттер тізімін қоса береді. Яғни біздің жұмысымызды жеңілдетеді. Ал енді, кейіннен өзімізді қызықтыратын тақырыптарға қажетті материалдарды өз бетімізбен іздеуімізге тура келеді. Әрине, егер бәріміз бірдей компьютер, Интернет жүйесіне кіре алсақ, оңай болар еді... Бірақ оған әлі де кез келгеннің қолы жетіп жатпағаны анық. Сондықтан көпшілігімізге кітапхана есігін ашу қажеттілігі туындайды. Қолымыздағы тек қана тақырып жазылған қағазбен біздің алдағы іс-әрекетіміз қалай өрбімек?!

Бұл бөлімдегі ойындар мен жаттығулардан осы бағыттағы сұраққа жауап іздеп көрелік.

“Лингвопсихологиялық тәжірибе”

Төмендегі мәтінді оқып шығыңыз да, алған әсеріңіз туралы әңгімелеңіз:

...Ақ жайма үстінде жылтылдаған фаянс төрелке тұр. Оған лимон салынған. Сіз лимонды өткір пышақпен асықпай шырынды дөңгелектерге кесесіз – міне, бірінші, екінші, үшінші... Әрине, пышақ жүзінде лимон шырыны қалады. Сіз абайлап қана сол пышақ жүзіндегі қышқыл шырынға тіліңізді тигізесіз...

Енді мына сауалдарға жауап беріп көр:

- 1) Сіз мәтінді оқығаннан қандай әсер алдыңыз? Нені сездіңіз?
- 2) Мына сөйлемнің мағынасын қалай түсінесіз: “тіл – екінші сигналдық жүйе”?
- 3) Мәтіндегі әрбір сөздің қандай мағынада (тура не ауыспалы, нақты не жалпы) қолданылып тұрғанына талдау жаса.
- 4) Мәтінді оқыған кезде ауыз қуысынан сөлдің бөлінуі неде деп ойлайсыз?

ҮІІ саты. “Өз көзқарасымды айтсам...” тақырыбы.

Адамның тіл байлығы тілдегі лексикалық байлықпен қатар синтаксистік қолданыстарды дұрыс, сауатты, орынды пайдалана білуінен де танылады.

Негізгі ойды бес-алты рет және әрқайсысында қайталанбайтын түрліше сөздік құрылымда айта білу – бұл пікірдің тыңдаушы санасына сіңіп, ойында орнығып қалуына қажетті шешуші шарттардың бірі.

Бұл бөлім ойлау формасы ретіндегі көзқараспен жұмысты алға тартады, көзқарас түрін тануға, оның құрылысын анықтай білуге жаттықтырады.

“Қысқарту” интеллектуальды ойыны.

Ойын мақсаты – берілген мәтіннің негізгі мәйегін тауып, оны қысқаша түрде айтып бере білуге дағдылану.

Ойын барысы.

12-15 сөйлем көлеміндегі шағын әңгіме оқылады. Ойынға қатысушылар әңгіме мазмұнын негізгі ойды білдіретін бір-екі сөйлеммен ғана айтуға тырысулары керек. Бір әңгімеге 3-5 қысқартылған нұсқа ойлап табуға болады. Бірақ әңгіме мазмұнының өзгермеуі тиіс. Ойын шартының бұзылмауын алдын-ала сайланған сарапшылар тобы қадағалап отырады.

ҮІІІ саты. “Дәлелдей білуге баулу. /Шешендіктанудың логикалық аспектісі: айғақтарды пайдалана білу мәдениеті/

Бұл бөлім мақсаты – сөзде ешбір қарсылас бұза алмастай айғақтар келтіруге, оларды тандай білуге, орынды жерде қолдана білуге тәрбиелеу.

“Логикалық тапсырма”

Ойын мақсаты – оқушылардың (не студенттердің) логикалық тұрғыдан ойлауын дамыту.

Ойын барысы.

Сынып (не топ) екі топқа бөлінеді. Әрбір топ 40 минут ішінде “ойлы шабуыл” әдісімен өзінің логикалық тапсырмасын құрастырады. Тапсырмалар дайын болған соң, екі топ нұсқаларымен алмасады. Ойын соңынан өз жұмыстарының қорытындысын жариялап, тиісті бағаларын алады.

IX саты. “Қарсылас пікірімен келіспеу” /“Ақиқат пікірталастан туындайды”/

Соңғы кезде ғылым салаларында, саясатта да, қызметтік қарым-қатынас салаларында да монологтық сөз қолданыстан алшақтап, диалогтық және полилогтық сөз кең орын ала бастады. Қоғамға өз идеяларын батыл ұсынып, оларды пікірталас бола қалған жағдайда дәлелдей білетін адамдар легінің қажеттілігі сезіліп келеді десек те болады.

Пікірталасты қалай жүргізуге болады? Кіммен, қандай адаммен пікір таластырған жөн? Ал қандай адамдармен пікір алмасудың қажеттілігі шамалы? Пікірталастың ережелері бола ма? Болса, қандай? Пікір таластарынан қалай жеңіп шығуға болады?

Бұл бөлім жаттығулары мен ойындары осы сұрақтарға жауап болатын біліктерді іске асыра білуге дағдыландыруға арналған.

“Инициативаны басқару” интеллектуальды ойыны.

Ойын мақсаты – қарым-қатынас кезінде лидер бола білу білігін жетілдіру.

Ойын барысы.

Сіз өзге біреумен әңгімелесудесіз. Әңгімелесушіңіз әңгіме дінгегін өз қолында ұстауда (осы мезеттегі байланыс лидері), ал Сіз - әңгімеге пассивті қатысушысыз (бас изейсіз, реплика білдіріп қаласыз, т.б.). Инициативаны өзіңізге аударуға, лидерлікті өз қолыңызға алуға тырысыңыз. Бұл, әрине, бірден жүзеге аспайды. Сөйлесушіңіз лидерлікті өз қолынан босатқысы келмейді. Жүргізуші уақытты қадағалайды, бақылау уақыты – 3 минут. Бірден-бір сенімді жеңіс - әңгімеге пассивті қатысушының инициативаны өз қолына алып, әңгімелесушісін өз тақырыбына тарту. Бұны зорлықсыз іске асыру керек.

Топ мүшелері диалогты бақылап отырады. Кейін ойынды өзгелері жалғастырады.

Жалпы шешендік өнеріне, шешен сөйлей алуға баулу жұмыстарын интеллектуальды ойындар арқылы

ұйымдастыру өте нәтижелі болады деген сенімдеміз. Біз ұсынып отырған интеллектуальды ойындар жүйесі (9 сатыдағы) оқушылардың (не студенттердің) келешекте кәсіби маман, жан-жақты дамыған адам ретінде қалыптасуларына септігін тигізеді хақ.

Әдебиеттер

- 1) Леммерман Х. Учебник риторики (Тренировка речи с упражнениями). – М.: Культура и спорт, 1997 – 255с.
- 2) Вербицкий А.А. Человек в контексте речи: Формы и методы активного обучения, - М.:Знание, 1990 – 63с.
- 3) Қыдыршаев А.С. Шешендіктануды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. – А., 2000 – 270 б.
- 4) Борисова Н.В. Соловьева А.А. Игра в обучении лекторов. – М., 1989 – 63с.
- 5) Игры – обучение, тренинг, досуг (Под. ред. Петрусинского). – М.: Новая школа, 1994 – 368с.

УДК 811. 111

*Курмашева Д.,
зр. 03401
Научный руководитель -
Бисималиева М.К.*

Исследования информационной структуры предложения в работах членов Пражского лингвистического кружка

Язык как важнейшее средство человеческого общения выполняет свое назначение благодаря гибкости своих единиц, многомерности и динамичности системы языка, его категорий. Разные единицы языка различно участвуют в выполнении функций, в выражении и передаче сообщения. Непосредственно в акте общения используются коммуникативные единицы, одной из которых является предложение, обладающее “исключительной гибкостью и коммуникативной направленностью” (Кодухов, 1987:245).

В данной работе нас интересует именно коммуникативная сторона предложения, которая непосредственно связана с передачей и распределением информации. Информация в настоящее время становится все более важным фактором научно-технического и социального прогресса, поэтому все большее внимание уделяется предложению как “посреднику” информации. Это обстоятельство послужило поводом к выбору этой темы, изучению предложения с точки зрения актуального членения. Мы уделяем особое внимание информационной структуре предложения с позиции слушающего (читающего) - ее компонентам, их роли в передаче информации на примере отдельно взятых предложений.

Наибольшее признание в области синтаксиса, а именно в изучении предложения как коммуникативной единицы, получило учение об актуальном или коммуникативном членении предложения, разработанное членами Пражского лингвистического кружка (далее ПЛК). Оно принадлежит к числу относительно “молодых” разделов синтаксиса, под которым Вилем Матезиус (1882-1945), чешский языковед, являвшийся в свое время главой Пражского лингвистического кружка, одним из основоположников функциональной лингвистики, понимал “изучение средств и способов объединения слов в предложении в рамках той или иной конкретной ситуации”. Исходя из этого, он выдвинул идею об актуальном членении предложения (*aktualní členění větné*), которое следует противопоставлять его формально-грамматическому членению. Если формальное членение разлагает состав предложения на его грамматические элементы, то актуальное членение выясняет способ включения предложения в предметный контекст, на базе которого оно возникает. При этом предложение рассматривается как элементарное высказывание, главными компонентами которого являются отправная точка высказывания, т.е. то, что является в данной ситуации известным и от

чего отталкивается говорящий (слушающий), и ядро высказывания, т.е. то, что говорящий сообщает об отправной точке высказывания. Несколько позднее он дал иное определение компонентам высказывания: основа (или тема) высказывания – это то, о чем сообщается в предложении (высказывании), а ядро – то, что сообщается о теме. При этом лингвисты дают разные определения основным элементам высказывания: тема – рема; топик – комментарий; топик – фокус; смысловой субъект – смысловый предикат; менее важное – более важное; повод – ядро и т.д.

В.Матезиус говорил о том, что высказывание может быть двухэлементным, включающим основу (тему) и ядро, и одноэлементным, состоящим из одного элемента. Он объясняет это тем, что выражение второго либо не является необходимым, либо невозможно (принцип экономии языка). В дальнейшем одноэлементное высказывание получило развитие как рематическое, нерасчлененное или новое высказывание. Но в то же время одноэлементные высказывания не являются языковой нормой, т.к. нормативными считаются двухэлементные высказывания, компоненты которого могут располагаться по-разному в предложении. Говорящий (пишущий) может начать с основы (темы) высказывания и перейти к ядру. Такой порядок расположения компонентов высказывания был назван В.Матезиусом объективным и применяется он, в основном, в неэмоциональной речи, например, *I have a sister. She is a student* (нейтральный).

Однако возможен и обратный порядок расположения компонентов высказывания, когда сначала идет ядро, а затем основа (тема). Такой порядок характерен для эмоциональной речи, когда говорящий (пишущий) нетерпеливо сообщает что-то новое, а затем добавляет уже известное. В.Матезиус назвал такой порядок расположения компонентов субъективным, например, *A sister I have and Assel her name is*.

В целом, учение В.Матезиуса об актуальном членении имеет огромное значение не только в понимании предложения как компонента дискурса, но и в понимании текста как процесса и результата акта общения. Данное учение привлекло к себе огромное внимание многих зарубежных и отечественных лингвистов, каждый из которых внес свою лепту в развитие этой теории, иначе интерпретировав ее компоненты и дав свою точку зрения об актуальном членении предложения. Особую роль в развитии этой теории сыграли члены ПЛК, среди которых следует отметить Я.Фирбаса, А.Свободу, Ф.Данеша, Б.Трнка, Б.Гавранека, Й.Вахека и других.

Ограничивающие рамки данной работы не позволяют нам представить общую картину разработки этого учения в ПЛК, поэтому мы рассмотрим здесь лишь основные положения, разработанные Я. Фирбасом, который ввел иное название учения – функциональная перспектива предложения (functional sentence perspective) в силу того, что слово “actual” не совсем раскрывает суть этого учения в его буквальном переводе на английский язык.

В своей концепции Я.Фирбас вводит понятие степень «коммуникативного динамизма» (далее КД) при изучении коммуникативной структуры предложения (высказывания). Под степенью КД он понимал относительную степень, в которой тот или иной элемент высказывания участвует в дальнейшем развитии мысли. Каждое высказывание рассматривается им, как и А.Свободой, как дистрибутивное поле КД в акте общения, подразделяющееся на дистрибутивные поля первого порядка (предложение), второго порядка (предикативная единица или оборот) и третьего порядка (именное словосочетание), при этом каждое дистрибутивное поле имеет свою функциональную перспективу.

В роли коммуникативных единиц выступают подлежащее, сказуемое, дополнение и т.д., определяемые как

тема - рема или тема – переход - рема, или собственно тема – тематический элемент – диатема – собственно переход – переходный элемент – рема – собственно рема. Он также вводит понятие “переходные элементы” (transitional elements), которые представлены в высказывании личной формой глагола. Я.Фирбас отмечает, что тематические элементы обладают меньшей степенью КД, чем нетематические элементы. Среди нетематических элементов меньшей степенью КД обладают переходные элементы.

Определяя тему как элемент с наименьшей степенью КД, Я.Фирбас как и А.Свобода дает следующие характеристики темы: некоторые тематические элементы передают информацию, являющуюся контекстно независимой; другие элементы передают информацию, которая уже упоминалась в предшествующем контексте в рамках нетематической части. Они передают контекстно зависимую информацию, перемещающуюся из нетематической части в тематическую; существуют также тематические элементы, повторяющие информацию, встречавшуюся в тематической части предшествующего контекста, которая тесно укреплена в этой части.

Переходные же элементы выражаются смысловой частью сказуемого, а собственно переход – вспомогательными глаголами и категориальными показателями в составе личной формы глагола, но у Я.Фирбаса переходные элементы могут стать ремой, например, в *John does go home*, т.к. в высказывании должны присутствовать два элемента – собственно рема и собственно переход. Но в то же время это противоречит тому, что переходный элемент никак не может стать собственно ремой из-за наименьшей степени КД. Далее Фирбас рассматривает сочетание *in the corner* как отдельное дистрибутивное суб-поле, в котором артикль *the* является темой, *corner* – ремой, а предлог *in* – собственно переходом. На наш взгляд, такая детализация компонентов высказывания не показывает

функциональной перспективы, не происходит развитие мысли, т.к. ни один элемент в данном словосочетании не обладает степенью КД. Артикль the не может быть темой, т.к. the не может являться точкой отправления высказывания: говорящий этим ничего не сообщает слушающему (читающему), т.е. артикль не имеет смыслового значения, не говоря уже о предлоге in. К тому же областью изучения актуального членения предложения являются либо предложение, либо текст (сверхфразовые единства, абзац), но не словосочетания.

Завершая небольшую работу по актуальному членению, можем

сделать некоторые выводы. Главные компоненты предложения понимаются по-разному. Итак, тема: 1) содержит либо только старую информацию, либо минимум новой; 2) для английского языка характерна начальная позиция подлежащего; 3) имеет предметный характер; 4) занимает начальную позицию, но не обязательно совпадает с подлежащим; 5) является сообщением, исходным пунктом. При этом рема: 1) содержит максимум новой информации; 2) представляет информативный центр высказывания; 3) совпадает с конечной позицией предложения; 4) элемент, несущий фразовое ударение; 5) преимущественно представляет действие (состояние); 6) является ядром коммуникативной нагрузки, это то, что сообщается о теме.

Важную роль в определении темы и ремы играют также порядок слов, ударение, особые синтаксические конструкции и др.

Литература

1. Барабаш Т.А. Грамматика английского языка. – М., 1983.
2. Бисмалиева М.К. Функциональная перспектива научно-филологического текста. – М.:Диалог - МГУ, 1998.
3. Вахек Й. Лингвистический словарь пражской школы.-

- М., 1964.
4. Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику.- М., 1974.
5. Лаптева О.А. Чехословацкие работы последних лет по вопросам актуального членения предложения //Вопросы языкознания. - 1963.- № 4.- с.120-127.
6. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения //Пражский лингвистический кружок.- М., 1967.- с.246-265.
7. Firbas J. Some aspects of the Czechoslovak Approach to Problems of Functional Sentence Perspective //Papers on Functional Sentence Perspective.- Prague, 1974.- p.11-37.
8. Svoboda A. Thematic Elements //Brno Studies in English.- 1983.- 15.- p.49-85.

УДК 338:91

Куричкина Ю.Ю.,
ст. 07404 г.
Научный руководитель
к.г.н., доцент
Терещенко Т.А.

Расселение населения в долине реки Урал

Расселение – это размещение населения в определенных местах его проживания с необходимыми для жизни людей материальными устройствами, созданными человеком. Поэтому можно рассматривать расселение как совокупность населенных пунктов, как общую их сеть для определенной территории.

На протяжении трех последних веков российско-казахстанский регион развивался как единое целое, представляя собой хотя и сложное по структуре, но единое историко-географическое, этническое, экологическое, экономическое и информационное пространство

Первый подробный список поселений по реке Урал был составлен П.И.Рычковым. В «Оренбургскую линию входили

поселения от «устья реки Яика до вершины оного». Всего было 54 селения.

В 2004 году исполняется 270 лет со времени составления П.И.Рычковым списка поселений в пределах реки Урал от истока к устью. Как же выглядит современное расселение в пределах исторической границы Европы и Азии по реке Урал? На основе изучения «Регионального атласа Республики Башкортостан и Оренбургской области», карт Западно-Казахстанской и Атырауской областей, анализа статистических данных Переписи населения Республики Казахстан 1999 года, литературных источников была составлена таблица «Расселение населения в долине реки Урал».

В таблицу 1 внесены все населенные пункты, расположенные в пределах условно принятой четырехкилометровой зоне право- и левобережья реки Урал. В соответствии с имеющейся классификацией поселений по их людности, используемой в современном статистическом учете, была проведена их типология. Поскольку с величиной людности в типологическом отношении связаны существенные качественные особенности населенных пунктов, выделены следующие типы: города, поселки городского типа и сельские населенные пункты.

Общее число всех поселений в долине Урала составило 363. За 270 лет количество увеличилось более чем в 6 раз (с 54 до 363). Большая часть населенных пунктов (67%) находится в России. В казахстанской части долины реки расположена только третья часть всех поселений, хотя протяженность реки в пределах России и Казахстана отличается незначительно.

Проведенная группировка населенных пунктов по их людности показала, что свыше 90% всех поселений в долине Урала относится к сельским. Преобладают населенные пункты людностью от 100 до 500 жителей (40,2%).

Долина реки Урала является слабоурбанизированной. Городских поселений мало, около 10%. Крупных городов 6, большую часть составляют малые города, людность которых менее 50 тыс. жителей, часть из них входят в состав агломераций. Поселки городского типа не получили развитие в системе городского расселения, их всего 10. Среди городских поселений заметно выделяется Оренбургская агломерация, в ее составе 13 городов. Крупным городом является Магнитогорск, по численности населения он немного уступает Оренбургу. Но, следует отметить, что в этих двух агломерациях проживает почти 1 млн. жителей.

В пределах Республики Казахстан урбанизированность долины очень низкая: это два города – Уральск и Атырау (Гурьев), которые являются областными центрами и шесть поселков городского типа

Большая часть поселений (34 из 54 населенных пунктов), отмеченных еще в 1734 году Рычковым П.И. сохранилось. Небольшая часть населенных пунктов, расположенных в основном в Казахстане, изменили свое название: это Гурьев-городок - Атырау, Калмыков-городок - Тайпак, Яицкий городок – Уральск, крепость Верх-Яицкая – Верхнеуральск.

В таблице 2 показано расселение населения вправо – и левобережье долины р. Урал. Несмотря на то, что левый берег осваивался позже, количество поселений здесь больше, как в пределах России, так и в пределах Казахстана.

Таблица 2
Расселение населения в право- и левобережье
долины реки Урал

		В том числе	
		Россия	Казахстан

	Всего н.п.	Всего н.п.	Республика Башкортостан	Челябинская область	Оренбургская область	Всего н.п.	Западно- Казахстанская область	Атырауская область
Правый берег	171	113	16	25	72	58	41	17
Левый берег	192	128	19	33	76	64	40	24

Распределение населения по природным зонам показывает, что большая часть населенных пунктов (60%) сосредоточено в степной зоне.

Таблица 3.

Расселение населения по природным зонам

Природные зоны	Всего населенных пунктов	%
Лесная	54	14,9
Степная	217	59,8
Полупустынная	61	16,8
Пустынная	31	8,5
Всего	363	100,0

Расположение населенных пунктов в долине р.Урал наложило отпечаток на их топонимику. Семнадцать населенных пунктов имеют в своем названии основу слова Урал, в том числе три населенных пункта имеют название Уральск – в Западно-Казахстанской области, Оренбургской и Республике Башкортостан, четыре – Уральский, Уральское – в Республике Башкортостан (2), Челябинской и Оренбургской областях. Другие производные в названии поселений свидетельствуют об их расположении: Приуральный, Зауральный, Верхнеуральск. Топонимы Красноуральск и Новоуральский обусловлены, по-видимому, общественно-политическими и экономическими событиями в регионе.

В настоящее время демографический потенциал долины Урала составляет почти 2,5 млн. жителей. При этом в Оренбургской, Западно-Казахстанской и Атырауской областях в долине Урала проживает более половины жителей этих районов.

Анализ расселения населения в долине р. Урал в конце XX века позволяет сделать вывод о том, что современный «рисунок» расселения складывался под влиянием многих факторов: природной среды, истории заселения, требованиями хозяйства и особенностями использования территории.

Литература

1. Итоги переписи населения 1999 года, т. 1,2. Статистический сборник, под редакцией Смаилова А.- Алматы, 2001.
2. Региональный атлас Оренбургской области., 1999.
3. Региональный атлас Республики Башкортостан, 1999.
4. Рябинин А. Материалы для географии и статистики России. Уральское казачье войско. Санкт-Петербург, 1866.
5. Чибилев А.А. В глубь степей. Наука - Екатеринбург, 1993.
6. Чибилев А.А. «Геополитические особенности нового Российско-Казахстанского приграничья», с.52-59 в журнале «Вопросы страноведения» - Оренбург, 2003.
7. Чибилев А.А. На границе Европы и Азии. - Санкт-Петербург-Оренбург, 2003 г.

Расселение населения в долине реки Урал

Типы населенных пунктов, величина людности, (человек)													
Регион	Города					ПГТ		Сельские населенные пункты					%
	100 000	50 000	10 000	Менее 10 000	Менее 2 000 и более	2 000 и более	Менее 1 000 и более	1 000-500	500-100	Менее 100	Всего		
Республика Башкортостан							1	8	23	3	35		
В %													9,6%
Челябинская область	1		1	3			10	9	22,9%	65,7%	8,6%	100%	
В %	1,7		1,7	5,2									16,0%
Оренбургская область	3		8	8	2	2	17,2	15,5	51,7	6,9	100%		
В %	2		5,4	5,4	1,4	1,4	18,4	21,8	39,4	4,8	100%		40,5%
ЗКО	1				4		28	18	28	2	81		
В %	1,2				4,9		34,6	22,2	34,6	2,5	100		22,3%
Атырауская область	1				2		23	7	6	3	42		
В %	2,4				4,7		54,7	16,7	14,3	7,1	100%		11,6%
Всего	6	-	9	11	8	2	89	74	145	19	363		
В %	1,6	-	2,5	3,0	2,2	0,6	24,6	20,4	39,9	5,2	100%		100%

*Логашкина Н.Ф.,
ст. гр. № 06638 ПИМНО
Научный руководитель -
ст. преподаватель
Капленко В.П.*

Опытно-экспериментальная работа по формированию познавательных интересов младших школьников

Активизация познавательных интересов младших школьников в процессе обучения - одна из наиболее актуальных проблем, над решением которой в настоящее время работает современная школа. Об этом говорится в Концепции развития образования Республики Казахстан до 2015 года, в которой подчеркивается, что «... основная задача начальной школы - обеспечить первоначальное становление личности ребенка, выявить и развить его способности. Обучение и воспитание на этой ступени ориентируется на формирование положительного мотива и умения учебной деятельности, на приобретение прочных навыков чтения, письма, счета, элементарного опыта языкового общения, творческой самореализации...»

Почему проблема познавательного интереса в педагогике в последнее время стала такой актуальной? Это мы попытались выяснить в процессе проведения экспериментальной работы.

Целью нашего исследования являлось выявление возможностей некоторых методов обучения в активизации познавательных интересов младших школьников.

Главные задачи нашего исследования:

1. ознакомление с соответствующей психолого-педагогической и методической литературой по изучаемой проблеме;
2. подготовка опытно-экспериментальных материалов;
3. проведение опытно-экспериментальной работы и анализ ее результатов.

Объект нашего исследования - процесс активизации познавательного интереса младших школьников.

Гипотеза исследования: методы обучения будут способствовать активизации познавательного интереса в том случае, если:

- а) будут соблюдены необходимые для этого условия;
- б) будут учтены требования, предъявляемые к выбору методов обучения;
- в) учитель сам будет достаточно хорошо подготовлен теоретически и практически к активизации познавательных интересов учащихся.

В работе использовались педагогические методы исследования:

- а) изучение психолого- педагогической и методической литературы;
- б) наблюдение и беседы;
- в) педагогический эксперимент;
- г) анкетирование;
- д) изучение читательских формуляров учащихся;
- е) качественная обработка полученных результатов.

Для наблюдения и проведения опытно-экспериментальной работы были выбраны два 4 класса в СОШ № 22 города Уральска. Один из 4 классов (4 «в») был экспериментальным, а другой (4 «г») – контрольным.

В связи с этим, нами было предпринято исследование познавательного опыта, сформированного в процессе обучения и в других видах деятельности младших школьников. Мы ставили перед собой следующие цели: определить уровень познавательных интересов младших школьников, складывающихся в учебной деятельности, выявить возможности развития и активизации познавательного интереса.

В качестве исходного материала, на котором изучался познавательный интерес младших школьников, были выбра-

ны такие методы обучения как устные, практические, наглядные, метод дидактической игры и многие другие, которые очень актуальны на современном этапе жизни общества.

На первом этапе эксперимента младшим школьникам было предложено задание, где нужно было подчеркнуть 3 утверждения, с которыми они согласны (анкета № 1).

После проведения анкеты № 1 выяснилось, что младшие школьники учатся потому, что...

Вопросы анкеты	4 «г» класс (контрольный)	4 «в» класс (экспериментальн ый)
Заставляют родители.	17,4%	8,7%
На уроках интересно.	43,5%	69,7%
Хочу больше знать, чтобы потом получить хорошую работу.	73,9%	82,6%
Чтобы не огорчать родителей.	21,7%	26,0%
Чтобы не отставать от товарищей.	21,7%	13,0%
Чтобы не позорить класс.	8,7%	8,7%
Нравится учитель.	13,0%	13,0%
Хочу много зарабатывать.	26,0%	13,0%

На этапе констатирующего эксперимента в 4 «г» классе – 43,5% и в 4 «в» классе – 69,6% школьникам на уроках интересно; а также в 4 «г»

- 73,9% и в 4 «в» - 82,6% школьников хотят больше знать, но нас обеспокоило то, что все - таки не у всех младших школьников познавательный интерес достаточно высок. Далее мы изучили и уровень развития познавательного опы-

та. Мы предварительно побеседовали с родителями младших школьников 4 «в» и 4 «г» классов, а после предложили им ответить на вопросы анкеты №2. По результатам анкеты №2 в группу выделяются младшие школьники, у которых низкий уровень развития познавательного опыта. В 4 «г» классе они составляют 13,3% школьников, а в 4 «в» классе - 6,04% школьников.

Далее выделяются испытуемые, у которых познавательный интерес отличается в лучшую сторону. Прежде всего у этих ребят познавательные интересы в основном соответствуют норме. Они составляют группу со средним уровнем развития познавательного опыта. В 4 «г» классе - 42,61% школьников, а в 4 «в» - 40,88% школьников. Оставшиеся испытуемые образовали группу с высоким уровнем развития познавательного опыта. В 4 «г» классе - 44,36% школьников, а в 4 «в» - 53,08% школьников. Все проявления познавательных интересов у этих школьников характеризуются высокой степенью соответствия нормы.

Далее мы порекомендовали младшим школьникам 4-ых классов написать сочинение на тему « Самые интересные книги, которые мы прочитали в этом году». В классе не было ни одного школьника, который бы не написал творческую письменную работу.

Вот отрывки из детских сочинений.

«... Я все свое свободное время люблю читать художественную литературу, а больше всего мне нравится читать рассказы, где есть сюжеты, с которых можно брать примеры, где герои помогают друг другу в трудную минуту жизни». (Тыныштыбаева А.)

«...А мне хотелось бы прочитать в этом году побольше книг, где рассказывается о подвигах людей в военное время. Я надеюсь, что о таких книгах люди не забудут никогда». (Лаврентьева Ю.)

Для активизации познавательных интересов на уроках в 4 «в» классе применялись разнообразные методы обучения.

Например, на уроке русского языка, при изучении темы «Имя числительное» проводилась ролевая игра.

Два младших школьника, любители птиц, Дамир и Айдар, возвращались с птичьего рынка. Один купил стрижей, а другой- ласточек. Птиц не видно: клетки накрыты материей.

Спрашивают друг у друга:

- Айдар, у тебя их сколько?
- Две.
- А у тебя, Дамир, сколько?
- Два.

Каких птиц купил Айдар? А каких - Дамир?

Айдар купил ласточек, Дамир купил стрижей.

Почему вы так решили?

А если бы они купили по три птицы, можно ли по таким репликам узнать, у кого какие птицы? Докажите!

Назовите простые числительные.

Из скольких корней состоят сложные числительные?

Какие количественные числительные изменяются по родам?

Какие формы рода имеют числительное «два»?

На какие вопросы отвечают имена числительные?

Докажите, что имена числительные изменяются по падежам?

На уроке внеклассного чтения на тему « Казахстанские писатели – детям» мы использовали вводную беседу.

- Сегодня наш урок посвящен казахстанским писателям, которые писали свои произведения для детей,

- А каких детских писателей Республики Казахстан вы знаете?

Казахстан является для каждого из нас Родиной. Все мы живем в Республике Казахстан.

Каждое государство имеет свою символику.

- А знаете ли вы символы Республики Казахстан?

- Символами являются - Государственный Герб, Флаг, Гимн.

- Герб, на котором изображены тулпар, звезда, которая освещает путь

казахстанцам в светлое будущее; шанырак - это остов юрты, он символизирует домашний очаг и уют.

- Флаг имеет голубой цвет, цвет неба, где изображено солнце и парящий орел, который возвещает о том, что Казахстан достигнет пика в науке, культуре, экономике.

- Одним из символов Республики Казахстан является Государственный Гимн. Давайте, споем первый куплет Гимна. Но прежде, чем вы начнете петь, подумайте, о чем он повествует?

Гимн состоит из трех куплетов и припева. В первом куплете Гимна – историческое, героическое прошлое Казахстана. Во втором – современный Казахстан- республика многонациональная, сплотившая судьбу многих народов, а в третьем – перспективы на будущее.

А знаете ли вы, кто является автором текста Гимна? (М.Алимбаев).

Мы сегодня поговорим о писателях Казахстана – М.Алимбаеве и Е.Утетлеуове, которые внесли свой вклад в развитие культуры и детской литературы Казахстана.

Также в активизации познавательных интересов важную роль играет видеометод. Именно его мы использовали в организации тестовых испытаний. Младших школьников мы приглашали в компьютерный класс и предлагали ответить на вопросы по познанию мира (тема урока «Охрана воды»).

1. Назовите реку, на которой расположен город Уральск?

а) Сырдарья б) Амударья в) Урал

2. Назовите крупные озера Республики Казахстан.

А) Каспийское, Аральское

б) Ишимское, Барбастау

в) Уральское, Балхаш

3. Сколько в Казахстане озер?

А) более 60000 б) более 40000 в) более 100000

Ключ: 1- в; 2- а; 3- б.

Влияние повышения познавательных интересов очень серьезно отражается на успеваемости младших школьников 4 классов. Если на этапе констатирующего эксперимента в 4 «г» на «5» занималось 13% школьников, на «4» и «5» - 39% школьников, а на «4» и «3» - 48% школьников, то после окончания формирующего эксперимента на «5» стало заниматься 13% школьников, на «4» и «5» - 43,5% школьников, а на «4» и «3» - 43,5% школьников.

Если на этапе констатирующего эксперимента в 4 «в» на «5» занималось 13% школьников, на «4» и «5» - 39% школьников, а на «4» и «3» - 48% школьников, то после окончания формирующего эксперимента на «5» стало заниматься 17,5% школьников на «4» и «5» - 47,8% школьников, а на «4» и «3» - 34,7% школьников.

Таким образом, проведенная опытно- экспериментальная работа показала, что такие методы обучения, как устные, наглядные, практические и другие при методически правильном использовании способствуют формированию познавательных интересов младших школьников.

Литература

1. Госстандарт начального образования Республики Казахстан.- Алматы, 2001.
2. Закон об образовании Республики Казахстан. - Алматы, 2000.
3. Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года.- газета «Приуралье» от 30.12.2003г.
4. И.П.Подласый.- Педагогика начальных классов. - Москва, 2000.
5. Т.И.Шамова.-Активизация учения школьников.-Москва, 1982.
6. Г.И.Щукина.-Актуальные вопросы формирования интереса в обучении, Москва, 1984.

7. Г.И.Щукина.-Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся, Москва,1988г.

УДК 543

*Мендыбаева М.Х.,
Ширалиев Б.Т.
Научный руководитель-
Мендыбаев Е.Х.*

**Динамика продуктивности
основных ассоциаций
пустынно-степного
комплекса
Северного Прикаспия**

Исследования проводились на стационарном участке в полупустынной зоне Северного Прикаспия на правом берегу реки Урал у поселка Коловертное Акжайыкского района Западно-Казахстанской области.

Воспроизводство органического вещества является не только показателем экологического состояния, но и устойчивости к неблагоприятным условиям среды.

Динамика запаса подземной и надземной зеленой массы изучалась на таких типичных ассоциациях пустынно-степного комплекса, как типчаково-белопопынная, тырсово-типчаковая, разнотравно-злаковая, белопопынно-типчаковая, чернопопынная. Период изучения - май-октябрь 2003года. Ежемесячно через каждые 25-30 дней. Подземная масса определялась до глубины 30см., т.к. основная масса корней сосредоточена именно в этом слое почвы. Всего за период исследования было заложено более 100 пробных площадок.

Показатели динамики изучались по отдельным блокам: G-фитомасса, D-ветошь, L-подстилка, R-живые корни, V-мертвые корни. В таблице приведены средние данные продуктивности живой и мертвой подземной и надземной масс (см. табл.1).

Продуктивность фитомассы зависит не только от климатических и микроклиматических условий, но и от микрорельефа. Так наибольший запас фитомассы отмечается в разнотравно-злаковой ассоциации, которая занимает западинные участки, а наименьший – в чернополынной ассоциации, которая занимает микроповышения.

Общая тенденция динамики фитомассы такова – в июне отмечается максимум фитомассы, в июле-августе общий спад. Причина – высокая температура воздуха ($20,54^{\circ}\text{C}$), малое количество осадков (30 мм) особенности развития ассоциаций.

В тырсово-типчаковой, разнотравно-злаковой, белополынно-типчаковой, чернополынной ассоциациях отмечаются два максимума запаса фитомассы: весенне-летний и летнее-осенний. К осени процесс образования оргмассы практически прекращается, но активнее идут процессы опада и минерализации мортмассы.

Таблица 1.

Динамика продуктивности основных ассоциаций
пустынно-степного комплекса за 2003 год (ц/га).

Ассоциации	G	D	L	R	V	R/G	$(D+L+V)/(R+G)$
Разнотравно-злаковая	57,7	12	119,8	29,4	48,4	0,5	2
Тырсово-типчаковая	34,9	28,3	36	11,9	20,2	0,3	1,8
Типчаково-белополынная	48	3,23	26,5	20,6	22,1	0,4	0,7
Белополынно-типчаковая	26,2	14,2	26,5	11,03	14,6	0,4	1,5
Чернополынная	26	13,45	17,89	9,2	14,7	0,3	1,6

Запас живых корней весной и в первые летние месяцы самый высокий, а затем отмечен резкий спад. Также отмечается то, что с уменьшением количества осадков, рост живых корней растет. Такой прирост живых корней характерен для растений сухих степей. В случае достаточного количества влаги количество мертвых корней к осени имеет тенденцию к уменьшению, в противном случае количество мортмассы под землей растет.

Экологический показатель (R/G) характеризует данные ассоциации как устойчивые к неблагоприятным факторам окружающей среды. Отношение мортмассы ($D+L+V$) к живой массе ($G+R$) характеризует эволюционную устойчивость ассоциаций.

В таблице 2 приведены данные по динамике продукционно-деструкционного процесса, рассчитанные с применением системы балансовых уравнений (Титлянова, 1976; Титлянова, Базилевич, 1976; Методы..., 1978). Этот метод исследования используется и за рубежом. В статье приведены минимальные оценки для следующих характеристик:

- продукция надземных и подземных органов (P^G , P^R);
- отмирание надземных органов - переход надземных в ветошь и образование подстилки из ветоши (P^D , P^L) и отмирание корней (P^V);
- минерализация подстилки (M) и подземных мертвых растительных остатков (W);

Таблица 2.

Динамика продукционно-деструкционного процесса основных ассоциаций пустынно-степного комплекса за 2003 год (ц/га).

Ассоциации	P^G	P^D	P^L	M	P^R	P^V	W
Разнотравно-злаковая	46,8	38,4	38,4	46,3	13,0	22,0	27,0

Тырсово-типчакковая	18,3	23,2	15,0	24,8	5,6	8,7	12,1
Типчакково-белопольная	17,8	18,6	18,5	15,7	0,8	6,1	6,8
Белопольно-типчакковая	11,3	5,2	7,9	13,3	3,7	3,6	2,5
Чернопольная	20,7	11,4	7,7	11,6	1,8	3,6	4,0

Как видно из таблицы 2, наиболее интенсивно продукционно-деструкционный процесс идет в разнотравно-злаковой ассоциации, т.к. микроклимат в западных участках способствует интенсивному нарастанию живой массы и минерализации опада. Наименьшая интенсивность продукционно-деструкционного процесса отмечена в чернопольной ассоциации, т.к. ассоциация приурочена к микроповышениям, в результате чего получает большое количество солнечного тепла и минимальное количество осадков, что неблагоприятно сказывается на продукционно-деструкционном процессе. Следовательно, элементы микрорельефа определяют характер образования и разложения живого вещества в ассоциациях.

Литература

1. Базилевич Н.И., Титлянова А.А. Особенности функционирования травянистых экосистем (Некоторые работы в МБП в СССР и других странах).
2. Беденко В.П. Биологическая продуктивность растительности Казахстана. Алматы: Наука, 1974, с.288.
3. Быков Б.А. Растительность и кормовые ресурсы ЗКО.- Алматы: Изд-во АН Каз ССР, 1955, с.107.
4. Фартушина М.М. Динамика органического вещества и энергии в ковыльно-типчакковой ассоциации; В кн.: Материалы по флоре и растительности Северного Прикаспия, Вып.3, 41. Л.: Изд-во Географические общества СССР, 1968, с. 89-104.

Мұқанова С.Е.,
6401 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі - п.ғ.к.,
доцент Молдағалиев Б.А.

Жоғары сынып оқушыларының ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті туралы пікірлері

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының негізгі білім беру сатысында оқушылардың бойында этника аралық қарым-қатынастың жоғарғы мәдениетін қалыптастыру – негізгі мектептің басым бағыттарының бірі ретінде көрсетілген.

Осыған орай, оқушылардың ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті туралы пікірлерін анықтау мақсатында зерттеу жүргізіліді. Бұл үшін Орал қаласының 178 жоғары сынып оқушылары респондент ролін атқарды. Олардың 104-і қазақ ұлты, 64- орыстар, 11-басқа ұлт өкілдері.

Зерттеу әдісі – сауалнама.

Өткізген мерзімі 2003 –2004 оқу жылы.

Зерттеудің мақсаты-оқушылардың Қазақстандағы ұлтаралық қатынастар жөніндегі пікірлерін анықтау болатын.

Мынадай нәтиже берді.

Ұлтаралық қатынастар тіл мәселесімен тығыз байланысты. Сондықтан оқушыларға, ұлттық мәдениет мәселесі тілмен тығыз байланысты. Осыған орай, мына пікірлердің қайсысына келісесіз?

- жергілікті ұлттық тілі мемлекеттік тіл болуы керек: қазақтар-59 оқушы

орыстар – 4 оқушы

басқа ұлт өкілдері – 1

барлығы –64 оқушы;

- екі мемлекеттік тіл болу керек; оқушылар тиісінше: 25; 51; 7; барлығы – 83 оқушы.

- Мемлекеттік тіл орыс тілі болуы керек: тиісінше 3; 7; 1; барлығы-11;

- Жауап бере алмаймын – 5

Осы жауаптардан алынған қорытынды елімізде ана тілі әлі де нық позицияға ие болмаған. Жақын арада қазақ тілінің ұлтаралық қарым-қатынас тілі болатындығына үлкен күмән туғызады.

Оқушылар қоғам мүшесі болғандықтан оларда қоғамда болып жатқан мәселе толғандырмай қоймайды. Сондықтан оларға “Болашақтағы ұлтаралық қатынастардың дамуын сіз қалай болжайсыз?” деген сұрақ қойылды.

-бұл арада таяу жылдарда мәнді өзгеріс болады деп ойлаймын: қазақтар –15;

орыстар – 13;

басқа ұлт өкілдері – 4

барлығы –32;

-әр түрлі ұлттардың және ұлыстардың қатынастары шиеленісе береді: тиісінше –5; 11; 2; барлығы-18, яғни 10 пайыз..

-алдымыздағы жылдары бұл қатынастар жақсарады деп ойлаймын: тиісінше – 66; 25; 2; барлығы –93 .

-жауап бере алмаймын-12 ;14; 1; барлығы-27

жалпы алғанда ұлтаралық қатынастардың жақсара беретініне оқушылардың басым көпшілігі сенеді. Дегенмен, оқушылардың 10 пайызы әр түрлі ұлттар мен ұлыстардың қатынастары шиеленісе береді дегені ойландырады.

Сіздің пікіріңізше, жастар арасында ұлтшыл дықтың сарқыншақтары қаншалықты кездеседі деген сұраққа басқа ұлттың адамдарына қате, теріс ұғыммен жасайтын адамдар жиі кездеседі: 17; 13; 3; барлығы –33;

-ұлтшылдықтың сарқыншақтарын бойына сіңірген адамдар бар, бірақ олар көп емес: 42; 25; 11; барлығы-71;

-ұлтшылдықтың сарқыншақтарына ие адамдар жоқ: 9; 11; 1; барлығы-21;

-жауап бере алмаймын-31; 14; 1; барлығы-46;

Көріп отырсындар, өкінішке орай, оқушылар ұлтшылдықтың сарқыншақтары бар екенін мойындап отыр,

олар-20 пайыздан асып отыр, ал шын мәнінде, нөл пайыз болуы керек емес пе?

Жастардың белгілі бір бөлігінің басқа ұлттың адамдарына деген жағымсыз қатынасын немен түсіндіресіз?

-тәрбиенің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеудегі кемшіліктерден-61; 46; 9; барлығы-116;

-басқа халықтың мәдениетін, дәстүрін, салтын білмегендіктен –19; 19; 4-2; барлығы-40;

-еліміздің тарихында әртүрлі кезеңдерде ұлттық мәселелерді шешудегі қателерден –13; 6; 4; барлығы-23;

-елдің ішіндегі жекелеген ұлтшыл бағыттағы адамдардың жа5

-старға деген әсерінен –9; 5; 2; барлығы-16;

-шетелдің ұлтшыл насихатымен, республикаға басқа ұлттың адамдарының келуімен-15; 3; 1; барлығы-19;

тәрбиенің ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеудегі кемшіліктерінен деген пікірге көріп отырғандай 116 оқушы келіседі екен. Біздіңше , мұғалімдер, қоғамдық ұйымдар өкілдері ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеудің теория мен әдістемесін толық меңгермеген бе деген ой салады.

Келесі, сізде жағымсыз сезім тудыратын ұлттар бар ма деген сұраққа-

-ондай ұлттар бар-30; 22; 2; барлығы-54;

-ондай ұлттар жоқ-45; 24; 5; барлығы-74;

-жауап бере алмаймын-22; 15; 3; барлығы-40;

Бұл ойландыратын мәселе. Сонда, әрбір ұлт өзінің оң имиджін жасауға тырысу керек.

Мектепті бітіргеннен кейін қандай ұжымда оқығаныңыз немесе жұмыс істегіңіз келеді?

-онда әр түрлі ұлттың болғанын қалар едім 124; 15; 2; барлығы-41;

-негізінен өз ұлтымның өкілдері болғанын қалар едім – 35; 16; 1; барлығы-52;

- негізінен өз ұлтымның өкілдері болғанын қалар едім – 35; 16; 1; барлығы-52;

- мен үшін ұжымның ұлттық құрамының қандай болғанын бәрібір-39; 31; 7; барлығы-77;

- осы сұрақта ойландыратыны оқушылардың 28 пайызы өз ұлтының өкілін болғанын қалайды, ал бұл бір ұлтты екінші ұлттан оқшау ұстағысы келетінін көрсетеді.

Әрине, ұлтаралық қатынастар мәдениеті өз бетімен пайда болып, қалыптаса қоймайды. Ол мемлекеттің партиялардың, қозғалыстың, ұлттық мәдени орталықтардың т.б. күнбе-күнгі белсенді қызметі сияқты субъекті оң факторлар керек.

Егер мұның бәрі болмаса, ұлттық келісімге жарықшақ түседі, ұлтаралық шиеленіс, алауыздық белең алады.

Ұлтаралық қатынастар мәдениеті түрлі ұлттар өкілдері арасында сыйластық, өзара көмек, гуманизм, ұлт артықшылығы дегенге төзбеу, өз ұлтының рухани мәдениетін де игеруге құштарлық болып тұрады.

Сонымен мынадай жалпы қорытындыға келдік:

Біріншіден, ұлтаралық қатынастар мәселесі мемлекетіміздің, партиялардың, мектептің, т.б. үнемі назарында болуы керек. Себебі, бұл процестерде клендей іштей қарама-қайшылықтар туындап отыр.

Екіншіден, мектеп мұғалімдері ұлтаралық қатынастар мәдениетін тәрбиелеудің теориясы мен практикасын меңгеру керек.

Үшіншіден, Қазақстан аренасында Қазақстан халықтарының Ассамблеясы, ұлттық мәдени орталықтары жұмыс істеуде. Ендігі мәселе мектептер олармен тығыз қарым-қатынас орнатып, олардың мүмкіншіліктерін пайдалану.

Төртіншіден, оқулықтарды жазғанда алты ұстаным басшылыққа алынуда. Біздің пікірімізше ғаламдық білім беру ұстанымын да есепке алу керек.

Бұл біздің тек бастапқы қорытындыларымыз. Болашақта қазақ және орыс мектептерін бөлек қарастыру ойдамыз.

Дұрыс шешімдер қабылдау үшін жастардың не ойлайтынын, олардың пікірлерін біліп отыру керек. Жабулы қазан жабуылысымен қалдыруға болмайды.

ӘӨЖ 512.122

Мұқсинов Р.,
07204-топ студенті
Ғылым жетекшісі -
оқытушы
Ізбасқанова Н.Ж

Ата-баба дәстүріндегі ант құқығына исламның әсері

Ата-баба дәстүріне исламның таралуы.Қазақ халқы тарихи қалыптасу жолы тұрғысынан алғанда түркі халықтарымен тағдырлас.Бағзы дәуірлердегі сақ,ғұн,көне түркі халықтарынан жеткен, өзіндік қолтума дәстүрге, мәдениетке ие.

Солардың ішіндегі басты салаларының бірі - әдет-ғұрып заңдары.Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуіне орай, халқымыз да осы игі мұраға,ата-баба жосындарына қызығушылығын көрсетіп келеді.Ислам құқығы “Алтай өркениеті” және орталық Азия аймақтарын мекендеген түркі халықтары “Көктің”,”Әлемнің”,”Табиғаттың” жаратушы иесі,бастауы - жалғыз Тәңірі деп ұққан.ҮІІІ ғ.бастап енген ислам сенімі осы халықтардың бұрыннан қалыптасқан дәстүрлік нанымдарымен ұштасып кетті.Өйткені жаңа сенім түркі халықтарына ғылым-білімді,дүниеге деген жаңа көзқарасты алып келді.Орта ғасырдың орта ширегінде исламдық имам Ағзам жолы яғни идеологиясы мемлекеттік бағдарға айналды.

Осы ҮІІІ ғ. бастап қазақ халқының да қалыптасуы,жүзге бөлінуі аренаға шықты. Қазақи тайпалардың дәстүрлі мәдени шаруашылықтары мен әлеуметтік қатынастары өзара тығыз байланыста болып, ежелден қалыптасқан әдет-ғұрып, дәстүр, салттарының ең әдемілерін сақтап,дамытты.Отырықшылар мен көшпенділер жиі араласып,елдігінің,мемлекеттің сипаттарын сомдай түсті.Түркі қандастарына ұксамайтын өз ерек-

шеліктерін қызғыштай қорғады. Мысалы, жеті атаға дейін қыз беріп, қыз алмау, өменгерлік, рулық ұран мен таңба, ағайыншылық жәрдем, асар, жылу, қалыңмал, т.б. Ата-баба дәстүріне ислам шариғаттарының ықпалы тек қазаққа тән әсерімен жүзеге асты.

Ант құқығының маңызы. Әрбір мемлекеттің өзіне тән анты болады, олар қолдану аясына қарай түрлі міндеттер атқарады. Басты қызметі – адамды істеген қызметіне құқықтық тұрғыдан жауапкершілікке тәрбиелеу, міндеттеу. Қазақ халқының тұптамасы болып табылатын көне түркі тайпаларының жазба ескерткіштерінде ант ұғымы құқықтық мәнге ие қағида тұрғысындағы өкілеттілікпен қолданылатындығы жайлы мәліметтер кездесіп отырады, мысалы: “(анд ант), андғар – мәжбүрлеп ант беру, антық – ант беру. Күлтегін жазбасында мен оны андғардым – “мен оны ант беруге мәжбүрледім” сияқты мәліметтер бар. Ант-су ішу – қазақ халқының дәстүрлі құқықтық мәртебеде қалыптасқан, билер соты іс қарағанда пайдаланылған рәсім.

Билер сотына тартылған куәгер жауап берер алдында ант-су ішіп, “өтірік” айтпауға ант берген. Ел арасында ант-су ішу рәсімі бір-біріне уәде бергенде, серт еткенде жиі қолданылған. Берген сөзін, антын орындамаған жағдайда “Ант ұрсын” деп қарғаған. Мәселен, тарихта қазақтың ханы Тұрсын ханды елін Хиуа хандығынан қорға мағандығы үшін “Қатағанның хан Тұрсын, ит арамды ант ұрсын” деген халық аузында өлең жолдары бар.

Қазіргі уақытта түрлі іс-шараларға байланысты қолданылып жүрген ант беру және қабылдау рәсімі де қоғамдық, әлеуметтік даму жолдарына байланысты әртүрлі сатылардан өтіп, әдет-ғұрып, құқықтық мәдениетімізден лайықты орын алады.

Қазақтардың дәстүрлі құқығында XIX ғ. II жартысына дейін сот ісінде ант беру кеңінен қолданылған. Істе куәгерлер айғақтар, ант берушілер – жан берушілер деп аталған.

Куәгерлердің адалдығы ант берумен бекітілгеннен кейін ғана бұл қатардағы қауым мүшелерінің куәгерлігінің ақиқаттылық күші болған. Сұлтан, билер және басқа беделді тұлғалардың куәгерлігі антсыз қабылданған. Тәуке ханның “Жеті Жарғы” заңдары бойынша қылмысты куәландыру үшін кем дегенде 2, кейде 3 куәгер қажет болған.

Сот ісіндегі маңызды институт – ант беру (“жан беру”) институты. Оны ақиқаттылықты басқа жолмен анықтау мүмкін болмаған кезде де (мысалы, куәгер болмаған жағдайда) қолданған. Мұндай жағдайда талапкер мен жауапкердің өзі емес, қарсы жактың таңдауы бойынша олардың туыстары ант берген. Ант берудің 2 түрі болған:

1) дәлелдеушілік, 2) ақтаушылық. Дәлелдеушілік ант талапкердің куәгерінен талап етілген. Ақтаушылық ант жауапкердің тарабынан жасалған. Ант беруші айыпталушының кінәсіздігі туралы салтанатты жағдайда ант беруге тиіс. Әдетте, сәл күмәнданса ант беруші ант беруден бас тартты. Өйткені, егер нәтижесінде оның қателігі анықталса, ол жалған куә ретінде жауап беріп, оның мал-мүлкі тәркіленді. Ант берушінің ақтаушылық анттан бас тартуы сөзсіз айыптау үкімінің шығарылуына әкелді.

Ант құқығына исламның әсері. Қазақ халқының ата-баба дәстүрінде де, ислам да антқа, уәдеге көп көңіл бөлген. Ант берген адамның біріншіден – ақыл-есі болуы керек, екіншіден – иманды болуы қажет. Имандыда ар-ұят болады, ар-ұят болған жерде ант та, уәде де болады. Қазақ халқы ұрпағын барлық уақытта жақсылыққа баулыған, ант берген болса сөзінде тұруға үндеген. Әйелдер, талапкер мен жауапкердің жақын туыстары, жас балалар, есі дұрыс еместер куә бола алмаған.

Маңызды болу үшін, Анас ибн Малик Расул: “Мен үшін 6 нәрсеге, уәде беріндер Жәннатқа кіруге кепіл болайын. Біреулерің сөйлегенде өтірік айтпасын, қашан да уәде етсе айнымасын, қашанда аманат етілсе қиянат

етпесін” т.с.с айтқан. Осы хадисті оқып терең ойға қаласың.

Ж.Баласағұн (“Құдатғу білік”):“укуш ол саңар егдү андлығ адаш”-ақыл-ес қайырымды,ол сенің анттасқан досың, М.Қашқаридің «Диуани лұғат ат түрік» еңбегінде “Көк темір тег турмас” - көк темір тек тұрмас ұғымы да кездеседі.Қырқ иабақу, қыпшақ тайпалар бір кісіге ант ішкізгенде немесе одан бір нәрсе жайлы уәде алғанда, оның алдына қылышты қойып,”көк кірсін, қызыл шықсын” дейді екен,яғни ант бұзылса “Көк темір кіріп денеге,қызыл қанға боялып шықсын”деген пәтуаға келеді. Алла тағалла ант-уәдесін беріп,сөзінде тұрмаған адамдарды жазасынан арылу үшін екі ай ораза ұстау, 60 кедейдің қарнын тойдыру т.с.с міндеттер жүктеген.Сонымен қатар өтірік ант беруге де болады.Ол мынадай жағдайларда:1.Ерлі-зайыптылар ажырасып кетпеу үшін. 2.Екі мемлекет соғысып қалмау үшін. 3. Өзін және өз дініндегі адамды құтқару үшін қолданылған.

Архив материалдары бойынша 1885 ж.мамырдағы Шар төтенше съезінің шығар ған Ережелерінің 9-бөлімінде (ережесінде): Барлық би мен билер жиналысы куәгерлер түсініктемесі негізінде істі шешеді.Егер куәгерлерді билер сенімсіз деп тапса, оларды шақырмай-ақ істі ант беруге көшіреді.Егер куәгер орынды түсініктеме берсе, би антқа бермей шешім шығаруы тиіс...

12-ережесінде: Ант беруді орындау мерзімі бидің қарауы бойынша ,арақашықтың алыстығына және ант берушінің ақиқатты өзі іздеп табуына, мүмкіндігіне қарай тағайындалады.13-ережесі: Ант берушілердің саны ер адамның құны жөніндегі істер бойынша 4 адам, әйел адамның құны бойынша – 2 адам, басқа істер бойынша – 1 адам.

14-ережесі: Ант жауапкердің болысындағы молданың қатысуымен жасалынады.

15-ережесі: Егер ант 4 адаммен орындалуы тиіс болса,бірақ біреуімен орындалмаса,онда талапкерге шешімде бе-

лгіленген сумманың $\frac{1}{4}$ бөлігі төленеді, егер екеуімен орындалмаса, онда жартысы төленеді., т.б.

17-ережесі: Ант күн батқанға дейін жасалынуы тиіс.

18-ережесі: Ант беруге – болыстық молдалар, билер мен басқармалар, қажылар, 18 жастан кіші жасөспірімдер, 63-тен жоғары жастағы қарттар қатыса алмайды.

21-ережесі: Ант тек болыс билеушісінің қатысуымен ғана жасалынады. Молданың зиянкестігі болыстың қауымымен (халқымен) талқыланады.

22-ережесі: Жалған ант бергендер түйе бастатқан тоғыз мөлшерінде айып төлейді.

Бұл съездегі неке-отбасы, қылмыс, т.б қатынастарды реттейтін барлығы 74 ережеге Павлодар, Қарқаралы, Семей, Өскемен уездерінің билері қол қойған. Оның ішінде Семей уезінен – Ибраһим Құнанбаев, т.б. бар.

Бұдан қазіргідей тергеу, анықтама жүргізу ісін жүргізуші органдар болмаған, ол заманда ант беру институтының іс қарау, шешім шығаруда маңызы зор болғанын көруге болады.

Жалпы бұл мәселені не себепті көтеріп отырмын деген сұраққа келетін болсақ, қазір ант түгілі жалған уәде беру салдарынан еліміз зиян шегіп отыр. Кейбір иманы жоқ адамдар ел басқарып отыр. Күні кешегі коммунизм идеясында тотыққан қазақ, «уішсең – руыңмен» дейтін қазақ, тек қана елдік пен бірлікті идеал еткен қазақ жағымсыз нәтижелерін көрсете бастады. Бара-бара Абайын сабап, Шоқанын сүріндіріп, Махамбетін қылыштап, Мәдиін ататын күйге жетті. Осы індет екі ғасырдай ұрпақтың санасын улап келді. Қазақ халқы рухани реанимацияға түскенде барып азаттықтың нышанын көрді. Шүкір, әйтеуір сансырағанымен санасын жоғалта қойған жоқ, титықтағанымен тұралай қойған жоқ, есеңгірегенімен есінен адаса қойған жоқ.

Тарихи санасы сергек, әлі де болса шежіреге елеңдей құлақ түреді. Басы жұмыр пендеге қарағанда дәстүрдің ғұмыры ұзақ екенін тарих дәлелдеді.

Сөз бен сананың, салт пен дәстүрдің жаңарып, жаңғыруы сенім мен имандылыққа байланысты. Алдымыздан шыққан жаудан тайсалмайтын, ант-уәде берсек сөзімізде қасқайып тұратын, ар-ұяты, иманы бар халық болайық.

ӘЖ 37.037

*Рыскалиев М.М.,
5301 топ студенті
Ғылыми жетекшісі -
Исмагулов К.И.*

Тоғызқұмалақ

Жоспар

1. “Тоғызқұмалақ” ойынының тарихы
2. “Тоғызқұмалақ” тақтасы
3. Ойынның ережесі мен ерекшеліктері
4. Ойынды жазып жүру тәртібі
5. “Тоғызқұмалақ” ойынының мақсаты
6. Кейбір нұсқаулар
7. “Тоғызқұмалақ” ойынының негіздері
8. “Тоғызқұмалақ” ойынының теориясы

Тарихтың сарғайған парақтары дәлелдегендей, халқымыздың өзінің төл өнерлерін ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп қалдырғаны рас. Тіпті сонау бағзы заманнан бірге жасап келе жатса да бүгінгі тұрмысқа жатырқап қарамай, жаңа мазмұн алып, өмірден берік орын алған ұлттық халық ойындары қаншама! Солардың бірі – “тоғызқұмалақ”. Бауырлас қырғыз, қазақ елдерінің арасында кең тараған, ерте заманнан бері ұмытылмай келе жатқан бұл ойынның қашан шыққанын және кімнің ойлап тапқанын дәл айта қою қиын. “Тоғызқұмалақ” ойыны туралы ғылыми дәлелмен терең талданып, жете зерттелген оқу құралдары, әдебиеттер жоқ.

Тек 1967 жылы “Қазақстан” баспасынан жарық көрген Талап Сұлтанбековтың “Шахмат. Дойбы. Тоғызқұмалақ” деген кітабынан осы ойынның ауызекі тараған тарихын ғана оқып білуге болады.

Кейінгі кезде газет -журналдардың бетінде жарияланған материалдарда: “Тоғызқұмалақ” ойынын тұңғыш рет қойшылар ойлап шығарыпты. Бертін келе ойын халық арасында кеңінен тарап, қалың бұқараның мәдени қажетіне айналыпты. Мұны кейде қойшының “алгебрасы” дейді екен, - деген жорамал-топшылаулар айтылғанымен, ол әлі зерттелмеген, тың мәселе.

“Тоғызқұмалақ” ойынының өзіне тән ерекшелігі – бұл нағыз математикалық есеп ойыны. Математика бәрімізге мәлім, адам өмірімен, шаруашылығымен біте қайнасқан көне ғылымдардың бірі. Адамзат ең алғаш өзінің мұқтаждығын өтеуге пайдаланған тұңғыш математикалық ұғым- бүтін сандар ұғымы болыпты. Сол себептен де мектепте оқушыларға математиканы үйреткенде бүтін сандардан, оларға түрлі амалдарды қалай қолданудан, бүтін сандар ішінен ондық бөлшектердің қалай пайда болуы жайлы ұғымдардан бастайтыны жайдан-жай емес. Күнделікті тұрмыс-тіршілік, экономикалық даму көрсеткіштері де байланысты. Мәселен, космос кораблін алатын болсақ, ол радиоэлектроника, механика, аэродинамика, физика, автоматика т.б. ғылымдар саласындағы жетістіктердің нәтижесі. Міне, осы айтылып отырған ғылымдар саласы да математикасыз аяғын аттап баса алмайды. Осының бәрін біз неге айтып отырмыз? Себебі, қиындығы өз алдына, ойнау тәртібін үйреніп алғаннан кейін жас та, кәрі де қызығып ойнайтын “Тоғызқұмалақ” ойынының барысында тақта үстіндегі тартыстың сырын (күрделі позицияны есептеу) алдын ала біліп отыру үшін ойыншыға математикалық төрт амалды (қосу, азайту, бөлу және көбейту) аса жетік біліп (есептеп отыруға уақыт болмайды), сәт сайын қолданып отыруға тура келеді. Демек, “Тоғызқұмалақ” – үлкендерді былай қойғанда, жас жеткіншектерге спорт әліппесін үйретумен қатар, олардың ой-өрісін, сана-сезімін дамытуға, оқу үлгерімін жақсартып түсуге және сапалы тәрбие беруге өзіндік септігін тигізеді.

“Тоғызқұмалақ” ойыны әрі онша күрделі құрал-жабдықтарды қажет етпейді. Сондықтан ертедегі ойыншылар “Тоғызқұмалақтың” отаулары (шұқыр) мен қазандарын (құмалақ жинайтын үлкен ұя) жерді қазып жасап алып, ойнай беретін болған. Ойын басталарда әр-жақтың тоғыз-тоғыздан отауы, бір-бірден қазаны болады да, әр отауға тоғыз құмалақтан салынып, барлығы ойынға 162 құмалақ пайдаланады. Отаулардың ертеден бері келе жатқан, ұзақ жылдардағы ойын тәжірибесінен келіп шыққан аттары бар. Әр ойыншының отаулары солдан оңға қарай: Арт, Тектұрмас, Ат өтпес, Атсыратар, Бел, Белбасар, Қандықақпан, Көкмойын, Мандай деп аталады. Бертін келе “Тоғызқұмалақ” ойыны ағаштан ойылып (дөңгелек шұқыр) жасалған арнаулы тақтада ойналатын болды да отаулардың әрқайсысы солдан оңға қарай алфавиттік (а,б,в,г,д,е,ж,з,и,) тәртіппен тоғыз әріппен белгіленеді. Бұлай белгілеу, ойналған ойындарды жазып алуға (қазіргі шахмат, дойбы ойыны секілді), бұл күшті ойыншылардың әдіс-айлалы ойындары зерттеуге, ол зерттеулерді жұртшылық үйрену үшін “Тоғызқұмалақ” әуесқойларының талқысына салуға мүмкіндік берді. Бірақ, бертін келе бұл ойылып жасалған (отаулары әріппен белгіленген) “Тоғызқұмалақ” тақтасы жарыс өткізуге ыңғайсыз және көп кемшіліктері бар екенін көрсетеді. Ең басты кемшілік – ойын барысында тақта үстіндегі позицияларды анық көріп отыруға мүмкіншіліктің болмауы. Себебі, ойын есеп ойыны болғандықтан, отауларда (дөңгелек шұқыр) үйіліп қалған құмалақтардың санын білу үшін, ойыншылар отауларда жатқан құмалақтарды шұқып санайтын немесе қарсылас жатқан: “Отаудағы құмалақ саны тақ па, жұп па?” деп сұрап отыратын. Бұл ойынның жеделдігін бәсеңдетіп тез шешімге құрылған мәнін жояды. Бұрынғы а,б,в,г,д,е,ж,з,и әріптерімен белгіленетін атаулар енді – 1,2,3,4,5,6,7,8,9 сандарымен ауыстырып белгіленді. Бұл цифрлар тіпті тақтаға жазылмағанда да оны көзбен қарап анықтауға болады. Мысалы, сол жақта бірінші - 1, екінші –2,

ортасындағы - 5, соңғысы – 9, өте оңай есте қалады. Бұл енгізілген сандық белгілеу – математикалық есеп шығарып, ойынның сырын тез шешуге мүмкіндік береді.

1975-1976 жылдары өткізілген республикалық жарыстарға қатысып, осы жаңа үлгідегі ойын тақтасымен ойнаған ойыншылар бұл жаңалықтарды “Тоғызқұмалақ” ойынын одан әрі жетілдіре түсетін өте бағалы ұсыныс деп бір ауыздан мақұлдады.

“Тоғызқұмалақ” тақтасы

“Тоғызқұмалақ” ойынының арнаулы тақтасы болады, оны симметрия құрай, тең екіге бөліп, ағаштан ойып немесе пластмассадан кұйып жасайды. Әр жағында тоғыз-тоғыздан отаулары, бір-бірден көлденең орналасқан құмалақ жинайтын қазаны бар. Әр жағының отаулары солдан оңға қарай бірден тоғызға дейінгі реттік сандармен белгіленіп, отаулар мен қазандардың көлбеу беттеріне жазылған. Әрбір ойыншының қазаны тақтаның өз бөлігінде емес, қарсыласы жағына орналасқан. Тақтаның екі жағындағы отаулар мен қазандар әртүрлі түске боялады. “Тоғызқұмалақ” ойынына құмалақтар ретінде диаметрі 12 миллиметрлік пластмассадан немесе капроннан кұйылған шариктер қолданылады. Ойын тақтасында әр отау екі өзекшеге бөлінгендіктен, құмалақтардың өзі екі қатар болып жатады да не тақ /ашық/, не жұп /жабық/ екені анық көрініп тұрады. Әрбір отаудың белінен бөліп жүргізілген сызыққа дейін 10 құмалақ салынады, ал отау толса, 20 құмалақ сиятындықтан құмалақтардың санын анықтау үшін біреулеп санап жатпаймыз.

Бұл тез шешім тауып, жүріс жасауға мүмкіндік береді. Осы жаңа үлгідегі “Тоғызқұмалақ” тақтасының сыртына шахмат шаршылары салынып шығарылады. Яғни бұл тақтада шахмат, дойбы да ойнай беруге болады. Бірақ тақтаның “Тоғызқұмалаққа” арналғанын сыртындағы ұлттық өрнек

білдіріп тұрады. Такталардың ішінде “Тоғызқұмалақ” және шахматтың тастары салынып бірге сатылады.

Ойынның ережесі мен ерекшеліктері.

“Тоғызқұмалақ” ойыны басталар кезде құмалақтардың орналасу позициясы мынадай болады: Ортадағы отаулар ішіндегі “9” цифры әрбір отауда жатқан құмалақтар санын білдіреді, әр ойыншының тоғыз отауында 81 – ден құмалағы болады.

Ойынды солдан оңға қарай жүріспен кез келген отаудан бастауға болады. Ол үшін ойыншы (ақ жағы яғни төменгі жағы) жүріс жасалатын отауда бір құмалақ қана қалдырып, басқаларын түгелімен қолына алады да, келесі отаудан бастап, әрбір отауға өз жағының да, қарсыласының да қолындағы құмалақтары біткенше бір-бірден салып шығады. Сонда ең соңғы салынған құмалақ қарсыласының ішінде тақ санды құмалағы бар кез-келген отауына түсіп, сол отаудағы құмалақтар санын жұп жасаса, (2,4,6,8,10 т.с.т.), бұл жүріс табысты болып саналып, сол отаудағы барлық құмалақтарды өз қазынасына салып алады.

Ойынды жазып жүру тәртібі.

“Тоғызқұмалақты” қағазға жазып ойнау - өте пайдалы. Жазу тәртібін біліп алу – ойынды жақсы үйренудің алғы шарты. Жазып ойнау – ойындарды есте сақтауға, кейіннен оқып талдауға, ойынның теориялық негізін жасауға, “Тоғызқұмалақ” әуесқойлығының ақыл- ойын, тапқырлығын, шеберлігін дамытуға, тәжірибесін молайтуға (жазылған ойынды қайталап оқып-үйрену арқылы) мүмкіндік береді.

Енді, “Тоғызқұмалақ” ойынының жазу тәртібіне келейік. Жүрісті жазу үшін, ең алдымен, жүріс жасалатын отаудың рет санын, оның қасына сол отауда жатқан құмалақтың санын көрсететін цифр жазылады. Мәселен, 39- үшінші отауда 9 құмалақ бар деген сөз. 315 – үшінші отауда 15 құмалақ бар деген сөз. 712 – жетінші отауда 12 құмалақ бар

деген сөз. II- бірінші отауда I құмалақ бар деген сөз т.с.с. Бұдан кейін жүріс жасау белгілері – сызықша (-) немесе қос нүкте (:) қойылады да, соңғы құмалақ барып түскен отаудың рет саны мен сол отаудағы құмалақ санының қанша болғанын көрсететін цифр жазылады. Ойын кезінде 39-215 деген жазу жазылды дейік. Яғни тоғыз құмалағы бар үшінші отаудан жүріс жасалып, қарсыласының 14 құмалағы бар екінші отауына түседі де, құмалақ санын 15-ке жеткізеді. Бұл жай жүріс. Ойын кезінде 412:614 деген жазу болады. Яғни 12 құмалағы бар төртінші отаудан жасалған жүріс қарсыласының 13 құмалағы бар алтыншы отауына жетеді де, құмалақ санын 14-ке жеткізіп, ол құмалақтарды ұтып алады. Міне, осындай жүрісте қос нүкте (:) қойылады.

“Тоғызқұмалақ” ойынының мақсаты.

“Тоғызқұмалақты” ойнаушылардың алдарына қоятын негізгі мақсаты – кем дегенде өз қазанына 82 құмалақ жинап, қарсыласын ұтып шығу. Екі жақтың бірдей ұтуы, не ұтылуы мүмкін емес. Ұтыс бір ойыншыға ойын аяқталған соң:

а) бір ойыншы өз қазанына 82 құмалақ жинап үлгерсе;

ә) жүріс кезегі келгенде қарсыластың отауларында жүрер құмалақтары болмай, яғни тоғызқұмалақ тілінде қарсылас ойыншы “атсырап” қалып, екінші ойыншы отауларындағы қалған құмалақтарды өз қазанына салып алғанда, құмалақтардың саны 82 ден кем болмаса;

б) уақыт белгілеп (сағатпен) ойнаған арыстарда қарсылас жақтың белгіленген жүрістерге берілген уақыты бітіп қалып, екі жақтың барлық отауларында қалған құмалақтарды қазанына салып алғанда, ондағы құмалақтардың саны 82 ден кем болмаса беріледі.

Кейбір нұсқаулар.

“Тоғызқұмалақ” ойынын үйренушілердің және жарысқа қатысушылардың есіне:

- ойынды аспай-саспай, байсалды ойнауға дағдылану керек.

- Жарыстарда немесе жай кездесулердің үстінде ойыншылар ойын басталысымен артық сөздерді қойып, өздерінің жүрістерін ішінен ойлап отыру керек. Бұрын қолданылып жүрген ережелер бойынша: “Мына отауыңыз ашық па, жабық па? Мына отауыңызда канша бар?”,- деп дауыстап сұрауға рұқсат етілмейді.

- Жүрістерді есептегенде отауларды қол жүгіртіп есептеуге, қазандағы немесе отаулардағы құмалақтарды шұқып немесе алақанға салып санауға жол берілмейді.

- Ойын кезінде әрбір жүріс белгілі бір жоспарды жүзеге асыру үшін жасалатындықтан ойыншы отауда жатқан құмалақтарды қолына алатын болса, сол отаудан міндетті түрде жүру керек. Егер ойыншы отауда жатқан құмалақтарды реттеп қойғысы келсе, алдын ала: “реттеп қоямын” деп ескерту қажет.

- Ойыншы өзінің кезекті жүрісін жасамастан бұрын, оны ойша бірнеше рет мұқият тексеріп, дұрыс деп тапса, қағазға жазып алғаннан кейін ғана жүруі керек. Ал сол жүрістен соң бірнеше құмалақ ұтылып қалған жағдайда, жасалған жүрісті қайтып алуға немесе қайтарып беруге рұқсат етілмейді.

- Егер ойын басталып кетіп, бірнеше жүріс жасалғаннан кейін кейбір отауларға құмалақтардың артық тасталғаны, немесе тасталмай кеткені байқалса, ойын басынан тексеріліп, айыпты ойыншыға ескерту жасалады да тиісті (кате кеткен тұстан) жерден қайтадан басталып ойналуы керек.

- Жаңадан үйренушілер “Тоғызқұмалақ” ойынының ойнау ережесімен қатар, осы нұсқауларды да жақсы білуі керек. Табиғатты, тым қызғылтты болып келетін “Тоғызқұмалақ” ойынының барлық тәртібін тек жарыстарда ғана емес, сонымен бірге барлық жай кездесулерде де сақтай білудің жақсы нәтижелерге жеткізетіні даусыз.

“Тоғызқұмалақ” ойынының негіздері.

Стратегиясы мен тактикасы. Бұл есеп ойыны, творчестволық ойын екенін естен шығармай, қалай болса

солай бастап, отаудағы құмалақтарды мақсатсыз жүре беруден сақ болу керек. Жүріске мән бермеу ойынның сапасын төмендетеді, оның нәтижесіне ойыншының көңіл-күйіне де кері әсерін тигізеді. Ойынға творчестволық тұрғыдан қарау қажет. Сонда ғана аса күрделі де, қызықты ойынның табиғатын терең түсінесіз.

Ойыннан шығатын нәтиже ең алдымен сайысқа түсіп отырған екі адамның ақыл-ойымен, творчестволық ізденімпаздығымен, тәжірибесімен тығыз байланысты. Сондықтан ойынды байыпты түрде бастап, әрбір жүрістің алдына белгілі мақсат қойып, қарсы жақта өздері жақсы білетін позицияларға тарта ойнау керек. Алға қойған мақсатты жүзеге асырудың жоспары болады. Осындай жоспарлы ойынның әрбір кезеңдеріне сай, жасалған тартыстың жалпы барысы, негізгі бағытын – *стратегия* деп, ал қолданылған жеке айла-тәсілдерді *тактика* деп атайды. “Тоғызқұмалақ” ойынын жаңадан үйренуші адам әрбір ойында бірінші жүрістен бастап-ақ өзінің алдына айқын стратегиялық жоспар қойып ойнауды дағдыға айналдыру керек.

Сонымен, стратегия “Тоғызқұмалақ” ойынының негізгі принциптерімен, айла-тәсілдерімен де тығыз байланысты екен. Жалпы стратегия мен тактика бір-бірімен тығыз ұштасып, әрі бір-бірін толықтырып тұрады. Сондықтан ойын кезінде бірнеше тактикалық әдістерді қолдана біліп, стратегиялық жоспар құрған ойыншы тек спорттық нәтижеге ғана ие болып қоймастан, үлкен творчестволық өсу жолына түседі. Демек, талапкер “Мүлдем жоспарсыз ойнағаннан, жаман болса да жоспар құрып ойнау жүз есе артық!” деген қағиданы есте ұстауға тиіс.

“Тоғызқұмалақ” ойынының теориясы.

“Тоғызқұмалақ” ойынының басталар алдында екі жақтың отауларында артық-кемі жоқ, тоғыз-тоғыздан, яғни, әрқайсысында 81 құмалақтан жатады да, екі жақтың күштері өзара тең болады. Құмалақтарды жүру арқылы біз отауда жатқан құмалақтардың күшін, сапасын өзгертіп отырамыз,

әрбір отауда жатқан құмалақтар бір-бірімен байланыста болса, олардың қорғанышы да сөзсіз мықты.

Отауда жатқан құмалақтардың күші олардың атқаратын міндетіне де байланысты. Сондықтан әрбір ойыншы, ойынның басынан ақ әрбір жүрістің алдына міндет қоюды үйреніп, ойынды қай жүрістен бастау керек екендігін, оның қолайлысын шешіп, отаудағы құмалақтарды ойынға дұрыс қатыстыра білу қажет. Бұл, әрине, заңды нәрсе. Себебі, ойынды дұрыс бастау, оның орта, аяқ кезеңдерінің табысты, ұтымды ойналуына жағдай туғызады.

Тоғызқұмалақ ойынын үш кезеңге бөлуге болады.

а) ойынның басты (дебют), ә) ортасы және б) аяқ шені. Осы үш кезеңнің тәжірибе жүзінде тұрақталған көптеген заңдылықтары бар. Бұл заңдылықтар “Тоғызқұмалақ” ойынының теориясына жатады. “Тоғызқұмалақ” ойыншының теориясы- өзіміз талдаған “Тоғызқұмалақ” ойыны негізінің тікелей жалғасы. Ойын барысында кездесіп тұратын және көп жылдар бойы қалыптасқан ойналу жолдарын, жүрістер тәртібін “Тоғызқұмалақ” ойынының теориясы деп түсіну керек. Демек, бұл теория ойынының басынан аяғына дейін жазылып алынған жеңіске жеткізетін тиімді жүрістердің тізімі емес, ол талапкер білуге тиісті жол-жобалар. Мысалы, бір-ойыншының бұрын ойналған партиялары есте қалып, екінші рет ойнағанда сол ойын тағы да кездессе, онда жүрістерді сесптеу оңайға соғады, сайыстың барысын тез аңғарып, жеңіл ойнаған болар еді.

Әрине, бұл теорияларды жаттап алмай-ақ жүрістерді, өткен ойындарды талдау арқылы да жақсы машықтануға болады. Бірақ бұл тым ұзақ уақытты талап етеді әрі тиімсіз. Сондықтан да талапкерлерге бір ескерте кететін нәрсе, “Тоғызқұмалақ” теориясын барлық уақытта тәжірибемен тығыз байланыстыра үйренгенде ғана жақсы нәтижеге жеткізуге болады.

Ә. Акшораев “Тоғызқұмалақ”, Алматы, 1979 ж.

УДК 577.1:612.12:577.156

Салимова А.А.,

ст. 01405 зр.

Научный руководитель-

к.б.н., доцент

Гумаров М.Х.

Некоторые клинико- биохимические показатели крови грубошерстных овец

В настоящее время проводится большая работа по усовершенствованию недавно созданной под руководством академика НАН РК Укбаева Х.И. атырауской породы курдючных овец смушково-мясо-сальной продуктивности (Укбаев Х.И. и др., 1998 г.), которая была получена путем сложного воспроизводительного скрещивания казахских курдючных грубошерстных и эдильбаевских овцематок с баранами каракульской породы окраски сур сурхандарьинского и каракалпакского внутривидовых типов с последующим разведением «в себе» помесей второго поколения.

Овцы атырауской породы характеризуются высокой смушковой и мясо-сальной продуктивностью, хорошими воспроизводительными качествами, исключительной приспособленностью к круглогодичному пастбищному содержанию в пустынной зоне (Укбаев Х.И., Шамекенова Р.Р. и др., 2001) [1]. Живая масса баранов составляет 87-103 кг, овцематок – 58-66 кг. Овцы атырауской породы имеют бронзовую, янтарную, платиновую и антрацитовую расцветки. По экстерьеру они ближе к курдючным овцам. Ягнята имеют каракульские полукруглые ребристые или плоские завитки. Шерстный покров косичного строения светло-коричневого цвета, легко окрашивается.

В селекционно-племенной работе в первую очередь внимание уделяется высоким продуктивным качествам животных, их экстерьерным, хозяйственно-полезным признакам. В то же время значительную информативную ценность пред-

ставляют данные об интерьерных качествах животных, в частности, клинико-биохимические показатели крови, отражающие их породные особенности, которые необходимо также учитывать при совершенствовании породы животных. Атырауская порода овец является сравнительно новой, еще недостаточно изученной. В настоящее время в научной литературе отсутствуют данные, касающиеся гематологических и биохимических показателей крови овец атырауской породы.

Целью настоящего исследования являлось сравнительное изучение биохимических и клинико-гематологических показателей крови овец атырауской, эдильбаевской и каракульской пород. В опыте использовались овцематки в возрасте 2-3 лет. В крови определялись следующие показатели: количество эритроцитов - по Николаеву, фотоколориметрически, гематокритная величина центрифужным микрометодом [2], уровень гемоглобина - гемиглобинцидным методом, фотоколориметрически [3], индексы крови: цветной показатель (ц.п.), среднее содержание гемоглобина в одном эритроците (с.с.э.), среднюю концентрацию гемоглобина в одном эритроците (с.к.э.), средний объем единичного эритроцита (с.о.э.) [2]. Содержание железа в сыворотке крови - батофенантролиновым методом, фотоколориметрически.

Результаты исследования показали, что количество эритроцитов в крови у овец атырауской породы составляло $9,4 \pm 0,70$ млн/мкл (табл.1.). У овец каракульской породы количество эритроцитов было выше на 4,2%, чем у атырауских овец и на 9,6%, чем у эдильбаевских овец.

Среди исследуемых групп животных наименьшее содержание гемоглобина было отмечено у овец атырауской породы - $117 \pm 8,1$ г/л. У каракульских овец его уровень был выше, чем у атырауских и эдильбаевских овец соответственно на 15,3% и 5%.

Гемоглобин переносит кислород из легких в ткани, обеспечивая энергетические процессы в организме.

Уменьшение в крови гемоглобина нарушает тканевый обмен и приводит к анемии.

Таблица.1.
Показатели красной крови у различных групп овец.

№ п/п	Группы овец	Эритроциты млн/мкл	Гематокрит %	Гемоглобин г/л
1	Атырауские п	9,4±0,70 10	35±0,18 6	117±8,1 14
2	Каракульские п	9,8±0,40 10	36,4±0,22 7	135±10,3 11
3	Едильбаевские п	8,9±0,50 9	36,5±0,28 8	129±10,5 14
Δ%	1-2	-4,2	-4	-15,3
	1-3	+5,4	-5,1	-10,2
	2-3	+9,6	-1,1	+5,1

Гематокритная величина (общий объем эритроцитов) дает представление о процентном соотношении между плазмой и форменными элементами крови. Гематокритная величина является вспомогательной величиной при определении ряда показателей в гематологии (объем отдельного эритроцита, объемный показатель и т.д.). Зная концентрацию какого-нибудь вещества в цельной крови и в плазме можно вычислить его концентрацию также в эритроцитах и таким образом установить его распределение между плазмой и форменными элементами. Уменьшение гематокритных величин при анемии происходит параллельно с уменьшением количества эритроцитов.

Наибольшая гематокритная величина отмечалась у овец эдильбаевской и каракульской пород, у овец атырауской породы она была несколько ниже и составляла 35±0,18%. Разница между группами незначительна.

Широкое практическое применение в гематологии получил ряд лабораторных показателей красной крови – т.н. индексы крови: цветной показатель, среднее содержание гемоглобина в одном эритроците, средняя концентрацию гемоглобина в одном эритроците, средний объем единичного эритроцита. Например, благодаря цветному показателю можно получить представление о содержании гемоглобина в эритроцитах в относительных величинах.

Таблица.2.
Индексы красной крови у различных групп овец.

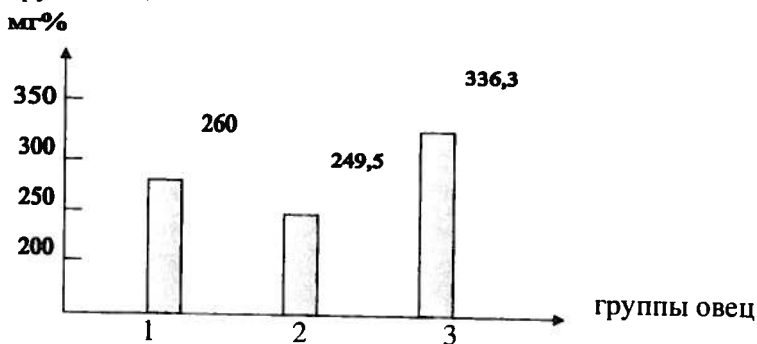
№ п/п	Группы овец	ЦП	С.С.Э. пг	С.К.Э. %	С.О.Э. 10 ⁻⁹ мм ³
1	Атырауские п	0,9±0,05 10	12,5±0,63 10	34,0±2,0 6	38,6±3,0 4
2	Каракульские п	0,98±0,04 5	13,2±0,70 5	33,7±2,4 5	34,9±2,5 6
3	Эдильбаевские п	1,4±0,08 9	15,4±0,76 9	39,5±0,28 5	37,0±2,8 4
Δ%	1-2	-8	-5	+0,9	+9,6
	1-3	-55	-23	-16	+4,2
	2-3	-47	-18	-16,9	-5,4

Наиболее высокое значение цветного показателя у эдильбаевских овец – 1,4±0,08 , у овец атырауской породы оно меньше на 55% (табл.2.). Каракульские овцы по этому показателю занимают промежуточное положение. Среднее содержание гемоглобина в одном эритроците у эдильбаевских овец составляло 15,4±0,76 пг, у каракульских и атырауских овец оно было меньше соответственно на 18% и 23%. Средняя концентрация гемоглобина в одном эритроците было наибольшим у эдильбаевских овец и составляло 39,5±2,8%. У овец атырауской и каракульской пород она была ниже на 16%. Наибольшее значение среднего объема единичного эритроцита наблюдалось у овец атырауской породы

– $38,6 \pm 3,0 \times 10^{-9}$ мкл, у эдильбаевских и каракульских овец оно было меньше соответственно на 9,6% и 4,2% .

Содержание железа в сыворотке крови у овец атырауской породы составляло $260 \pm 18,6$ мг% (рис1.).

Рис.1. Содержание железа в сыворотке крови различных групп овец

1-Атырауские, 2- Каракульские, 3- Едильбаевские

У каракульских овец концентрация этого биологически важного элемента была ниже на 5%. У овец эдильбаевской породы, наоборот, она была выше на 29%, чем у овец атырауской породы.

Литература

1. Укбаев Х.И., Шамекенова Р.Д., Кансеитов Т. Атырауская порода курдючных овец смушково-мясо-сальной продуктивности /В кн. Селекционные достижения Казахстана. Алматы.-2001.- Т.2.- С. 193-195.
2. Тодоров Й. Клинические лабораторные исследования в педиатрии. Гос. изд-во «Медицина и физкультура».- София.- 1963.-874 с.

3. Клиническая лабораторная диагностика в ветеринарии /Кондрахин Е.П., Курилов Н.В., Малахов А.Г. и др. – М.: Агропромиздат, 1985.-287 с.

УДК 519. 712

*Сидоренко А.,
ст. гр. Б-12
Научный руководитель-
преподаватель
Черноморская В.С.*

**Поиск информации в системе
Интернет
(на примере российских
поисковых систем)**

Разнообразие мнений об Интернете - от «сокровищницы всех знаний, какие только могут понадобиться» до «гигантская свалка, где тяжело найти даже то полезное, что в ней есть» - показывает, насколько неоднозначно это явление. Огромный объем хранящейся информации в Интернете затрудняет поиск нужных сведений. Между тем существует специальные автоматические системы, пытающиеся обойти всю Сеть, записать все web-странички в свою базу данных, обратившись к которой можно найти нужный документ. Это так называемые поисковые системы.

Но, к сожалению, знание достойных поисковых систем и принципов их работы ещё не гарантия хорошего результата поиска информации. Дело в том, что при запросе на какую-либо тему поисковая система обычно находит список, состоящий из десятков, сотен, а иногда и тысяч документов. То есть проблема поиска в Интернете заключается не в том, что информации мало, а в том, что её много. Возникает потребность в знании хотя бы общих рекомендаций по поиску в Интернете, не говоря уже о правилах, применимых к отдельно взятой поисковой системе.

Во-первых, не стоит ограничиваться использованием одной из поисковых машин. Если не удаётся отыскать нужную информацию с помощью одной поисковой системы, можно попробовать воспользоваться другой.

Во-вторых, успех поиска в значительной степени зависит от формулировки запроса. В него следует включать несколько слов, определяющих предмет поиска. Каждая поисковая система предупреждает, что следует проверять орфографию. Так, например, Яндекс может предложить исправить текст запроса, если подозревает ошибку в каком-либо из слов запроса – грамматическую или ошибку набора.

Итак, основными помощниками по поиску информации в Интернете являются поисковые системы, но какую выбрать решает каждый самостоятельно. Единственное что можно посоветовать: при поиске страниц на английском языке лучше пользоваться иностранными поисковыми машинами, а для поиска на русском языке лучше подходят Рамблер (<http://www.rambler.ru>), Яндекс (<http://www.yandex.ru>) или Апорт (<http://www.aport.ru>). Объём базы данных у них на много меньше, чем у поисковой машины Альтависты, зато русские ресурсы Интернета у них обновляются оперативнее, к тому же они способны учитывать разные формы русских слов, что не маловажно. Кроме Яндекса, Рамблера и Апорта существуют и другие поисковые системы Рунета. Такие как Turtle (<http://www.turtle.ru>) и Google (<http://www.google.ru>), из казахстанских - <http://www.all.kz>, <http://www.site.kz>

Один из самых эффективных способов облегчения поиска является применение языка запросов, суть которого состоит в использовании особых символов и команд.

Язык запросов Яндекса, например, очень разнообразен. Чтобы отсеять массу ненужных документов при поиске, необходимо использовать следующие символы:

& (амперсанд) - слова, разделённые этим символом, должны обязательно встречаться в найденном документе.

+ - слово, перед которым поставлен знак + (плюс) (без пробелов между знаком и словом), должно обязательно встречаться на найденной web-странице.

~ (тильда) или – (минус) – используется для исключения документов, где встречается определённое слово. Ставится без пробелов перед словом, которое необходимо исключить.

! – слово перед которым поставлен восклицательный знак, должно обязательно встречаться на найденной web-странице именно в той грамматической форме, в которой оно приведено в запросе. Но Яндекс не понимает восклицательных знаков внутри кавычек.

Кавычки ставятся в том случае, если необходимо найти документы, в которых последовательность слов строго соответствует запросу.

| – оператор, которым удобно соединять слова-синонимы.

Если же на освоение языка запросов поисковой системы Яндекс нет времени или желания, то использовать все его средства можно и не зная его – для этого необходимо задать нужные критерии поиска на странице так называемого **расширенного поиска**, доступного со страницы <http://www.yandex.ru/advanced.html>. В нём, например, можно искать web-документы по дате их последнего обновления, можно выбрать язык документа и т.п.

Язык запросов поисковой системы Рамблер отличается от Яндекса. Так, для исключения слова из запроса в системе Рамблер применяется восклицательный знак, а не минус. Запрос, состоящий из нескольких слов может содержать операторы:

AND (&) – слова запроса, соединённые этим оператором образуют сложный запрос, которому удовлетворяют только документы, содержащие одновременно все эти слова.

OR (|) – слова запроса, соединённые этим оператором образуют сложный запрос, которому удовлетворяют все документы, содержащие хотя бы одно из слов запроса.

NOT (!) – образует запрос, которому отвечают документы, удовлетворяющие левой части запроса и не удовлетворяющие правой.

Облегчает задачу поиска в Рамблере **расширенный поиск**, настроить который можно выбрав мышью соответствующую ссылку. Здесь можно указать, где будет идти поиск – в самих документах, в названиях или заголовках. Можно задать поиск только на определённых сайтах или искать документы, созданные в указанный промежуток времени и т.п.

Язык запросов поисковой системы Апорт имеет много общего с языками запросов Рамблер и Яндекс. Из операторов Апорт предлагает уже известные нам амперсанд, «или», допускаются скобки, фразы и кавычки. Как Рамблер и Яндекс, Апорт ищет не только введённое слово, но и все грамматические формы. Также есть и расширенный поиск, в котором можно использовать символы подстановки:

? - для замены одного символа,

* - для замены произвольного количества символов.

Например, чтобы найти рецепт торта «Наполеон» с помощью Яндекса необходимо в строку запроса ввести запрос **кулинарные рецепты + торт Наполеон**. Для того, чтобы найти картинки в Яндексе необходимо на главной странице выбрать ссылку «**картинки**», в поле запроса ввести, например, слово **Пикассо** и щёлкнуть по кнопке «Найти».

Для поиска в Рамблере информации об автоматизации библиотек в строку запроса нужно ввести запрос **автоматизация библиотек! проекты**,

(! -для исключения ненужных документов).

В поисковой системе Апорт нужную информацию о ландшафтном дизайне можно найти с помощью применения точной фразы – «**японские сады**».

Таким образом, в Интернете можно отыскать различную информацию, применяя разнообразие способов составления и уточнения запросов.

УДК 756.333

*Сидоров Н.И.,
студент 132 взвода
Научный руководитель -
подполковник запаса
Казаков В.А.*

Новые приемы тактики действий в горах в локальных войнах

1. ВВОДНАЯ ЧАСТЬ:

Сегодня в руках 2-3% населения планеты сконцентрировалась значительная часть собственности, позволяющая ее владельцам контролировать демократию, выборы, власть, свергать и укреплять политические режимы. Наивно полагать, что кто-то от этой власти добровольно откажется в пользу конкурентов, которые дышат в затылок старым мировым лидерам. В процессе нового передела мира военной силе отводится чрезвычайно важная роль. Следовательно, впереди новая волна вооруженных конфликтов и войн нового типа.

2. История образования горно-пехотных подразделений.

Горные массивы занимают значительную часть территории на всех континентах. В войнах рабовладельческого и феодального периодов боевые действия в сложных горных условиях велись эпизодически и охватывали преимущественно обжитые и наиболее доступные направления. В дальнейшем пространственный размах военных действий стал неуклонно возрастать, в том числе и на труднодоступных горных театрах. В связи с этим возникла необходимость иметь в армиях **специализированные горные формирования.**

Горные войска образовывались постепенно в течение длительного времени. Процесс этот происходил по-разному в европейских и азиатских государствах. Различными были и названия таких формирований. Например, во Франции и Италии они именовались **альпийскими**, в Германии, Греции, Турции и России – **горно-пехотными**, в Австрии – **ти-**

рольскими, в Китае – легкопехотными. В армиях всех государств горные войска имели особую организационную структуру и проходили специализированную горную подготовку.

Прообразом специализированных горных формирований в европейских армиях стали **егерские отряды**, которые представляли собой разновидность легкой пехоты, предназначавшейся для совершения охватов, обходов, действий на флангах на равнинной и пересеченной местности. Слово «егерь» (охотник, стрелок) появилось в период Тринадцатилетней войны (1618-1648). Как специальные подразделения егерские команды получили распространение во время Семилетней войны (1756-1763). В Русско-турецкую войну (1768-1774) все пехотные полки русской армии имели команды егерей, которые использовались для ведения разведки, совершения обходов и действий на трудно доступной местности. Во время Кавказской войны егерские конные команды, как легкая кавалерия, совершали дерзкие налеты на тылы противника, проникая в его расположение по горным тропам.

Привлечение все большего количества войск для действий в горных районах потребовало оснащения их специальным вооружением, приспособленным для применения в условиях резко пересеченной местности. В результате чего появляется новый вид артиллерии – горная артиллерия. Еще позднее появились легкие пушки и гаубицы, которые могли перевозиться в разобранном виде, что позволяло сопровождать боевые действия пехоты в труднодоступных горных районах, вести огонь при больших углах возвышения, как с закрытых огневых позиций, так и прямой наводкой.

3. Опыт Первой мировой войны для совершенствования горно-пехотных подразделений.

В XIX веке в армиях многих государств были сформированы специализированные горные части и подразделения и

уже до начала Первой мировой войны стала формироваться теория горной войны.

Больше влияние на создание и использование специализированных горных формирований оказала Первая мировая война, которая по своему пространственному размаху и способам ведения коренным образом отличалась от всех предшествующих войн. Это была первая война «машинного» периода с применением многомиллионных армий, оснащенных большим количеством вооружения и военной техники. Военные действия с самого начала охватывали значительную часть Европы, Азии и Африки, в том числе и горные районы. Главные военные события развертывались на Западно-европейском и Восточно-европейском театрах военных действий, однако определенное значение имели театры войны с преобладанием горной местности: Азиатско-турецкий, Итальянский, Балканский. Особенно широко развивались военные действия на Кавказском ТВД.

Опыт Первой мировой войны подтвердил важность наличия в армиях специализированных горных формирований, а наличие горных частей, таких как итальянские «альпики» или германский альпийский корпус, является настоящей необходимостью для военного государства, которое имеет у себя горные области или границы с таковыми.

4. Дальнейшее развитие горно-пехотных подразделений в период Второй мировой войны.

Богатый материал для исследования боевого применения горных войск дала Вторая мировая война. В большинстве случаев действия в горах в эту войну проводились обычными полевыми войсками. Не имея ни специальной подготовки, ни горного оснащения, полевые войска, тем не менее, могли обороняться и вести наступление в горах. Но это ни в коем случае не отрицало необходимости иметь специальные горные войска.

Принципиально новым являлось то, что на горных театрах кроме специальных горных войск вели боевые действия так же, как и на равнинах, не только пехотные, но и танковые и артиллерийские соединения. Военная практика начисто отвергла довоенные прогнозы некоторых военных теоретиков, которые полагали, что боевые действия в горах будут вестись ограниченно и только специально подготовленными войсками. Во Вторую мировую войну горные театры стали сферой широкомасштабных военных действий, в ходе которых войска приобрели большой опыт.

Боевые действия в горах обычно велись на отдельных, нередко изолированных направлениях, с большими промежутками и открытыми флангами. В связи с этим создавались возможности для широкого применения обходов и охватов, где действовали облегченные отряды.

Опыт Первой и Второй мировых войн показал, что из всех формирований наземных войск стрелковые подразделения оказались наиболее приспособленными к боевым действиям в горной, горно-лесистой и горно-пустынной местности. На них меньшее влияние оказывали отсутствие или ограниченность дорожной сети, время года и суток, а также климатические условия. Однако для действий в горах войскам необходима была специальная горная подготовка, а также наличие специального снаряжения. При наступлении в горной местности стрелковые подразделения во взаимодействии с подразделениями других родов войск решали те же задачи, что и на равнинной местности, но темпы их продвижения были значительно меньше: 600-400 метров в сутки.

Подразделения альпинистов обычно использовались на наиболее труднодоступных направлениях для глубокого обхода и охвата флангов противника, выхода на пути, параллельные направлению отхода противника, и смелого проникновения в его тыл для захвата перевалов (проходов), мостов,

узлов дорог, разрушения дорог, удержания объектов на путях отхода противника.

В горах использовались все виды артиллерии, но наиболее приспособленными для действий на труднодоступной местности оказались минометы, горные пушки и гаубицы, артиллерия широко применяла стрельбу прямой наводкой. В целях улучшения условий для её ведения отдельные орудия, взводы и батареи выдвигались на командные высоты.

После окончания Второй мировой войны была уточнена организация горно-стрелковой дивизии:

- три горно-стрелковых полка;
- артиллерийский полк;
- отдельный противотанковый дивизион;
- отдельный зенитный дивизион.

Обращает на себя тот факт, что по окончании Второй мировой войны и обобщив опыт ведения боевых действий в горах в полках вместо пяти стрелковых рот были введены два горно-стрелковых батальона. Это было следствием боевого опыта, который показал, что командиру полка сложно организовать управление пятью стрелковыми ротами, действующими в горах на разобщенных направлениях.

5. Развитие организационно-штатной структуры горно-пехотных подразделений в период ведения локальных войн и вооруженных конфликтов.

Немало проблем возникало у советских войск во время боевых действий в горно-пустынной местности в Афганистане. Введенная туда крупная группировка, как оказалось, не была в полной мере приспособлена к действиям в горах. Прежде всего, потребовалось изменить структуру и техническое оснащение органов тыла, обеспечить возможность самообороны тыловых и технических подразделений. С этой целью автотранспорт, обеспечивающий подвоз материальных средств, особенно боеприпасов, оснащался броневой защитой, а личный состав – соответствующим вооружением. Ана-

логичные требования предъявлялись и к специальным войскам обеспечения, в том числе к инженерным, РХБЗ и связи, которые оказались весьма уязвимыми при нападении отрядов и групп противника.

Практика показала, что для боевых действий в горах не всякая боевая техника пригодна. Танки и БМП-1 в ряде случаев не находили оперативного простора для своего применения, оставаясь невостребованными. Артиллерийские орудия имели не достаточные для стрельбы в горах прямой наводкой углы возвышения и склонения ствола. Плохо были приспособлены к применению в горах некоторые виды отечественных мин и миноискателей. В ходе ведения боевых действий пришлось принимать меры для увеличения огневой мощи мотострелковых и воздушно-десантных подразделений за счет оснащения их автоматическими гранатометами, реактивными огнеметами (РПО «Шмель»), автоматами с подствольными гранатометами.

Возникла потребность дистанционного обнаружения мин, особенно противотанковых и средства разминирования, которые могли бы обеспечивать войскам скорость совершения марша 25-30 км\час.

Много полезного из опыта боевых действий в Афганистане можно извлечь для совершенствования тактики ведения боя в горах в современных условиях. Подразделения должны быть готовы вести боевые действия автономно, в отрыве от главных сил и соседей в течение длительного времени.

Как уже говорилось ранее, горная местность оказывает влияние на действия обороняющихся. Резкая пересеченность рельефа, наличие препятствий вынуждает противника наступать в основном вдоль дорог, долин, горных хребтов. При этом темпы наступления противника, по сравнению с обычными условиями, снижаются. Затрудняется поддержание взаимодействия между подразделениями, наступающими на отдельных направлениях.

В силу этих причин в горах можно создать устойчивую оборону.

В горах мотострелковый взвод может оборонять опорный пункт самостоятельно и, как правило, переходит к обороне господствующих высот, перевалов, узлов дорог и других важных участков местности. Опорный пункт создается таким образом, чтобы обеспечивалась круговая оборона. Опорный пункт оборудуется на скатах высот и гор на труднодоступных участках, где обзор и обстрел затруднены. В промежутках между опорными пунктами устраиваются засады, заграждения, организуется патрулирование, устанавливаются минно-взрывные заграждения.

При организации системы огня подготавливается многоярусный огневой, перекрестный и кинжальный огонь перед передним краем, в промежутках между опорными пунктами и на флангах. Система огня взвода строится таким образом, чтобы перед передним краем, на флангах и в промежутках между опорными пунктами не было мертвых пространств.

Огневые средства располагаются ярусами. Система огня организуется таким образом, чтобы подразделения находилось в огневой связи между собой, обеспечивали круговую оборону, могли поражать противника в долине и не допускали мертвых пространств и скрытых подступов к переднему краю. Приданные танки, противотанковые орудия и установки ПТУР обычно располагаются в опорных пунктах взводов и рот. Огневые позиции для них выбираются так, чтобы можно было поражать противника на предельной дальности и иметь тесное взаимодействие с мотострелковыми подразделениями.

Позиции подразделений выбираются в таких местах, где бы исключалась возможность обвалов, оползней и затоплений. При подготовке заграждений создаются каменные и лесные завалы, участки дорог или троп подготавливаются

для разрушения, на дорогах устанавливаются минно-взрывные заграждения.

При вклинении противника в опорный пункт, взвод упорно удерживает занимаемые позиции, переходит к круговой обороне, занимая запасные огневые позиции, наносит противнику поражение огнем.

В случае обхода опорного пункта, противник поражается сосредоточенным огнем во взаимодействии с соседними взводами, при этом применяются искусственные обвалы и минно-взрывные заграждения.

Очень важно соблюдать следующие тактические правила:

- все перемещения осуществлять только после организации непосредственного охранения и установления устойчивой радиосвязи;

- ранее оборудованные укрытия и районы не занимать, так как они минируются противником;

- командир из боя выходит последним;

- выдвижение подразделений осуществлять ступенчато, прикрывая друг друга;

- командные пункты, огневые позиции артиллерии размещать не ближе 1500 метров от высот и с таким расчетом, чтобы артиллерия своим огнем прикрывала подступы ко всем подразделениям, находящимся в обороне;

- подразделения для выполнения боевой задачи выдвигать в колонне по одному вслед за саперами;

- каждому военнослужащему назначается сектор наблюдения и ведения огня;

- на каждую радиостанцию, приемник, прибор наблюдения и подсветки создается запас аккумуляторных батарей (до пяти комплектов);любой выход за пределы района (пункта) расположения рассматривается как ведение боевых действий;

- все боевые действия начинаются только после тщательной организации взаимодействия и разведки.

Практически с теми же проблемами, что и в Афганистане, пришлось столкнуться федеральным войскам при проведении контртеррористической операции на Северном Кавказе. Основная тяжесть борьбы с незаконными вооруженными формированиями легла на общевойсковые части и подразделения, представленные в своей основе сводными полковыми и батальонными тактическими группами.

Способы ведения боевых действий мотострелковыми танковыми подразделениями во многом отличались от традиционных. Боевые порядки были, как правило, более компактными, размещались на сокращенных интервалах и дистанциях. Тыловые и технические подразделения располагались в непосредственной близости от общевойсковых подразделений с тем, чтобы последние могли обеспечить их охрану и оборону.

Тактические группы и отряды создавались для проведения разведывательно-поисковых, блокирующих, штурмовых действий, совершения обходов, охраны коммуникаций, выставления заслонов, сторожевых застав, устройства засад, боевого сопровождения колонн. Помимо тактических групп и отрядов нетрадиционными элементами боевого порядка являлись: маневренные войсковые группы; ударно-огневые группы; истребительные, противодесантные, вертолетно-рейдовые отряды «группы», бронегруппы, группы минирования на вертолетах.

Маневренные войсковые группы применялись для решения самостоятельных, внезапно возникающих задач, для борьбы с крупными мобильными группами противника.

Ударно-огневые группы действовали в составе рейдовых, обходящих, штурмовых, блокирующих (а иногда и сторожевых) отрядов. Их основу составляли танковые и артиллерийские подразделения, что обеспечивало сочетание огня, движения и маневра.

Истребительные диверсионные отряды (группы) выполняли задачи по борьбе с диверсионно-разведывательными и террористическими группами противника при проведении операций по прочесыванию горных массивов. Населенных пунктов и при блокирующих действиях.

Вертолетно-рейдовые группы входили в состав рейдовых и обходящих отрядов, а также предназначались для сопровождения автотранспортных колонн и борьбы с засадами. Они играли важную роль в предотвращении огневых налетов и диверсионно-террористических действий противника.

Бронегруппы включались в состав подвижных заслонов, обходящих отрядов, сторожевых застав, отрядов сопровождения автомобильных колонн, а также штурмовых отрядов при действиях в населенных пунктах.

Подвижные группы минирования на вертолетах создавались для быстрой установки минно-взрывных заграждений на рубежах блокирования и путях отхода противника.

При очаговом характере боевых действий возрастает роль мелких подразделений. Это обусловило необходимость создания в мотострелковых подразделениях боевых групп – «двоек» (троек), включавших военнослужащих различных воинских специальностей.

Слабым местом при ведении боевых действий в Чечне оказалась горная подготовка подразделений. Личный состав испытывал большие трудности при ориентировании в горах, не всегда умело использовал условия пересеченной местности для скрытых обходов и охватов, маскировки, укрытия от наблюдения и огня противника. Ощущалась острая нехватка горного снаряжения, не доставало тренеров-альпинистов.

6. Заключительная часть.

Общий вывод заключается в том, что в настоящее время Вооруженные Силы государств бывшего Советского Союза значительно отстают от многих зарубежных армий в подготовке войск к ведению боевых действий на горных ТВД. Создание горных формирований, предназначенных только

для решения задач в вооруженных конфликтах, не вполне рационально. Учитывая сложность организации боевой подготовки, дислокации в округах и обеспечения горно-стрелковых частей по большому перечню номенклатуры снабжения, целесообразно разработать организационно-штатную структуру формирований «легкого» типа по аналогии с зарубежными армиями (горные, легкие пехотные, десантно-штурмовые), предназначенные для решения всего спектра специальных задач в условиях, как вооруженного конфликта, так и крупномасштабной войны.

Отличительной особенностью формирования «легкого» типа должно стать отсутствие или минимальное количество штатных образцов военной техники и вооружения с большими массогабаритными показателями наличие такого комплекта вооружения, который позволял бы им:

- прибывать в назначенный район любым видом транспорта (включая воздушный) в минимальные сроки;
- вести автономные боевые действия в течение 5-10 суток без дополнительных поставок боеприпасов и других материальных средств при эффективной огневой поддержке имеющимися на вооружении дальнобойными средствами и ВТО;
- вести разведку и получать разведывательную информацию в звене рота-батальон в масштабе времени, близком к реальному;
- выполнять (осуществлять) разведывательные, поисковые, наступательные и оборонительные действия с высокой эффективностью и др.

Таким образом, я считаю, что успешное выполнение войсками боевых задач в горных условиях может быть обеспечено их рациональной организационно-штатной структурой, оснащением специальными образцами вооружения и техники, всесторонней боевой подготовкой, проводимой по специально разработанным программам, заблаговременно созданной и подготовленной системой управления, укомплектованием войск всеми необходимыми специальными

средствами с учетом опыта локальных войн и вооруженных конфликтов последних лет.

Литература

1. Боевой устав Сухопутных войск ВС РК ч.2,3. изд. 1994.
2. Тактика. - Военное издательство МО СССР, 1986.
3. Журнал «Солдат удачи» № 3.
4. Фрагменты из учебного фильма: «Наступление мотострелкового батальона на БМП в горно-пустынной местности».
5. Методическое пособие по тактической подготовке, - Казаков В.А. 1984.
6. Тактический маневр. Военное издательство МО СССР, 1982.
7. Разведка в боевых примерах - Военное издательство МО СССР 1972г.
8. Схемы для диапроектора военной кафедры.
9. Военная мысль №8, издательство МО РФ.

ӘӨЖ 81:1-81

Ташимова О Қ,
2308-топ
Ғылыми жетекшісі –
Ниязғалиева А.А.

М. Өтемісұлы атындағы
БҚМУ мемлекеттік тілді
оқытудың жай-жапсары

Қазақстан Республикасының тіл туралы заңының 4-бабында: Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі.

Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару; сот ісін жүргізу Қазақстан Республикасының әр бір азаматының парызы.

Үкімет, өзге де мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар:

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға; оның халықаралық беделін нығайтуға;

Қазақстан Республикасының барша азаматтарының мемлекеттік тілді еркін және тегін меңгеруіне қажетті барлық ұйымдастырушылық, материалдық — техникалық жағдайларды жасауға;

Қазақ диаспорасына ана тілін сақтауы және дамытуы үшін көмек көрсетуге міндетті, - деп көрсетілгендей,

Махамбет Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінде Қазақстан Республикасы Тілдер туралы заңнамаларының орындалуы, мемлекеттік қолданылуы жайы арнайы сараптама мен талқылаудан өткізіліп, тіл бағдарламасын жүзеге асыру үшін жүргізілетін жұмыстың басым бағыттары белгіленді. Бұл Махамбет Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің 2000-2005 жылдарға арналған даму тұжырымдамасынан орын алды.

Қазақ тілінің мемлекеттік мәртебе алуы оқытудың жана жолдарын белгіледі. Қазақ тілі мен іс қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізу пәндері университеттің 11 факультетінде (жағырапия, математика және информатика, филология, педагогика, дене шынықтыру және әскери дайындық, би және саз, экономика, тарих, құқық, сәндік қолданбалы өнер және мәдениет) жүргізіледі. Қазақ тілін оқытудың негізгі бағыттары бағдарламада көрініс тапқан. Кафедрада жасакталған типтік оқу бағдарламасы Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жалпыға міндетті Білім стандартының (Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жалпыға бірдей Білім стандарты 3.0011-2002) “Жоғары кәсіптік білім Негізгі ережелеріне” сәйкес 160 сағатқа мөлшерленіп жасалған.

Оқытудың негізі – қатысымдылық, танымдық, тәрбиелік максаттарды көздейді.

Бағдарламада қазақ тілін орыс аудиторияларында оқыту барысында функционалды-жүйелік әдісті қолдану көзделген. Мұнда белсенді қатысымдық (коммуникативтік), практикалық бағыт, сөйлеу әрекетін барлық түрін өзара сабақтастыра оқыту, тілдік жадығатты қолданылымдық (функционалдық)

жүйені іріктеп, ыңғайлап меңгерту, кезендік және жеңілден күрделіге қарай өту ұстанымын жүзеге асыру көзделеді. Ең бастысы, заман талабына сай мамандыққа бағыттап, оқыту негізге алынады.

Әр сабақта сөйлеу әрекетінің төрт түрі - тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылымға назар аударылады

Сондай-ақ әрбір сабақта студенттерге лексикалық тақырыптар беріліп, сөздік минимумдары толықтырылып, сөйлесім үлгілері көрсетіліп, тілдік жадығаттар түсіндіріліп отырылады.

Оқытудың негізгі міндеттері кезеңдерге бөлініп (тұрмыс-тіршілік, елтану, мамандық әлемінде, іскерлік, қазақ әдеби тілі және тіл мәдениеті) бұл кезеңдер іштей блоктық топтарға ықшамдалып, лексикалық тақырыптар көрсетіледі. Әрбір лексикалық тақырыпқа сәйкес тілдік материалдар функционалды жүйеде сұрыпталып беріледі.

Университет оқытушылары мемлекеттік тілді меңгертуде сабақтың сан алуан түрлерін әр түрлі әдіс-тәсілдермен жүргізіп келеді. Атап айтар болсақ, Гүлжан Ескендірдің филология факультетінде өткізген “Тіл дамыту” сабағын (ауыз-екі тілді дамыту), шолу сабағын (өткенді қайталау бойынша), аралас сабағын (Кішкентай палуан- Жақсылық Үшкемпіров туралы), тәжірибелі маман, аға оқытушы С.Имашеваның экономика факультетінде техникалық құралдарды (электронды оқулық, бейнетаспа) пайдаланып өткізген “Елім менің – Қазақстан” аралас сабағын, З.Бутанованың Би және саз факультетінде Модуль, Венн диаграммасы әдістерімен өткізген “Туған елім – Қазақстан” саяхат сабағын және сәндік қолданбалы өнер мен мәдениет факультетінде “Бірліктің үш тірегі” дәстүрлі сабағын, педагогика ғылымының кандидаты аға оқытушы Уабиева Әсиманың жағырапия факультетінде өткізген “Ғажайып алаң” ойын сабағын, кітапханашылардың 12 – тобында өткізген “Қазақ халқының салт-дәстүрлері” дәстүрлі емес сабағын, Н.Алмағамбетова “Мемлекеттік тіл-менің тілім” сайыс сабағын, “Әнші Әміре” панорамалық са-

бағын, А.Қажғалиеваның экономика факультетінде өткізген “Қазақтың салт- дәстүрлері” атты дәстүрлі емес сабағын атап өтуге болады.

Бұл сабақтарда оқытушылар оқытудың әр түрлі: сұрақ-жауап, ойландыру (проблемалық), түсіндіру, шығармашылық, қайталау, студенттермен сыныптық, топтық, жұптық, жеке жұмыс, жаңа техникалық әдіс- тәсілдерін қолдануда.

Сабақта БҚМУ – нің кітапханасында бар 683 дана негізгі оқулықтар мен 333 дана қосымша оқулықтар, жаттығулар жинақтары, сөздіктер мен тілашарлар пайдаланып отырылады.

Сабақта тек орталық баспадан шыққан оқулықтар мен белгілі авторлардың кітаптары ғана пайдаланып жүрген жок, сондай-ақ университет баспасынан шыққан, Батыс Қазақстан облыстық ақпарат және қоғамдық келісім басқармасы Тіл саясаты бөлімі келісімін берген қазақ тілі кафедрасының аға оқытушысы Б.Ө. Жексенғалиевтің, ф.ғ.к., доц. Ғ.Қ. Хасановтың “Қазақ тілін үйрету” курсының жұмыс бағдарламалары мен “Мемлекттік тілде іс жүргізу” оқулығы да күнделікті қолданыс тауып келеді.

Университеттің қоғамдық ғылымдарды оқытатын факультеттерінде қазақ тілі 160 сағатпен оқытылса, жаратылыстану факультеттерде 108 сағатпен, ал кейбір бөлімдерде 54-90 сағатпен, сырттай бөлімдерде 20-40 сағатпен оқытылуда. Бұл сағаттар мемлекеттік тілді меңгертуде аздық етеді.

Сондай-ақ, практикалық қазақ тілі кафедрасының оқытушылары тек бекітілген бағдарламамен шектеліп қана қоймай, өзге ұлт өкілдерімен “Тәрбие діңгегі- салт-дәстүр” атты үйірме жұмыстарын жүргізіп келеді. Үйірмеге әр факультеттен 23 өзге ұлт өкілдері тартылған. Үйірме мүшелері 1104 топ студенті О.Н. Гейбель “Қазақтың ұлттық киім үлгілері” тақырыбында, МО-12 топ студенті Рапацкая Наталья “Қазақ халқының жеті санына байланысты наным-сенімдері”, 3105 топ студенті Қ. Қосмурзиев “Қазақтың салт-

дәстүрлері”, 3106-топ студенті Пустова Наташа “Қазақ халқындағы ою-өрнектің мәні”, 3103-топ студенті М.Коновалованың “Қазақ халқының ұлттық ойындары” және 3106-топ студенті Кравченко Дария “Қазақ халқының ұлттық тағамдары” атты тақырыптарда баяндамалар оқып, бейнелеу өнері және сәндік қолданбалы өнер мен мәдениет факультет студенттері ұйымдастырған “Армысың, өз-Наурыз!” және тарих факультетінің 7105-тобы ұйымдастырған “ЖҚТБ туралы не білеміз?” атты диспут сабақтары жүргізілді. Сонымен қатар Махамбет Өтемісұлының 200 жылдығына орай экономика, саз және би, тарих, құқық, физика-математика, филология факультеттері студенттерінің қатысуымен институттың акт залында үлкен кеш оздырылды.

Осындай жүргізіліп жатқан жұмыстарға қарамастан әлі де болса, істелер істер баршылық. Сол себепті мемлекеттік тілі оқыту тиімділігін арттыру мақсатында төмендегі ұсыныстарды береміз:

1. Университетіміздегі орыс тілді оқу топтарында мемлекеттік тілді сатылай оқыту жүйесі енгізу керек. Бұл үшін оқу жоспарларындағы мемлекеттік тілді оқытуға бөлінген сағат көлемін ұлғайтып, қазақ тілін I,II,III курстарда, яғни 3 жыл катарынан оқытқан жөн.
2. Қазақ тілі бойынша әрбір мамандыққа бейімделген салалық оқулықтарды шығару.
3. Қара шаңырағымыздағы барлық мамандықтарға қазақ тілін мемлекеттік емтихан дәрежесінде тапсыруды енгізу.
4. Университетімізде “Ұлттық мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті” мамандығын қайта ашу.
5. Мемлекеттік тілді тереңірек дамыта түсу үшін, өмір талабына сай лингофонмен, компьютермен арнайы оқу кабинетін жасақтау кезек күттірмейтін мәселе. Мұндай ұсыныстарды бере отырып, жүргізіліп жатқан жұмыстардың арасында кездесетін кемшіліктерді де баса айтқан жөн.

1. Кешенді бағдарламада 2003 жылдың маусым айынан

бастап, университеттің құрылымдық бөлімдеріндегі ресми жиын, мәжіліс, отырыстардың мемлекеттік тілде өтуін нақты жүзеге асырылуы көрсетілгенмен осы уақытқа дейін жоғарғы жақтан қолдау таппай келеді.

2. Іс қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізу әлі де болса, жүзеге аспай отыр.

Бұл мәселелер ректорат, кадр, оқу бөлімдерін басқарып отырған басшы жолдастар тарапынан қолдау тапса, М.Өтемісұлы атандағы БҚМУ – інде мемлекеттік тілдің жетіле түсуі сөзсіз емес пе?!

Ел басымыз Н. Әбішұлының мына бір аталы сөзіне зер салайық: "... Несін жасырайын, өз басым Қазақстанда қазақ және орыс тілдерін баршаның білуін қалар едім. Қазақтар болса, екі тілді де қатар меңгерген. Сондықтан да басқа халықтардың мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін меңгергені игі, мұның өзі өзара түсіністікке бастайтын жол."

Міне, елбасымыздың өзі басқа халықтардың қазақ тілін меңгергенін қалап отыр. Сондықтан да баршанызды, әсіресе ұлты қазақ болғанымен ана тілдің қадірін жете түсінбейтін, ана тілдің болашағына жаны ашымайтын өз ұлтымның өкілдері мен өзге ұлттың өкілдерін мемлекеттік тілді меңгеруге шақырамын. Бұл – уақыт талабы.

УДК 342 (574)

Темиргалиева А., зр. 0830
Научный руководитель
ст. преподаватель
гражданского права и
процесса Аубекеров С.Х.,

Правовой статус товариществ с ограниченной ответственностью в Республике Казахстан

В Республике Казахстан товарищества с ограниченной ответственностью являются самой распространенной организационно-правовой формой коммерческой организации. Численность ТОО на порядок больше иных организационно-правовых форм. Правовой статус ТОО привлекает не только представите-

лей малого и среднего бизнеса, но и нередко и крупного капитала. Обусловлено это простотой корпоративного управления ТОО, сравнительно небольшим размером минимального уставного капитала, преимуществом ограничения ответственности участников ТОО по его обязательствам, возможностью диспозитивной регламентации корпоративных прав участников в зависимости от размера принадлежащей им доли, а также незначительным в сравнении с акционерными обществами административным бременем (которое связано с регистрацией эмиссий акций, присвоением им национального идентификационного номера и т. д.). По разным оценкам, с принятием нового Закона Республики Казахстан «Об акционерных обществах», до 85 % существующих акционерных обществ вынуждены будут преобразоваться в ТОО.

Вместе с тем, до сих пор вопрос о правовом положении ТОО не получил должной разработки не только в казахстанской правовой науке, но и в правовой науке иных стран СНГ. Отсутствие как научных, так и легальных дефиниций некоторых понятий (например, доля в имуществе ТОО, уставный капитал товарищества) негативным образом сказывается на развитии как корпоративных правоотношений, так и правоприменительной практике.. Литература по ТОО в рамках СНГ носит в основном либо описательный и комментаторский характер, либо посвящена отдельным аспектам правового положения ТОО и не содержит какого-либо комплексного анализа. Более того, в Казахстане не было выпущено ни одного комментария к законодательным актам, регулирующим правовое положение ТОО.

Проводимая в настоящее время в Республике Казахстан политика, направленная на развитие малого и среднего бизнеса, одной из форм которого является ТОО, в значительной мере призвана способствовать быстрому насыщению рынка товарами и услугами на основе мелкосерийного производства продукции, преодолению регионального монополизма, расширению конкуренции, внедрению научно-технических новаций, повышению экспортного потенциала и импортозамещения, более эффектив-

ному использованию местных сырьевых ресурсов и отходов производства. Кроме того, рост предприятий малого и среднего бизнеса позволяет расширить сферу предложения труда, создать новые рабочие места, способствовать трудоустройству незанятого населения и высвобождаемых работников с неэффективных производств и предприятий - банкротов, становится не только источником пополнения бюджета, но и фактором снижения социальной напряженности и основой обеспечения занятости населения. В Концепции развития и поддержки малого предпринимательства Республики Казахстан анализируются причины, сдерживающие становление малого предпринимательства, среди которых указывается недостаточное совершенство нормативной правовой базы, а также ставятся цели для устранения проблем, препятствующих развитию предпринимательства, в том числе совершенствование нормативно правовых актов, регулирующих деятельность малого предпринимательства.

В 1998 г. был принят Закон «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью». Необходимость его принятия вытекала из того, что ранее действовавшее законодательство в этой части значительно устарело и во многих случаях не обеспечивало эффективную защиту интересов участников ТОО. Особенно это касалось вопросов продажи или передачи участником товарищества своей доли участия, порядка обращения взыскания на эту долю, разграничения компетенции между органами управления ТОО, порядка принятия решений и других существенных вопросов. Важность принятия Закона обусловлена и тем, что многие предприятия с участием иностранного капитала создаются в организационно-правовой форме товарищества с ограниченной

Закон о ТОО является специальным актом гражданского законодательства, регулирующим правовое положение товариществ с ограниченной ответственностью, права и обязанности его участников, а также порядок создания, реорганизации, ликвидации и управления таким товариществом. В Законе разбиты и конкретизированы соответствующие нормы Граждан-

ского кодекса Республики Казахстан о товариществах с ограниченной ответственностью, он отличается высоким уровнем законодательной техники, доступностью изложения нормативного материала. Кроме того, установлено много новых правил, которые в прежне действовавшем законодательстве отсутствовали. К числу преимуществ Закона следует отнести и то, что в нем содержится большое количество конкретных предписаний, разрешающих вопросы, которые до его введения в действие не были урегулированы, и это порождало немалые практические сложности.

Однако нельзя не обратить внимание и на недостатки Закона, к наиболее существенным из которых следует отнести коллизионный и спорный характер некоторых его норм (например, подп. 10 п. 2 ст. 43 и п. 2 ст. 48), неудачную редакцию отдельных статей (ст. 34; пункт 4 ст. 23), а также отдельные пробелы в Законе (например, отсутствие в Законе срока, в течение которого ТОО обязано произнести отчуждение приобретенных им долей в своем имуществе). Поэтому он нуждается в проработке и дальнейшем совершенствовании. » Представляется, что уже можно подвести итоги применения Закона и выявить проблемы, которые мешают развитию регулируемых им общественных отношений, и внести предложения по их устранению.

Вышеизложенное предопределило выбор темы нашего исследования.

Общепризнанным в мировой юридической науке и законодательной практике является отождествление объединения капиталов с такой организационно-правовой формой юридического лица, как «общество». А термином «товарищество» принято выражать объединение лиц. Во всех странах СНГ, в которых существует рассматриваемая форма юридического лица, используется термин «общество с ограниченной ответственностью», а не «товарищество с ограниченной ответственностью».

Казахстанский законодатель первоначально понимал юридическую суть ТОО, вначале как «объединение лиц», а в дальнейшем как «объединение капиталов».

В ныне действующем законодательстве, регламентирующем правовое положение ТОО, речь идет в основном об объединении капиталов, основными признаками которого являются, помимо прочего, следующие: юридическое лицо может иметь одного учредителя (участника); отсутствует необходимость получения согласия всех участников на переход доли от одного участника другим или третьим лицам; отсутствует по общему правилу обязанность участников участвовать в управлении делами товарищества; отсутствует, как общее правило, субсидиарная (дополнительная) ответственность участников по обязательствам товарищества; изменение состава участников товарищества не влияет на его юридическую судьбу.

Наличие обоснованной терминологии, используемой в нормативных актах, является не только необходимой предпосылкой качественного регулирования общественных отношений, но и залогом плодотворного сотрудничества и взаимопонимания с другими странами.

В связи с этим необходимо изменить в казахстанском законодательстве термин «товарищество с ограниченной ответственностью» на более юридически корректный термин «общество с ограниченной ответственностью». Мы оспариваем позицию некоторых юристов о нецелесообразности одновременного существования после регистрации ТОО и учредительного договора и устава. Необходимость существования учредительного договора вызвана не только тем, что в нем возможно видоизменение некоторых законодательных норм (хотя эта возможность в Законе сведена к минимуму), но, прежде всего тем, что в учредительном договоре фиксируется размер долей участников. При отсутствии механизма фиксации (регистрации) долей в имуществе ТОО учредительный договор выступает в качестве единственного документа, подтверждающего наличие определенных долей у участников.

Принимая во внимание юридическую взаимозависимость ТОО от его учредительных документов, в частности, от учредительного договора, мы придерживаемся точки зрения о том,

что юридическая судьба ТОО должна зависеть от юридической судьбы его учредительного договора. В Законе о ТОО целесообразно закрепить положения о том, что признание учредительного договора недействительным (в пределах срока исковой давности) или его расторжение автоматически должен влечь за собой ликвидацию товарищества со всеми вытекающими из этого последствиями. Основаниями признания учредительного договора недействительным или его расторжения должны быть общие основания, закрепленные гражданским законодательством.

Юридическое значение устава ТОО состоит в том, что устав является локальным нормативным документом, обязательным для всех участников данного ТОО и для самого ТОО как юридического лица. Устав является составной частью учредительного договора. Вместе с тем, при вступлении ТОО в правоотношения с другими субъектами права устав неизбежно рассматривается как самостоятельный документ. В этой связи между учредительным договором и уставом ТОО могут возникнуть противоречия. Несмотря на некоторые высказанные в отечественной юридической литературе мнения, считаем вполне обоснованным выходом из подобной ситуации положение ГК РК о том, что в случае противоречий между учредительным договором и уставом одного юридического лица должны применяться условия устава, если их применение может иметь значение для отношений юридического лица с третьими лицами (например, какой орган товарищества уполномочен принимать то или иное решение), и положения учредительного договора, если их применение может иметь значение для внутренних отношений учредителей (например, положение о порядке распределения прибыли).

Действующее гражданское законодательство РК не формулирует понятие и существенные признаки института реорганизация. В правовой теории не выработано единого подхода к определению реорганизации. В связи с этим возникает необходимость изучения исследовании ученых-цивилистов по данному

вопросу, и определить юридически значимые признаки реорганизации.

При описании и анализе общих условий реорганизации ТОО нами выявлены, отмечаются некоторые пробелы в Законе и предложены пути их разрешения:

1. В Законе отсутствует указание на количество голосов участников, необходимое для утверждения передаточного акта или разделительного баланса. Предполагается, что необходимо большинство в $\frac{3}{4}$ голосов участников каждого из реорганизующихся юридических лиц (как и в случае принятия решения о реорганизации). Однако указание на это должно быть в Законе о ТОО;

2. С момента утверждения передаточного акта (разделительного баланса) активы реорганизуемого ТОО могут измениться, например, в случае выкупа долей участников, голосовавших против реорганизации или воздержавшихся от голосования или в случае удовлетворения требований кредиторов, имеющих право инициировать прекращение или досрочное исполнение обязательств перед ними после принятия решения о реорганизации. Таким образом, на момент представления передаточного акта (разделительного баланса) в органы юстиции, он может не соответствовать реальному положению вещей. Выходом из подобной ситуации могло бы послужить законодательное положение о том, что передаточный акт (разделительный баланс) должен соответствовать данным проведенного акта инвентаризации на момент фактической передачи имущества правопреемнику;

3. В отличие от ГК, Закон о ТОО не предусматривает необходимости уведомления кредиторов о преобразовании ТОО. Преобразование ТОО, как и другие виды реорганизации, также может затронуть интересы кредиторов товарищества; поэтому кредиторы должны быть в курсе предстоящего преобразования ТОО. В связи с этим целесообразно привести Закон о ТОО в соответствие с ГК по данному вопросу.

Мы считаем, что отсутствует четкий подход в законодательстве к проведению инвентаризации как одному из этапов реорганизации.

Под инвентаризацией понимается проверка соответствия фактического наличия имущества и обязательств данным бухгалтерского учета; она должна проводиться перед составлением передаточного акта (разделительного баланса). Правовое значение инвентаризации имущества, реорганизуемого ТОО по действующему законодательству, не совсем ясно. Очевидно, что она призвана послужить основой для составления передаточного акта (разделительного баланса) с целью наиболее полного отражения состава имущества участвующих в реорганизации товариществ. Однако в законодательстве РК не содержится положений ни о необходимости представления акта инвентаризации в органы юстиции, ни о необходимости соответствия положений передаточного акта (разделительного баланса) положениям акта инвентаризации. Более того, необходимость проведения инвентаризации не предусмотрена законодательными актами РК. Тем самым проведение инвентаризации превращается в пустую формальность.

Мы считаем, что, во-первых, Закон о ТОО должен предусматривать проведение инвентаризации имущества реорганизуемого ТОО в качестве необходимого условия реорганизации; во-вторых, Закон о ТОО должен предусматривать необходимость соответствия положений передаточного акта (разделительного баланса) акту проведенной инвентаризации; в-третьих, Правила государственной регистрации юридических лиц должны предусматривать необходимость представления акта инвентаризации, вместе с передаточным актом (разделительным балансом), в органы юстиции. В случае расхождения между этими двумя актами должна быть предусмотрена необходимость составления нового акта инвентаризации и передаточного акта (разделительного баланса), а при несоблюдении этого условия в государственной регистрации вновь возникающим ТОО должно быть отказано.

К пробелам Закона о ТОО мы относим отсутствие нормативной регламентации порядка перерасчета долей участников при реорганизации ТОО. Необходимо законодательно закрепить такой порядок (кроме случаев, когда реорганизация проводится путем преобразования), исходя из соотношения балансовой стоимости доли участника ТОО к размеру имущества товарищества, возникшего в результате реорганизации (или товарищества, которое не прекращает своего существования после реорганизации). Мы считаем, что указанный порядок должен закрепляться в Законе диспозитивно, и что иное может быть предусмотрено решениями общих собраний участников, участвующих в реорганизации товариществ.

В законодательстве даже приблизительно не регламентирована практический механизм раздела прав и обязанностей между правопреемниками при реорганизации ТОО. Как возможное следствие подобной неопределенности в Законе оказывается допустимой ситуация, при которой раздел прав и обязанностей между правопреемниками реорганизуемого юридического лица произойдет в пропорции 99 к 1 соответственно без каких-либо формальных нарушений правовых норм.

В связи с этим мы считаем обоснованной точку зрения о том, что в целях обеспечения прав и интересов кредиторов и участников реорганизуемого ТОО необходимо законодательно установить принцип пропорционального раздела прав и обязанностей реорганизуемого ТОО между правопреемниками при процедурах выделения и раздела. Согласно этому принципу, размер прав и обязанностей реорганизуемого ТОО, подлежащих передаче, должен соответствовать совокупному размеру доли участников товарищества, которые разделяются или выделяются из реорганизуемого ТОО. При этом пообъектный состав распределяемых прав и обязанностей может быть установлен решением общего собрания участников реорганизуемых товариществ.

Выявлены пробелы законодательства в вопросе обеспечения юридических гарантий прав кредиторов ТОО при его реорганизации:

1. Закон о ТОО недостаточно последовательно защищает права кредиторов на информацию. Имеется указание на то, что право на информацию (уведомление) о предстоящей реорганизации имеют кредиторы при разделении и выделении ТОО.

2. отсутствуют нормативные предписания по содержанию указанного уведомления.

3. реорганизация не всегда способна отрицательно повлиять на интересы кредиторов. Необходимо провести редакцию Закона для исключения вышеуказанных пробелов.

Таким образом, анализ законодательства, регламентирующего правовой статус товариществ с ограниченной ответственностью выявил ряд пробелов, которые необходимо устранить, а также провести редакцию некоторых положений закона РК «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью».

УДК726. 12

*Хайруллина Н.Н.,
ст..гр.10301*

*Научный руководитель-
Кульбекова М.С.*

Монументальные памятники Западного Казахстана

Монументальные памятники представляют собой малоизученный объект бытовой и культурной жизни кочевого народа, проживавших на территории Западного Казахстана в предшествующие периоды. Погребально-культовые сооружения, мавзолеи и различные виды скульптур – всё это относится к монументальным памятникам. Известно, что погребально-культовая архитектура Западного Казахстана является своеобразным итогом исторического генезиса традиционного мемориального зодчества региона. Самобытность архитектуры Арало-Каспия характеризует разнообразие, оригинальность типов памятников, их высокохудожественное решение,

цельность и законченность форм, массовый характер погребально культовых сооружений, а также относительно поздний расцвет на фоне истории архитектуры региона. Для западно-казахстанского зодчества характерна гармония архитектурной линии и камнерезного искусства, обусловленная традицией и наличием необходимых для монументальной резьбы пород известняка и песчаника. В архитектуре Арало-Каспия синтезировались и другие виды народного искусства: орнамента, роспись и т.д. В структуру декоративных памятников удачно вплелись реалии кочевого быта казахов, эпиграфика.

Объектом данного исследования является обширный комплекс оригинальных памятников погребально-культовой архитектуры Западного Казахстана (кулпытасы, ограды, ящики-саркофаги, надгробия и т.д.) , сконцентрированных в основном на средневековых и более поздних (новое время) некрополях и культовых комплексах. Основной их ареал – полуостров Мангышлак, плато Устюрт, долина реки Эмбы. Своеобразие естественно исторических условий определило складывание в Аралокаспийских степях с древнейших времён своеобразных элементов традиционной культуры племён и народов, населявших эту историческую область. В немалой степени это отразилось на характере и особенностях материальной и духовной культуры казахов Младшего жуза и наиболее ярко проявилось в памятниках народного культового зодчества XVIII – начала XX веков.

Вышеизложенное определяет необходимость всестороннего изучения указанного комплекса памятников как историко-культового феномена, зародившегося в недрах кочевнического общества. Широкая количественная и качественная интерпретация этого оригинального круга памятников наиболее оправдана посредством комплексных изысканий, где, наряду с архитектурно-типологическим анализом, важнейшую роль играют исследования историко-этнографического направления.

Основная масса мемориально-культовых памятников Западного Казахстана сконцентрирована на старинных некрополях и кладбищах. По хронологическому признаку комплексы Арало-Каспия можно распределить на три большие группы:

1. Средневековые, начало формирования, которых относится к огузо-кыпчакскому периоду (Шопан-ата, Балгасын);

2. Позднесредневековые - основание, которых относится к XIV(изредка), XV-XVIII вв. (Кошкар-ата, Карасакал, Уштам и др.);

3. Поздние комплексы, формирующиеся в течение нового времени XVIII – XIX века. (Кызылсу, Бейсембай, Дут-ата, Тайлан и др.).

Основой такого деления служит физическое состояние памятников, эпиграфика с датами на стелах, первичный архитектурно-стилевой анализ.

Топографически комплексы, пожалуй, можно распределить на две группы: объекты, организованные в местности со сложным рельефом. Контрастный ландшафт, становясь чертой данных комплексов, придаёт им неповторимую живописность и превращает некрополи в своеобразные архитектурно-ландшафтные памятники: Шакпак-ата, Жыбыскы.

Другая большая группа памятников, располагающаяся в урочищах, долинах рек, на плато, отличается спокойностью рельефа – в структуре ансамбля, обычно, доминирующую роль играют крупные архитектурно пространственные объёмы (мавзолеи, саганатамы), некрополи.

Различаются памятники и по этническому, родоплеменному признаку. В некоторых районах Мангышлака (в основном прибрежная зона) и Устюрта, с которыми связана средневековая этническая история туркменского народа, имеют распространение туркменские кладбища того времени. В этих же районах расположена группа этнически разнородных комплексов, содержащих как казахские, так и туркменские

памятники, которые размещаются компактными группами. Основная масса погребально-культовых комплексов исследованного района – казахские, относящиеся к эпохе позднего средневековья и нового времени. По родоплеменной принадлежности почти все они разнообразны. При этом распространены комплексы, где превалирует определённая родовая группа, в зависимости от этнотерриториального расселения казахов Младшего жуза. Так, на Мангышлаке доминируют погребальные сооружения рода адай, на Северо-Востоке Устьюрта – рода табын и т.д. Нередко в структуре одного крупного некрополя по тамговым знакам можно вычлениить несколько родовых кладбищ.

Общим для всех типов памятников является градация их по размерам (объёмам) на три группы: маленькие (миниатюрные), оптимальные и гигантские. В особенности это характерно для стел и надгробий. Различаются памятники и по материалу независимо от типовой принадлежности. Не поддаются классификации и некоторые конструктивные признаки сооружения – в частности наличие базы, плиты-основы или их отсутствие у кулпытасов и койтасов в большинстве случаев не влияет на тип памятников.

Специфической типологической особенностью малых архитектурных форм Западного Казахстана является их динамизм, позволяющих рассматривать их двояко: во-первых, как составную часть единого памятника; во-вторых, и как самостоятельный архитектурно-художественный тип. В соответствии с этим и произведено деление на разряды. При анализе объёмно-пространственных свойств малых форм погребально-культовой архитектуры Западного Казахстана следует учитывать, что они схематически сводятся к двум основным формам: «надгробие» и «стела-надгробие», где последнее понимается расширительно, как могильное сооружение вообще. В композиционно-планировочном решении отношения характерно доминирование продольно-осевого строения памятников, вытянутых по оси Восток-Запад, но отличающихся

компактностью (не разбросанностью). Характерная особенность композитных типов: сочетание горизонтального и вертикального объёмов. В зависимости от архитектурной выразительности составляющих центр тяжести (восприятия, композиционного напряжения) смещается. Как для надгробий, так и для стел характерна вертикальная ритмика членений; нередко сечения скульптурного кулпытаса показываются на разных уровнях. Учащение ритма, как правило, ведёт к возрастанию напряжения от нижних объёмов к верхним, которые по форме нередко противопоставляются: брус и шар, параллелепипед и цилиндр и т.д. Следует отметить, что ведущими типами памятников являются кулпытасы, койтасы. Кулпытасы (стелы) – это вертикального вида каменные столбы, как правило, покрытые орнаментальной резьбой, сочетающиеся иногда с посвятительной надписью. Они выполнялись преимущественно из ракушечника или камня. Строго вертикальная композиция кулпытасов и их трех частная композиция (пьедестал в виде массивной плиты; ствол, покрытый орнаментальной резьбой, и фигурно обработанная венчающая часть выражают всё ту же древнюю пространственную модель мироздания, что и перечисленные выше виды скульптурных сооружений. Это подкрепляется семантикой орнамента кулпытасов: мотивы рогов барана (кошкар муйиз), ряд элементов носящих название дерева, изображения птиц, сердцевидная пальметта (символ «древа жизни», «спасения души»). Стелы делятся на пять больших разрядов: грубые из необработанных или первично обработанных блоков, художественные (классические кулпытасы), ферты, антропоморфные и уникамы. Между этими разрядами имеются переходные типы памятников.

Надгробия – многочисленная разнообразная группа памятников Западного Казахстана, получившая особое распространение в южной его половине. Надгробия устанавливаются как самостоятельно, так и в составе композитных сооружений. Ориентированы они по оси Восток-Запад с неболь-

шими отклонениями. Характерный функциональный признак памятников – расположение, в отличие от кулпытасов, непосредственно над местом захоронения (если таковое было). Композиционная особенность: горизонтально-ступенчатая структура. Прежде всего, следует выделить два больших разряда сооружений: стилизованные и скульптурно-стилизованные надгробия.

Следующая распространённая категория надмогильных памятников Западного Казахстана – ящики-саркофаги, характерной ящичной конструкции. Большинство из них напоминают по форме сундук – отсюда второе их название «сандыктас» – каменный сундук. Сандыктасы распространены в районах ниже Эмбы. Особенно много их на некрополях Мангышлака. Для памятников характерны широкие хронологические рамки: XIV-XV – начало XX веков. Ящики-саркофаги, как правило, являются составной частью композитных надмогильных памятников в сочетании с кулпытасами и койтасами. Продольная ось также сориентирована по линии Восток-Запад. Встречаются и отдельно стоящие ящики-саркофаги. Своеобразие сандыктасов и их конструкции позволяет рассматривать их как особую категорию западноказахстанских памятников, существенно влияющих на типологическое и видовое многообразие всего комплекса. Ящики-саркофаги распределяются на два больших разряда: архаичный и архитектурно-художественный.

Все вышеуказанные типы надмогильных сооружений рассматриваются преимущественно как элементы памятников Западного Казахстана. Однако в «чистом» виде описанные типы встречаются крайне редко. Именно сочетание их разновидностей создаёт многообразие изучаемого круга памятников, в котором композитные (сложные) типы составляют подавляющее большинство. Для них присущи некоторые общие особенности:

- Развитие продольной оси сооружений по линии Восток-Запад с установкой на западном конце кулпытаса;

- Наличие кулпытаса в большинстве сооружений;
- Стилистическое разнообразие составных элементов.

Казахи-кочевники обессмертили себя, создав свой, особый вид монументального искусства, имевший для них большую положительную общественную значимость. Они вкладывали в эти памятники нечто исключительное, выходящее из ряда повседневных явлений жизни. Создание монументальных памятников – свидетельство стремления людей привлечь «магический» образ предка в сферу своих жизненно важных потребностей, общественных и личных интересов. Традиционное искусство казахского народа, в частности их монументальная скульптура, не должно рассматриваться лишь как необходимый компонент конкретного ритуала, оно является составной частью синкретического комплекса, но наряду с этим зримо воплощает в самобытном пластическом творчестве мировоззренческие и эстетические аспекты видения людей. Специфика этого искусства по сравнению с другими сферами творческой деятельности состоит в том, что оно явилось яркой и своеобразной интерпретацией общественной и духовной жизни, которые не просто фиксировались, но и становились богаче по сравнению с исходным материалом, найдя своеобразное пластическое воплощение в монументальных образах. Изучение данного традиционного искусства является одним из существенных факторов, определяющих характер развития современного искусства Казахстана.

Хайрулина М.,
4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі -
б.ғ.к. Сейтқұлова Л.М.

Ауыр тұзды металл кадмийдің егеуқұйрықтардың ішкі ағза сұйықтықтарына әсері

Қазіргі кезде өнеркәсіптің және ауыл шаруашылық өндірістің дамуы, қоршаған ортаны қорғау технологиясының бұзылуы, көп жылдардан бері атомдық, сондай-ақ басқа да қарулардың түрлерін сынау ағзамен оның мекендеу ортасының экологиялық тепе-теңдігін бұзып және халықтың денсаулығына үлкен қауіп төндіріп тұр.

Ғылыми деректер бойынша, трофикалық байланыстар жүйесі арқылы адам ағзасы тағам өнімдерінен 40-50%, судан 20-40%, ауадан 20-40% улы заттарды қабылдайды /1/. Сондай токсиканттардың қатарына кадмий жатады. Кадмий басқа да өндірістік поллютанттармен қатар (қорғасын, сынап, сурьма және т.б.) күшті зақымдаушы агенттердің бірі болып танылып, соңғы кездері биология мен медицина саласындағы мамандарды өзіне назар аудартып келеді. Себебі ауыр металдардың ішінде кадмий бірден-бір өте қауіпті улардың қатарына жатқызылады. Кадмий (Cd^{2+}) - элементтердің периодтық жүйесінің 2-тобына жатады, реттік нөмірі - 48, атомдық салмағы 112,41. Кадмий — айқын сілтілік қасиет көрсететін екі валентті металл. Металдың дисперстілігінің өсуіне байланысты улылығы да жоғарылап отырады. Кадмиймен тікелей жұмыс жасайтын 285 жұмысшының ағзасын зерттеп қарағанда, олардың 70%-ы, жоғарғы тыныс алу жолдары зақымданған, 66% сипап сезу қызметі бұзылған, 10% бауыры зақымданып, 32% сүйектерінде

өзгерістер пайда болған. Мысалы АҚШ-тағы кадмий мен никел аккумуляторларын шығаратын өнеркәсіпте 5 жылдан астам уақыт жұмыс жасаған жұмысшылардың 50% қатерлі ісік ауруларымен ауырған. Егер адам бір қорап темекі шексе, ағзаға 2-4 мкг кадмий енеді. Кадмий бауыр мен бүйрекке жинақталады, сондықтанда олар ең бірінші зақымдаушы нысанасы болып табылады. Сондай-ақ кадмий қан мен лимфа айналысын өзгертетіндігі және оның ағзаның басқа да жүйелеріне әсері туралы мәліметтер жеткілікті /2/.

Мамандардың есептеуі бойынша, соңғы жылдары техногенді әсер етудің нәтижесінде қоршаған ортаға шамамен 4 млн. әр түрлі химиялық қосылыстар еніп, олардың саны жыл сайын 6 мыңға тағы артып отыр /3/.

Көптеген мәліметтер планетамыздың көпшілік аймақтарында адамзаттың денсаулығының нашарлағандығын, генетикалық аппараттың бұзылғанын, хромосомалық абберация санының көбейгендігін дәлелдей алады /4/.

Өндірістік өнеркәсіптің көптеген елдерде жедел дамуы соның ішінде Қазақстанда, көбіне экологияны қорғау шаралары өз дәрежесінде қолданылмауының себебінен, қоршаған ортаға токсиндердің, соның ішінде, ауыр металдардың, пестицидтердің, басқа да зиянды заттардың бейберекет таралуына әкелуде. Қолайсыз климаттық факторлар химиялық заттармен әрекеттесіп, олардың зияндылық күшін одан әрі күшейтуде. Алысқа кетпей өзіміздің Қарашығанақты алайық, сол аймаққа жақын тұратын халықтардың денсаулығы ең төмен көрсеткішті береді. Мысалы сол аймақты балалардың екісінің бірі анемиямен ауырады.

Химиялық элементтер тыныс жолдары мен тері арқылы аэрозольдармен сондай-ақ, ішек асқазан жолы арқылы тағамдармен енеді. Кадмий тұздары жоғарғы токсинді заттар деп есептелінеді /5/. Қоршаған ортаға бұл қосылыстар табиғи процестермен қатар, адам қызметінің нәтижесінде де енеді. Ғалымдардың есептеуі бойынша 1990 жылы Қазақстанның территориясына фосфорлық тыңайтқыштармен бірге, топыраққа 3200 тонна кадмий таралған/6/.

Қазіргі кезде қоршаған ортада токсинді қосылыстардың мөлшері көбеймесе, азайған жоқ. Көптеген әдебиеттердің мәліметтері көрсеткендей, ағзаның тағамдық статусы мен ауыр металдардың токсиндік және аккумулятивтік деңгейі арасында өзара тәуелділік қалыптасқан. Кейбір ғалымдардың тәжірибелері көрсеткендей егер егеуқұйрықтарға тері асты арқылы тәулігіне 2.0 мг/кг, және вена арқылы 3.9 мг/кг жібергенде, олар тірі қалған /7/.

Кадмий жасушаішілік липидтердің пероксидациясын жоғарылатып, глутатионның деңгейін өзгертетін жасушалық тиімді у болып табылады /8/.

Сонымен қатар, кадмий тұзы қандағы эритроциттердің құрамын төмендетеді, ол оның бауырдағы ақуыздардың пайда болу қызметін бұзуына байланысты екені анықталған /9/. Кадмий иондарының белгілі бір антиоксидантты ферменттердің белсенділігіне әсері туралы мәліметтер де бар /10/. Кейбір ауыр металдар гемолиттік әсер ете алады, бірақ бұл әсердің механизмі әлі жеткілікті анық емес /11/.

Біздің тәжірибеміздің мақсаты кадмийдің егеуқұйрықтардың қан, лимфа жасушаларына және олардың ақуыз мөлшеріне әсерін тексеру болды.

Себебі қан мен лимфа плазмасындағы ақуыздың маңызы зор. Ол қан айналымының және артерия қысымының дұрыс жұмыс жасауына қажетті, оптимальды (қолайлы) тұтқырлықты сақтайды. Олар қан ағысындығы суды ұстап, плазманың колойдты-осмостық қысымын 2.5-3.0 мосм/л теңдікте ұстауға мүмкүндік беріп, сонымен бірге ағзадағы су алмасуды реттейді. Плазма ақуызы ұлпа ақуыздарын құруға қор (резерв) болып табылып, креаторлық байланыс құрайды. Олар биологиялық белсенді заттарды — гормондарды, витаминдерді, пигменттерді, метаболиттерді, микроэлементтерді тасымалдау қызметін атқарады, ал буферлік қасиетімен, қанның сілті - қышқыл (рН) тепе - теңдігін реттеуге қатысып, липопротеидтер құрамына кіріп, липидтермен липоидтарды тасымалдуға қатысады.

Қан ақуыздары қан ұюда үлкен роль атқарып (фибриноген), қорғаныш қызметер атқарады (гамма-глобулин), өздерінің үстіңгі беттеріне (альбуминдер) токсиндерді сорып алып, спецификалық және спецификалық емес иммунитет факторы болып табылады /12/. Жалпы қан плазмасындағы ақуыз құрамы 65-85 г/л құрайды. Қан плазмасында ең көп кездесетін альбуминдер (40-50 г/л), глобулиндер (20-30 г/л), фибриногендер (2-4 г/л). Плазма ақуыздары негізінен бауырда түзіліп, жылдам ыдырап және қайта жаңара алады. Бұл ақуыздардың толықтай жаңаруы /13/ бір мәліметтерде орташа есеппен 6-7 күннен кейін, ал басқа авторлар /14/, 20 күннен кейін альбуминдердің жартысы, 10 күннен кейін

глобулиндер, ал 4 күннен кейін фибриногендер пайда болады деп есептейді.

Жоғарыда аталған мәліметтер бойынша кадмий иондары ағзалық және жасушалық деңгейде токсиндік әсер береді деп қорытындылай аламыз. Ал бұл мәліметтерге көз жеткізу үшін біз кадмийдің қан жасушаларына және қан мен плазма ақуыздарына әсерін анықтау үшін төмендегі тәжірибелерді жасадық.

Алдымызға қойылған мақсаттарды шешу үшін орташа массасы 200-350 гр тұратын лабораторлық егеуқұйрықтардың екі жынысына да тәжірибелер жүргізілді. Эритроциттер мен лейкоциттер және қан мен лимфа ақуыздарына, қан мен лимфа үлгілерінен, биохимиялық анализдер алынды

Бірінші топ егеуқұйрықтар бақылау ретінде алынды.

Екінші топ жануарларға екі апта бойы (0.47 мг/100 г дене салмағына) кадмий ацетаты қосымша азық ретінде берілді. Тәжірибе төмендегі тәртіппен жүргізілді.

Егеуқұйрықтар нембуталды 30 мг/кг дене салмағы есебімен ішкі бұлшық етке жіберу арқылы жансыздандырылды. Құрсақ бөлімін іштің ақ сызық жолымен ашқан соң лимфа үлгісін алу үшін ішек лимфа тамырын бөліп алып оған түтікше енгіздік.

Тұтас қан үлгісінен жалпыға белгілі /15/ әдіспен эритроциттер мен лейкоциттер саны есептелініп, гемиглобинцианидтік әдістің көмегімен / 16/, гемоглабиннің құрамы өлшелінді.

Қанды (3 мин ЦЛС-3 центрифугасында) центрифугалағаннан кейін плазма алынып оның жалпы ақуызының концентрациясын биурет әдісі бойынша анықтадық..

Алынған мәліметтерді Фишер – Стьюдент критерий арқылы статистикалық өңделіп және $p \leq 0,05$ жағдайдағы өзгерістер нақты деп есептелінді.

Жасалынған тәжірибелерден 1 таблицада көрсетілген бақылау бөліміндегі егеуқұйрықтардың қан мен лимфа құрамындағы ақуыздар мен жасуша көрсеткіштері төмендегі мәліметтерді берді.

1- таблица

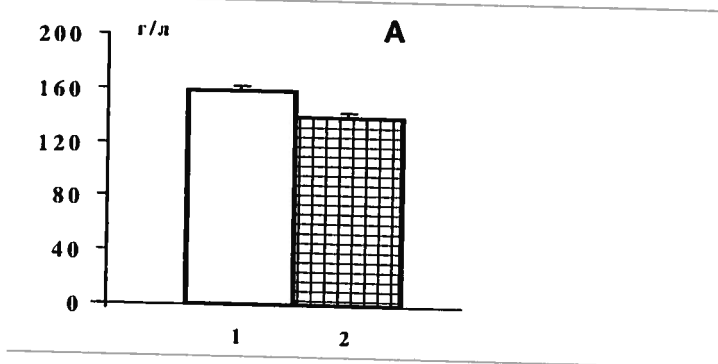
Бақылау бөліміндегі егеуқұйрықтардың қан мен лимфа құрамындағы ақуыздар мен жасуша көрсеткіштері

	Көрсеткіштер	Көлемі
1	Қандағы гемоглобин концентрациясы	158.84±0.10 г/л
2	Қандағы эритроциттер саны	(7.20±0.15)×10 ¹² /л
3	Қандағы лейкоциттер саны	(6.45±0.49)×10 ⁹ /л
4	Лимфадағы лейкоциттер саны	(4.25±0.22)×10 ⁹ /л
5	Плазманың ақуыз концентрациясы	70.87±0.70 г/л
6	Лимфаның ақуыз концентрациясы	38.24±0.12 г/л

Бұл алынған көрсеткіштерді 100% деп есептедік.

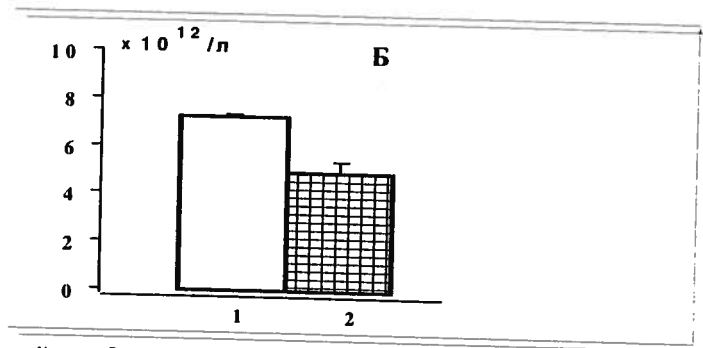
Сурет 2. Қан гемоглобинінің концентрациясына және эритроциттердің санына кадмий иондарының әсері

А - гемоглобиннің концентрациясы (г/л);

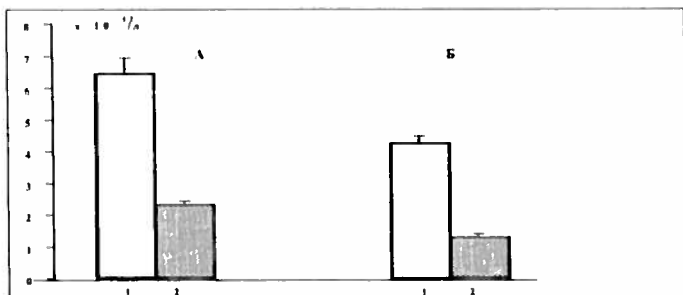

Б - эритроциттердің саны ($\times 10^{12}/л$). 1 - бақылау, 2 - Cd^{2+} ,

Сурет 2. Қан мен лимфа, лейкоциттердің санына

кадмий иондарымен әсері

А - қандағы, Б - лимфадағы лейкоциттердің саны ($\times 10^9/\text{л}$).

1 - бақылау, 2 - Cd^2

Екінші топтағы кадмий берілген егеуқұйрықтардың көрсеткіштері ең төмен болды. Кадмий иондарының әсерінен эритроциттердің саны 31.4%-ке ($p < 0.01$), ал гемоглобин – 11.7%-ке ($p < 0.001$) азайған (1 сурет). Ағзадағы кадмий иондарының құрамының жоғарылауы қан құрамындағы ақ жасушаларының төмендеуіне әкелген, 2 суретте көрсетілгендей қанда ол 64.2% ($p < 0.001$), ал ішек лимфасында 70.1% ($p < 0.001$) кеміген.

Бұл жағдайда плазма мен лимфа ақуыздың концентрациясы 6.2% және 32.0% ($p < 0.001$) төмендеді.

Қорытындылай келе жануар ағзасына қорек жолымен түскен кадмий иондарының мөлшерінің көбеюі: ол лимфа мен қанның жасушалық құрамын өзгертіп, эритро және лейкопения жағдайына әкелетіні белгіленді. Біздің тұжырымымыз бойынша кадмий тұзы қандағы эритроциттердің құрамын азайту себебі ағзаға түскен кадмий иондарының негізгі нысаны бауыр болып табылады, ал ол өз кезегінде бауырдағы ақуыздарды жасаушы қызметті бұзуына байланыс-

тылығын көрсетеді. Оның себебі, кадмий иондары жайлап эритроцитке өтіп, ол эритроцит мембранасын бұзатындығынан болар.

Кадмий иондары әсерінен қан және лимфадағы лейкоциттердің мөлшерінің төмендеуі, оның қан жасушасының құрылуы процесіне де күшті токсинді әсерінің нәтижесі екенін дәлелдейді.

Әдебиеттер:

1. Овчаренко М.М. Тяжелые металлы в системе почва-растение-удобрение // Химия в сельском хозяйстве. – 1995. – N 1. – С.17-18.
2. Кольбай И.С., Мурзахметова М.К., Тлепбергенова Л.Н. и др. Состояние клеточных мембран и регинарной лимфо-гемодинамики при действии ионов ряда металлов // Мат-лы 1-й Международной конф/ по проблемам формирования здорового образа жизни в рамках стратегии “Казахстан-2030”. Астана, 1998. С 148-149.
3. Кольбай И.С., Мурзахметова М.К., Тлепбергенова Л.Н. и др. Состояние клеточных мембран и регинарной лимфо-гемодинамики при действии ионов ряда металлов // Мат-лы 1-й Международной конф/ по проблемам формирования здорового образа жизни в рамках стратегии “Казахстан-2030”. Астана, 1998. С 148-149.
4. Bers D.M., Allen L.-A.M., Kim Y. Calcium binding to cardiac sarcolemmal vesicles: potential role as a modifier of contraction // Am. J. Physiol. - 1980. - V.251, N 6. - P.C861-C871.
5. Stohs S.J., Bagchi D. Oxidative mechanisms in the toxicity of metal ions // Free Radic. Biol. Med. - 1995. - V.18, N 2. - P.321-336.

6. Ершов А.Ю., Плетенева Т.В. Механизмы токсического действия неорганических соединений. —М.: Медицина, 1989. —158 с.
7. Tada M., Yamamoto T., Tonomura Y. Molecular mechanism of active calcium transport by sarcoplasmic reticulum // *Physiol.Rev.*- 1978.- V.58, N 1.- P.1-79.
8. Takahashi K., Kako K.J. Ischemia-induced changes in sarcolemmal (Na^+ , K^+)-ATPase K^+ -ATPase sialic acid and phospholipid in the dog and effects of the nisoldipine and chlorpromazine treatment // *Biochim.Med.* - 1984.- Vol. 31, N 3.- P.271-286.
9. Tappel A.L. Vitamin E and radical peroxidation of lipids // *Annal. N.Y. Acad. Sci.* - 1972. - V.203, N 12. - P.12.
10. Brown A.M., Birnbaumer L. Direct G protein gating of ion channels // *Am.J.Physiol.* - 1988. - V.254, N 3.- P.H401-H410. Terao J., Piscula M., Yao Q. Protective effect of epicatechin, epicatechin gallate, and quercetin on lipid peroxidation in phospholipid bilayers // *Arch.Biochem.Biophys.* - 1994. - V.308, N 1. - P.278-284.
11. Sekiguchi T., Shimizu H. Caffeine-induced calcium release from sarcoplasmic reticulum of a skeletal muscle // *J.Pharmacobiodyn.* -1987. - V.10, N 1 - P.55-62.
12. Пол У. Иммунология. —М: Мир, 1987. —Т.1. — 473 с.
13. Георгиевский В.И. Физиология сельскохозяйственных животных. — М.: Агропромиздат,
14. Основы биохимии / Уайт А., Хендлер Ф., Смит Э. и др. — М.: Мир, 1981. — Т.3. - 380 с.1990. — 512 с
15. Кост Е.А. Справочник по клиническим лабораторным методам исследования. - М.: Медицина, 1975. - 359 с.

16. Пименова Л.М., Дервиз Г.В. Об определении концентрации гемоглобина в крови унифицированным гемиглобинцианидным методом с использованием ацетонциангидридного трансформирующего раствора // Унифицированные методы клинических лабораторных исследований. Вып.6. М., 1974. С.63-113.

УДК 547

*Шаринов М. Ф. ст.ЗКГУ
Научный руководитель -
Нестеренко Г. И.*

Этапы освоения и развития Карачаганакского нефтегазоконденсатного месторождения

В настоящее время, когда Западно-Казахстанская область добилась относительной стабильной стабилизации микроэкономических показателей, важнейшей задачей становится осуществление мер по достижению экономического роста. Концепция экономического роста предполагает широкое привлечение иностранного капитала. Акцент на накопление и инвестирование капиталов, включая привлечение иностранных инвестиций, позволяет решать сразу несколько проблем: в первую очередь это фактор экономического роста, благодаря которому осваиваются передовые технологии, происходит насыщение рынков отечественного производства, повышает конкурентно способность экспортной продукции.

В последние годы происходит оживление экономики Западно-Казахстанской области, о чём свидетельствует следующие социально-экономические индикаторы: объём промышленной продукции в 2000г. по сравнению с 1999г. возрос на 25,8 %, инвестиции в капитальное строительство возросли на 75,3 % , денежные доходы населения в среднем на душу в месяц возросли на 29,7 % , среднемесячная номинальная заработная плата одного работника на 28,9 %.

Экономический рост достигнут за счёт правильного определения приоритетного направления вложения капитала.

Стратегия экономического развития региона основывается на инвестировании нефтегазового сектора. Так, в 2000г. в данную отрасль вложено 95575,1 млн. тенге, или 94,8 % от общей суммы инвестиций в экономику обл.

Нефтегазовая отрасль области базируется на Карачаганакском месторождении.

Карачаганак - одно из крупнейших казахских нефтегазо-конденсатных месторождений, расположенное в северо-западной части Казахстана. Открыто в 1978г., утвержденный объём запасов природного газа составляет 1303 млрд. кубометров конденсата и нефти-1114 млн. тонн.

Разработка Карачаганака началась в 1984г. За период с 1985 по 2000гг. добыто природного газа -51,3 млрд. кубометров и 47,2 млн. тонн газового конденсата.

Но, в результате замены старого оборудования и с внедрением новых технологий, сейчас КПС на Карачаганакском месторождении может добывать более 10 млн. тонн жидких углеводородов и 7 млрд. кубометров газа.

Теперь рассмотрим периоды освоения Карачаганака. Условно период освоения и разработки Карачаганакского месторождения можно подразделить на три периода:

I период (1984-1991гг.), когда Казахстан находился в составе СССР, наибольшая добыча газа и конденсата была достигнута в 1991г.- 4208,2 млн. тонн кубометров и 4473,8 тыс. тонн соответственно.

С распадом СССР, приток капитала, начиная с 1992г. В эту отрасль приостанавливается из-за отсутствия собственных источников, поэтому Казахстан приступил к активным поискам инвесторов для разработки собственных месторождений. Одним из таких проектов стал проект освоения Карачаганакского месторождения. В 1992г. По этому проекту правительством Казахстана был объявлен тендер, который выиграли британская компания British Gas и итальянская компа-

ния Agip. В 1995г. К участникам проекта присоединилось РАО «Газпром». В марте 1995г. Между этими компаниями и Казахстаном было подписано промежуточное соглашение о принципах раздела продукции, действие которого было пролонгировано до декабря 1998г. В этом же 1997 году «Газпром» переуступил право своего участия в проекте Карачаганак «ЛУКОЙЛ». Не смотря на привлечение иностранных инвестиций, объём производства газа и газового конденсата за период с 1993-1996гг. резко снизился на 43,1 %, что объясняется недостаточным уровнем обеспеченности финансовыми ресурсами, ведением производственной деятельности на устаревшем оборудовании. Этот период выделяется нами, как второй период, т. к. роста в производстве не произошло, несмотря на привлечение иностранного капитала.

С момента утверждения договора (ОСРП) Правительством РК от 12.01.1998г. №5, на мой взгляд, начинается 3-й период- оживление разработки месторождения и экономики области в целом.

Ожидалось, что в разработку Карачаганак будет вложено 10 млрд. \$, планируемый доход- 65 млрд. \$, из них 47 млрд. \$ причитаются Казахстану. В мае 1998 года консорциум «Карачаганак петролеум оперейтинг» (Карачаганакская производственная структура – КПС - управляющая структура консорциума) организовал презентацию программы разработки месторождения Карачаганак. Согласно приведенным на ней данным, в течении 1998-2001 гг. (первый этап разработки месторождения) консорциум намерен вложить свыше 1,7млрд. \$ в развитие проекта. За этот же период, согласно планам консорциума, уровень добычи нефти должен составить не менее 8млрд. тонн в год, газа -9млрд. кубометров в год. Бюджет рабочей программы на 1998 год был определен КПС в размере 14млн. \$. В 1998 году Карачаганакское месторождение было направлено иностранных инвестиций на сумму 4360,5 млн. тенге, в 1999г. Они возросли в 11,3 раза, а в 2000г. В 22 раза по сравнению с 1998г. Соответственно до-

быча газа и газового конденсата за этот период увеличилось в 2,0 и 2,2 раза, но предусмотренный проектом объём добычи не достигнут.

Такое соотношение между темпами роста инвестиций и продукции объясняется тем, что первый этап рабочей программы предусматривает, в частности вложение в проектирование сооружений, материально-техническое обеспечение, комплексное изучение месторождений, ремонт 100 скважин, строительство 30 км железной дороги от Аксае до Карачаганакская, строительство автодороги и вахтового посёлка.

На выполнение контрактных обязательств по социальной сфере и инфраструктурные проекты по данным Окончательного соглашения по разделу (ОСРП) предусматривается в целом за весь период соглашения- 400 млн. \$. Соглашением предусматривалось выплата местной Аксайской администрации 5,6млн. \$ в 1998г., 3,2млн. \$ в 1999г. В качестве своего вклада в оплату труда работников коммунального и социального обслуживания. Также ежегодно альянс АБТЛ обязуется затрачивать 500 тыс. \$ на учебную подготовку кадров для эксплуатации КНГКМ, а в течение срока действия ОСРП будет направлено на эти цели 20 млн. \$.

Таким образом, работникам КПС предлагают любую поддержку и возможность повышения образования и навыков. Компания открыла свой учебный центр в г.Аксае. в прошлом году было проведено 25000 человек- дней занятий. Диапазон учебных курсов широк: начиная от курсов английского языка до курсов информационных технологий, от курсов по технологии производства до курсов по приобретению навыков управления.

ЗКГУ и КПС объединили свои силы для создания в г. Уральске учебного центра аварийного реагирования- первого в своём роде в СНГ.

Карачаганак финансирует группу по охране окружающей среды ЗКГУ, работающей над проектом с 1999г., целью которого является восстановление 500 гектаров земли для про-

дуктивного использования, которая стала неплодородной после выбросов в 1987г.

Начиная с апреля 2001г, 114 студентов и переводчиков из Карачаганак обучались на различных технических курсах в колледже «Jewel and Esk» в Эдинбурге, Шотландия. В дополнение к этому 48 студентов и переводчиков побывали в Италии на технических курсах, которые длились 6 месяцев.

За счёт инвестиций были построены следующие объекты:

- Центральная районная больница в г. Аксае;
- больница на 100 мест с поликлиникой на 200 мест в с. Казталовка;

- боксированное отделение инфекционной больницы на 50 мест в г. Уральске;

- терапевтическое отделение областной больницы в г. Уральске;

- школа на 1296 учащихся в г. Уральске;

- газораспределительный трубопровод Борсы-Кайрат-Джанибек- 85,6 км;

- построен трубопровод Карачаганак-Большой Чаган-Атырау, длиной 635 км. и пропускной способностью 7млн. тонн в год, с выходом в систему Каспийского трубопроводного консорциума;

- электростанция мощностью 120 мегаватт;

- спортивный комплекс в г. Уральске;

- а также ведётся благоустройство улиц и реконструкция дорог в г. Уральске;

Привлечение иностранных инвестиций на обустройство Карачаганакского месторождения позволили промышленным предприятиям области получить заказы на производство импортозамещающей продукции. Так, в 2000г. было произведено продукции на сумму- 56,5 млн. тенге, за 7 месяцев прошлого года- 123 млн. тенге.

Генеральным подрядчиком проекта использования системы АСДУ выступила фирма «Сежелек», представляющая

собой международный концерн с оборотом 3 млрд. \$. В нём работают 26 тыс. работников.

За происходящем на Карачаганакском нефтегазоконденсатном месторождении внимательно следит сам Нурсултан Абишевич Назарбаев. Так, например, президент наградил орденами «Курмет» группу людей, внёсших весомый вклад в осуществление проекта, в том числе Джона Морроу, генерального директора КПС, и Жакыпа Марабаева, управляющего директора по инвестиционным проектам и управлениями долями в СП национальной компании «КазМунайГаз».

Таким образом, начинается период экономического роста за счёт преодоления инвестиционного кризиса в нефтегазовой отрасли, что даст возможность в свою очередь поднять экономику в других отраслях производства.

УДК 502.74

*Якупова Д.Б.,
ст. 4 курса,
Научные руководители:
Рустенова Р.М.,
Бидашко Ф.Г.*

**Изучение некоторых
морфометрических
показателей гребенщиковой
песчанки *Meriones
tamariscinus*
Волго-Уральского
междуречья**

В настоящее время экология представляет собой разветвленную систему наук. Одной из таких наук является морфологическая экология, которая изучает закономерности строения органов и структур в зависимости от условий обитания, и наша работа посвящена изучению морфометрических показателей гребенщиковой песчанки *Meriones tamariscinus* Pall, 1773. Материал собран на территории Волго-Уральских песков юго-восточной части п. Калмыково.

Масса тела считается одним из показателей морфологических исследований животных, в т.ч. и для гребенщиковой

песчанки. Она изменчива и зависит от различных факторов: от возраста, пола, от разнообразия кормовой базы гребенщиковой песчанки. Так, вес у самок в весенний период в среднем варьировал в зависимости от пола и у самцов была на 23,4 мм больше, чем у самок. В осенний период вес у самок в среднем составляет 101,8г, а у самцов на 16,2 г больше, т.е. 118г. Индекс упитанности мужских особей в популяции как в весенний, так и в осенний период был выше, чем у женских особей. В весенний период упитанность самцов была выше на 0,01г, а в осенний период на 0,03г.

Далее мы проводили измерение длины тела гребенщиковой песчанки.

Длина тела у самцов независимо от сезона года преобладает над длиной у самок. Так, весной самцы длиннее самок на 2,7 мм, а осенью на 8,2 мм. Длина тела за 6 месяцев у самцов увеличилась на 10,3 мм, а у самок ее увеличение было почти в 2 раза меньше и составило 4,8 мм.

Анализируя таблицу длины хвоста, задней ступни и уха мы нашли, что все выше перечисленные показатели оказались меньшими у самцов, чем у самок, соответственно, весной на 10,8; 0,8; 0,1 и осенью оказались меньшими у самцов, соответственно на 10,3; 0,8; 0,3. Как в весенний, так и в осенние периоды по размеру длины хвоста средние данные оказались выше у самок, чем у самцов на 8 %, длина задней ступни больше у самок на 2,3 %, а длина уха больше на 0,5 %.

Таким образом, самцы более короткохвосты, чем самки, также короче длина задней ступни, а длина уха у обоих полов почти одинакова. Далее следует изучение краниологических особенностей гребенщиковой песчанки в зависимости от возраста и пола этих животных.

При изучении черепа самок в возрасте одного года нами выявлено, что основная длина черепа, кондилобазальная длина, скуловая ширина, мастоидная ширина, длина твердого неба, ширина мозгового отдела в области слуховых отвер-

стей, длина зубного ряда верхней челюсти, длина зубного ряда нижней челюсти незначительно отличаются развитием у самцов, нежели у самок. При выявлении различий у двухлетних самок и самцов нами выявлено такая же закономерность (диаграмма 1).

Исходя из диаграммы годовалых и двухлетних самок (диаграмма 2), видно, что краниологические параметры двухлетних особей превышает таковые годовалых особей: это объясняется тем, что последние находятся еще в росте.

Основная длина черепа, у самок в возрасте двух лет (диаграмма 3), больше на 1,6 мм, чем у годовалых; кондилобазальная длина у двухлетних самок составляет 41,4 мм, а у годовалых самок - на 1,4 мм меньше, т.е. 40 мм; скуловая ширина у однолетних - 21,7 мм, у двухлетних на 2,1 мм больше предыдущих; мастоидная ширина у самок в возрасте двух лет составляет 21,1 мм и преобладает ее на 1,1 мм по сравнению с самками в возрасте одного года (20 мм); длина твердого неба отличается незначительно - на 0,5 мм, в пользу двухлетних; ширина мозгового отдела в области слуховых отверстий у двухлетних 16,8 мм, у однолетних - 15,7 мм; длина зубного ряда верхней челюсти у однолетних - 20,2 мм, а у двухлетних на 1,1 мм больше; длина зубного ряда нижней челюсти у однолетних самок - 6,7 мм, а у двухлетних она меньше на 0,5 мм; длина нижней челюсти у них почти одинакова, различие между ними составляет 0,1 мм.

У самцов в возрасте двух лет (диаграмма 4), основная длина черепа составлял 38 мм, т.е. за 1 год прирост составил 1,9 мм. На основании этих данных можно сказать, что прирост у самцов общей длины черепа идет более интенсивнее, чем у самок. Кондилобазальная длина у двухлетних самцов - 41,3 мм, у однолетних на 0,5 мм меньше и составляет 40,8 мм; скуловая ширина у двухлетних зверьков больше, чем у однолетних на 2,58 мм; мастоидная ширина у особей обоих возрастов почти одинакова - 19,9 мм и 19,8 мм; длина твердого неба преобладает у двухлетних и составляет 21,7 мм, а у

однолетних она составляет - 21,2 мм. Такие промеры, как ширина мозгового отдела, длина зубного ряда верхней челюсти и длина нижней челюсти почти одинаковы у особей обоих возрастов. Длина же зубного ряда нижней челюсти больше у однолетних, чем у двухлетних, как у самок, так и у самцов. У самцов в возрасте одного года длина зубного ряда нижней челюсти - 6,5 мм, а у двухлетних зверьков она составила 6,1 мм.

Таким образом, ширина мозгового отдела в области слуховых отверстий, длина зубного ряда верхней челюсти и длина нижней челюсти консервативна, а длина зубного ряда нижней челюсти преобладает у однолетних, остальные параметры находятся еще в росте. На следующем этапе нашего исследования стоял вопрос изменения размера костей черепа с весеннего по осенний периоды.

У зверьков женского пола в возрасте одного года с весенний по осенний периоды наиболее интенсивно росли следующие кости: скуловая, ее прирост за сезон составил 1,1 мм; основная длина черепа (прирост 0,75 мм); кондильбазальная - 0,68 мм. Менее интенсивно развивались такие промеры, как длина твердого неба и длина нижней челюсти на 0,2 мм, а длина зубного ряда нижней челюсти за сезон не изменилась в своем размере, т.е. осталась консервативной. У самцов наиболее интенсивно развивалась основная длина черепа, ее прирост составил за 6 месяцев 0,95 мм, на втором месте по своему развитию были промеры скуловой ширины и кондильбазальной длины, их прирост составлял примерно 0,7 мм. Менее интенсивно развивались такие промеры, как длина твердого неба и ширина мозгового отдела в области слуховых отверстий, их прирост оказался в пределах 0,2 мм. Консервативными промерами у самцов оказались такие параметры, как длина зубного ряда нижней челюсти, длина зубного ряда верхней челюсти и мастоидная ширина.

Диаграмма 1.

Динамика
краниологических
параметров в зависимости
от пола

Диаграмма 2.

Возрастная динамика
краниологических
параметров

Диаграмма 3.

Динамика
краниологических
параметров в
зависимости от пола

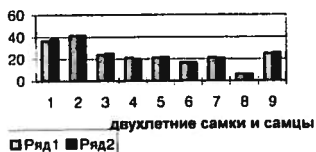

Диаграмма 4.

Возрастная динамика
краниологических
параметров

Для изучения зависимости отдельных признаков костей черепа гребенщиковой песчанки, мы вычислили коэффициент корреляции. Нами установлено, что у самцов в возрасте одного года более зависимы такие параметры, как скуловая ширина и мастоидная ширина; кондилобазальная длина и скуловая ширина. В меньшей степени влияют друг на друга длина зубного ряда нижней челюсти и длина нижней челюсти, затем длина зубного ряда верхней челюсти и длина зубного ряда нижней челюсти. У двухлетних самцов самая меньшая зависимость между такими параметрами, как длина зубного ряда нижней челюсти и длина нижней челюсти, и

между длиной зубного ряда верхней челюсти и длиной зубного ряда нижней челюсти. В отличие от годовалых самцов, более зависимы такие параметры, как мастоидная ширина и длина твердого неба.

У годовалых самок одинаковой степенью зависимости обладали основная длина с кондилобазальной длиной и мастоидная ширина с длиной твердого неба. Меньшая степень зависимости у таких параметров, как длина зубного ряда верхней челюсти и длина зубного ряда нижней челюсти.

У двухлетних самок, в отличие от годовалых самок, более зависимы длина зубного ряда верхней челюсти и длина зубного ряда нижней челюсти. Менее зависимы промер основной длины черепа с кондилобазальной длиной. Самая меньшая зависимость между кондилобазальной длиной и скуловой шириной. Далее вычислили коэффициенты корреляции между длиной тела зверьков и костями черепа. Самая меньшая зависимость у самок длины тела наблюдается с длиной зубного ряда нижней челюсти. Наиболее тесно длина тела коррелирует с кондилобазальной длиной. У самцов - мастоидная ширина и длина твердого неба более зависят от длины тела, далее идут длина зубного ряда верхней челюсти, кондилобазальная длина. Менее зависимы от длины тела - длина зубного ряда нижней челюсти.

Литература

1. Классовский Н.Л., Поле С.Б., Дубянский В.М. Методические рекомендации по применению фенетических методов исследования для качественной характеристики популяции большой, гребенщиковой песчанки и серого сурка. – Алматы, 1999.
2. Рокицкий П.Ф. Биологическая статистика.- Высшая школа., Минск,-1967.
3. Руденчик Ю.В. Определение возраста полуденной, гребенчужковой и краснохвостой песчанок. П., 1941.
4. Под ред. А.А. Слудского Млекопитающие Казахстана. Наука, Алма-Ата, 1978.-Т.1. Ч.3. - 492с.

КСРО мен оның Шығыс Еуропа одақтастары негізгі ауыртпалықты көтерген. Германияның соғыс теңіз флотын ағылшын-американдықтар жеңсе, әуе әскерін /люфтваффе/ Қызыл Армия мен оның батыс одақтастары бірлесіп талқандады. Ал, Италияның қарулы күштерін негізінен Жерорта теңізінде ағылшын-американдықтар күйреткен. Қиыр Шығыстағы майданда Жапонияның әскери-теңіз флотын ағылшын-американдықтар тізе бүктірсе, бұл аймаққа қарасты құрғақтағы ұрыстарда жапондықтардың үштен бірін талқандауда Қытай әскері біршама рөл атқарды. Ал Маньчжуриядағы Жапон әскерлерін Қызыл Армия талқандады. Алайда, нақтылы ұрыстармен қатар Екінші әлемдік соғыс нәтижесіне саяси және идеологиялық қарсыластық өз әсерін тигізген. Сондықтан, аталмыш проблема әлі де болса өзінің жалпы шешімін күтіп тұрған сияқты.

Екінші әлемдік соғыс тарихының жалпы теориялық проблемалары жөніндегі ғылыми пікірсайыстар әлі де жалғасуда. Жоғары оқу орындарындағы отандық тарихнамада, өкінішке орай, бұл проблема көп көрініс таппаған және оны баяндауда Кеңестік ғылымда сіресіп қалған “саясаттандырылған тұжырымдар” да мызғымаған. Дегенмен, біз XX ғ. аса маңызды тарихи оқиғасы болған бұл соғыс пен ондағы КСРО-нің үлесінің қайта қаралатынына ешбір күмәнданғымыз келмейді.

Екінші әлемдік соғыс тарихының маңызды теориялық проблемасы оның кезеңдерін анықтау. Ең алдымен бұл оқиғаның бірінші кезеңін 1939-1945 жж. соғыс деп межелеген жөн сияқты. Таңғалатын жәйт, отандық тарихнамада осы оқиғаның нақтылы кезеңі көрсетілмеген. Ал кеңестік тарихнама анықтамасы бойынша әлемдік соғыс жөнінде екі ұдай пікір бар [1]. Бірінші пікір бойынша бұл соғыс әлемнің бір топ мемлекеттері одақтаса отырып қарудың күшімен үлкен аймақты қамтыған ұрыс, ал екінші пікір бойынша әлемдік соғыс Германия, Италия және

Жапонияның әскери іс-қимылдарына жауап ретінде оларға қарсы өз күшін бағыттаған коалициялық мемлекеттердің құрылып, тойтарыс беру арқылы - әлемдік соғыс нышандарын таңытқан оқиға [2].

Энциклопедиялық шығармаларда “әлемдік соғыс” глобалды және кең аймақтарды қамтитын халықаралық қайшылықтарды шешудің түрі деп сипатталады. Оның мазмұны әлемді саяси-хұқылық реттеу мен адамзат өркениеті дамуының жалпы бағытын құрайды деп түсіндіріледі. Соғыс, әдетте, мемлекеттердің одаққа бірлесуі арқылы жүргізіледі. Сондықтан, соғысты әлемдік деп анықтау үшін оған мынадай сипаттар тән болуы тиіс: біріншіден, соғысқа бірнеше елдер қатысуы; екіншіден, экономикалық және саяси мақсаттың нақтылануы; үшіншіден, соғыс қимылдарының кең көлемде бірнеше өңірде жүргізілуі; төртіншіден, соғыс қимылдарында қолданылған жаңа қарудың кең аймақтарды қамтуы.

Әлемдік соғыс нәтижесінде дүниежүзінде мемлекеттер қарым-қатынасы өзгеріп, олардың әлемнің аймақтарындағы ықпалы жаңа сипат алуына байланысты [3] әлемдік соғыс саясаттану ғылымында халықаралық қатынастардың өзгеру кезіндегі заңды процесс деп тұжырымдалса, бұл анықтама алғаш рет 1939-1945 жж. оқиғаларды түбегейлі зерттеу барысында қол жеткен дәйектеме ретінде өмір сүріп келеді [4].

Біздің пайымдауымызша Екінші әлемдік соғыс екі сатыда талданғаны жөн. Біріншісі, “шектеулі” ой тұрғысынан талдасақ, бұл оқиға сол заманғы ірі мемлекеттердің екі бірлестігі арасындағы соғыс. Уақыт қисыны бойынша бұл қарсыласты бірлестіктердің қалыптасуы төмендегі ретпен өрбіді. 1939 жылдың 1 қыркүйегінде Германия Глейвиц қаласы тұсынан Польшаға шабуыл жасайды, ал осы жылдың 3 қыркүйегінде Польша одақтастары Англия мен Франция Германияға соғыс жариялайды. 1940 жылдың 10 маусымында Германияны жақтап соғысқа Италия араласады. Осы жылдың 22 маусымында Франция соғыстан шығады. 1941 жылдың

Оқытушылардың ғылыми мақалалары
Научные статьи преподавателей

ӘӨЖ332.122

*Абдоллаев Н.А.,
АқМПИ, профессор*

**Екінші әлемдік соғысты
ғылыми кезеңдеудің кейбір
проблемалары**

Екінші әлемдік соғыс ХХ ғасырдың аса маңызды оқиғасы. Ғылымда оның тарихын, әсіресе, жалпы проблемаларын, зерттеп баяндауда, сол “қауырт соғыс” заманының саяси-идеологиялық конъюктурасы терең із қалдырған. Алайда, дүниені дүр сілкіндірген бұл тарихи оқиғаны соңғы он бес жыл шамасында ашылған жаңа деректер мен тұжырымдар тұрғысынан бағалайтын болсақ, жоғарыда аталған идеология бойынша жасалған бірнеше түйінге назар аударамыз. Осындай теориялық түйіндердің бірқатары соғыс өртінің тұтану себебі, сипаты мен жеңімпаз мемлекеттердің жеңіске қосқан үлес салмағына байланысты өрбімек.

Ең алдымен соғыс өртінің тұтануына кінәлі тек қана Германия, Италия және Жапония мемлекеттері деп ХХ ғасырдың екінші жартысында жеңімпаз елдер тарихнамасына сәйкестеліп жасалған тұжырымның бүгінгі таңда қаншалықты дұрыс екеніне көз жеткізіп көрелік. Егер бұл орайда, кәсіби тарихшы, саясаткер, дипломат зерттеушілердің аталмыш кезеңде жариялаған ой-тұжырымдарын талдайтын болсақ, ондағы ХХ ғ. 50-70 жж. қалыптасқан ғылыми түйіндерді қайтадан бағалауға тура келеді. Соғыс алдындағы жылдарда болған саяси оқиғалардың түрлі мәніне тереңірек үңілсек, тарихи ақиқатқа жетудің аса күрделі екені анық байқалады. Уақыт өткен сайын, жеңімпаз елдердің ұлттық тарихнамасы ол мемлекеттердің соғысқа саяси қысым немесе экономикалық

күш арқылы тартылғаны және сол соғыстың құрбаны болғаны туралы тұжырымды баса айтады. Алайда, бұл тұжырым соғысқа қатысқан шағын /ұсақ/ елдерге шындық сияқты көрінгенмен, ұлы мемлекеттер тұрғысынан біршама күдікті.

Өйткені, екінші әлемдік соғыс тарихына байланысты туындайтын әр алуан проблемаларды зерттеушілер де жоғарыда айтылған мәселені зерттеуде аса күрделі ахуалға тап болып отыр. Жеңімпаздар әділетті, ал жеңілгендер әділетсіз басқыншы соғыс жүргізеді деген тұжырым ХХ ғасырдағы тарих ғылымында терең орныққан түйін. Бірақ, бүгін де ғылымында осы түйінді кең ауқымда мәселенің өзін объективті тұрғыдан тұжырымдаудың өлшемдері де анықталмаған. Бірінші әлемдік соғыс сипаты туралы 1920-1930 жж. болған шиеленісті тарихнама мен саяси пікірталастар сайып келгенде *ұлы мемлекеттердің адамзат тарихындағы бұдан бұрынғы өзара шайқасы сияқты отарланған халықтар мен аймақтардың азаттық күресі де толыққан империалистік сипатта болды* деген тұжырымына кең тірелген. Біздің пайымдауымызша, Екінші әлемдік соғыс сипаты жөнінде де осындай компромистік негіздегі бір шешімге келсе, ол ең объективті түйін боп танылуы әбден мүмкін.

Жеңімпаз елдер тарихнамасында олардың жеңіске қосқан үлесі біршама саясаттандырылып дәл осындай дәрежеде көрсетілген. Соғысқа қатысқан әр ел /ірі, ұсақ/ жауды тізе бүктіруге шешуші үлес қосқанын ерекше деп есептейді. Ал ірі мемлекеттер өз үлесін әр уақытта ауыз толтырып атайды. Алайда, бірнеше мемлекет одақтасқан /коалициялық / соғыста жеке дара қатысушы елдің нақтылы үлесі белгілі бір өлшемдік негізде әзірше анықталған жоқ. Өйткені, ондай анықтамаға жетудің өлшемі /критерии/ әлі күнге дейін айқындалмаған. Егерде, тек қана соғыс қимылдары бойынша жалпылама есеп тұрғысынан талдасак, Германияның құрғақтағы қарулы топтарын талқандауда

22 маусымында Германия, Италия және олардың шығыс Еуропалық одақтастары КСРО-ға шабуыл жасайды. Осы жылдың 7 желтоқсанында АҚШ пен Англияның Қиыр шығыстағы аймақтарына Жапония шабуыл жасайды. Сөйтіп, 1942 жылдың басында Германия, Италия және Жапонияға қарсы Англия, КСРО және АҚШ коалиция құруы нәтижесінде соңғылары соғыста жеңіске жетеді.

Екіншісі, кең ой тұрғысынан талдасақ Екінші әлемдік соғыс халықаралық қатынастардағы Версаль-Вашингтон жүйесінен Ялта-Потсдам жүйесіне көшудің заңды оқиғасы болды. Олай болса, 1939-1945 жж. соғыстың басты міндеті: 1) ұлы мемлекеттердің өзара қатынас орнатуы және басқа елдерден жаңа рыноктарды өздеріне тартуы; 2) 1919-1922 жж. орнатылған шекараларды қайта анықтау арқылы өз саясатының үстемдігін бекіту еді. Сондықтан, КСРО-ның 1939-1940 жж. Польша, Финляндия, Балтық жағалауындағы республикалар мен Румыниядағы әскери іс-қимылдары, Англия мен Францияның 1939-1940 жж. КСРО-ға шабуыл дайындауы, АҚШ-тың Англияға байланысты әрекеттері, 1940-1941 жж. американдық әскерлердің Гренландия мен Исландияға келіп орналасуы және Жапонияның 1940-1941 жж. француздық Үндіқытайдағы соғыс қимылдары Екінші әлемдік соғыстың құрамдас бөлігі екені аян. Алайда, бірлестік /коалиция/ мүшелері КСРО, АҚШ және Жапония бұл соғысқа ретінше тек қана 1941 жылдың 22 маусымы мен 7 желтоқсанында тікелей қатысады.

Отандық тарихнамада КСРО-ның Екінші әлемдік соғысқа тартылуы Ұлы Отан соғысы мен 1941-1945 жж. кеңестік-жапондық ұрыстарға қатысуымен ғана сипатталады. Яғни, КСРО-ның Екінші әлемдік соғысқа қатысуын бағалаудың “шектеулі” түрі үстем болып келеді. Сондықтан, бұл пікір Отандық Ұлы Отан соғысы жөніндегі әдебиетте басым баяндалған, ал біздің бүгінгі зерттеуіміздің проблемасы-әлемдік соғыс кезеңдерін бүгінгі күн биігінен

анықтау, сол арқылы әлемдік соғыстың кеңес-герман соғысымен тікелей байланысты екеніне көзін жеткізу.

Отандық тарихнамада Ұлы Отан соғысы кезеңдерін анықтау тұңғыш рет 1945-1950 жж. қолға алынды. Алғашқы кезде соғыс тәжірибесін генералдық штаб тұжырымдады. 1947 жылдан бастап бұл соғыс тарихына арналған еңбектерде соғыс кезеңдері Ұлы Отан соғысындағы әскери операцияларға /кампаниялар/ байланысты ғана анықталды. Олар: жазғы-күзгі кампания- 22 маусым-5 желтоқсан 1941 ж., қысқы кампания- 5 желтоқсан 1941-20 сәуір 1942 жж., жазғы-күзгі кампания- 8 мамыр-18 қараша 1942 ж., қысқы кампания-19 қараша 1942-27 наурыз 1943 ж., жазғы-күзгі кампания-5 шілде-23 желтоқсан 1943 ж., қысқы кампания-24 желтоқсан 1943 ж., қысқы кампания-24 желтоқсан 1943-12 мамыр 1944 ж., жазғы-күзгі кампания 10 маусым-31 желтоқсан 1944 ж., Еуропадағы кампания 12 қаңтар-8 мамыр 1945 ж., Қиыр Шығыстағы кампания 9 тамыз-2 қыркүйек 1945 ж. Бұл кезеңдік жүйе КСРО – Германия және КСРО-Жапония соғысын сатыларға бөліп зерттеуде бүгінгі таңға дейін сақталуда [5].

Бұл проблеманың келесі сатысы әскерилердің басымдылығымен 1949-1950 жж. сипатталып, соған байланысты Отан соғысы тарихының төмендегі жалпылама кезеңдері ұсынылды: бірінші кезең - маусым 1941-сәуір 1942 жж., екінші- маусым 1942-наурыз 1943 жж., үшінші-сәуір-желтоқсан 1943 ж., төртінші- қаңтар-желтоқсан 1944 ж., бесінші- қаңтар-қыркүйек 1945 ж. [6]. Бұл кезеңдердің Ұлы Отан соғысы тарихнамасы теориялық және методологиялық тұрғыда И.Сталиннің мақалалары мен сөйлеген сөздеріне, әр соғыс оқиғаларына берген бағаларына негізделгенін ескерген жөн. Соғыс кезеңдері К.Е.Ворошиловтың “Ұлы Отан соғысының дана қолбасшысы” деп аталған И.Сталиннің 70 жылдығына арналған мақаласында төмендегі ретпен баяндалған болатын. Соғыстың *бірінші кезеңі*: /маусым 1941 ж./ Германияның

КСРО-ға бұзып кіруімен басталып Сталинград түбіндегі /қараша 1942 ж./ Қызыл әскердің қарсы шабуылымен аяқталады. Бұл кезеңнің негізгі мазмұны - белсенді қорғаныс пен Қызыл әскердің көптеген қарсы шабуылдар және сол арқылы жаудың аса маңызды “Қауырт соғыс” стратегиялық жоспарын бұзып, ең қарулы күштерінің жауға қарсы шабуылына ыңғайлы жағдай даярлау. *Екінші кезең*- Сталинград түбіндегі соғыста жауға қарсы шабуылдаған 1942 ж. аяғынан-1943 ж. аяғына дейінгі кезең. Бұл кезеңде Қызыл әскер стратегиялық белсенділікті өз қолына аударуы арқылы бүкіл соғыстың барысына түбегейлі төңкеріс әкелді [7]. *Үшінші кезең*- 1944 жылғы “Сталиндік он соққы” нәтижесінде вермахт әскерлерін КСРО территориясынан қуып шығып Шығыс Еуропа елдерін азат ету және Германияның одақтастарын талқандау кезеңі. *Төртінші кезең*: 1945 жылғы оқиғалар, Германияның жеңілуі мен Жапония тізе бүгуі арқылы соғыстың жеңіспен аяқталу кезеңі [8].

1945-1950 жж. КСРО-да қалыптасқан Ұлы Отан соғысы тарихы концепциясын белгілі ғалымдар “Бұдан бұрынғы соғыстың тарихын зерттеушілер Ұлы Отан соғысын зерттеуші тарихшылармен салыстырғанда әлемдік соғыстар жөнінде соншама анық және аяқталған концепцияны білмеген. Өйткені сол кезде Кеңестік тарихшыларға Ұлы Отан соғыс тарихын баяндап талдау ісінде билеуші топтар тарапынан бұл оқиғаның мазмұны мен әдісі және аса маңызды оқиғаларын бағалау жөнінде нақтылы, сыңаржак әлеуметтік ұсыныстар берілген еді деп әділ бағалайды [9].

Н.Хрущев билігі кезіндегі “жылымықта” КСРО тарихын қайтадан бағалау жөніндегі бірқатар ұмтылыстар болғанмен Ұлы Отан соғыс тарихы саласындағы теориялық проблемалар кең қамтылмады. Екінші әлемдік соғыс тарихын жүйелі түрде зерттеу басталғанша, ол Ұлы Отан соғысы оның құрамдас бөлігі ретінде қала берді. Соғысты кезеңдерге сұрыптаудың жоғарыда баяндалған реті жаңа жағдайға

ыңғайластырылды. Сол заманғы еңбектерде бұл проблема жаңаша нақтылы сипатталмай, бұрын төселген ізбен төмендегі ретпен баяндалды. *Бірінші кезең*: 1939 ж. қыркүйегі – 1941 ж. маусымы, *екінші*: 1941 ж. маусымы – 1942 ж. қарашасы, *үшінші*: 1942 ж. қарашасы – 1943 ж. желтоқсаны, *төртінші*: 1944 ж., *бесінші*: 1945 ж. [10].

Алайда, кеңестік тарихнамада “1939-1945 жж. Екінші әлемдік соғыс ” атты әскери-тарихи зерттеуде келтірілген, кейін 6 томдық “1941-1945 жж. КСРО Ұлы Отан соғысы тарихында” бекітілген кезеңдер сақталып қалды. Соңғы 6 томдық еңбек авторлары “Соғыс кезеңдері ол әскери-саяси жағдайдың күрделі өзгерістерінің өлшемі. Бұндай өзгерістер негізін қарулы ұрыс пен оның түрлерін, соғыс қимылдарының реті, экономика мен соғысқа қатысушы елдердің халықаралық ахуалының жалпы экономикалық және саяси факторлары құрайды” деп тұжырымдайды [11]. Бір топ зерттеушілер “Екінші әлемдік соғыстың кезеңдерін анықтау үшін сол соғыстағы майдан тарихына түбегейлі өзгеріс әкелген сәттерді есепке алуды қолдайды. Ол сәттер ұрыс /оқиға/ қорытындысындағы стратегиялық және саяси нәтижелермен өлшенуі тиіс. Ал әскери-саяси ахуалға түбегейлі өзгерістер әскери қимылдардың тек қана басты бағыттарында болуы мүмкін” [12]. Тарихнамада осы тұжырым бойынша Екінші әлемдік соғысты кезеңдерге сұрыптауда Ұлы Отан соғысы тарихы негізге алынады да соғыстың түбегейлі өзгеріс әкелген кезеңдері төмендегі ретпен баяндалады: а) КСРО-ның еріксіз соғысқа кіруі; б) вермахт әскерінің Сталинград және Курск түбінде талқандалуы; в) 1941-1945 жж. Кеңестік қарулы күштерінің жеңістері; г) Германияның тізе бүгуін әкеп соқтырған “Екінші майданның” ашылуы; д) КСРО армиясының миллиондық Квантун әскерін талқандауы [13].

Сайып келгенде, соғыс кезеңдері мынадай реттегі сипат алды: Бірінші кезең: 1941 ж. қыркүйегі-осы жылдың 21 маусымы, яғни соғыстың басталуы, Германияның бірнеше

Еуропа елдерін басып алуы, КСРО-ға шабуылға дайындалуы.
Екінші кезең: 1941 ж. 22 маусымы – 1942 ж. 18 қарашасы
 /Вермахт әскерінің КСРО-на шабуылы, Жапонияның АҚШ
 әскерлеріне шабуылы, гитлершілерге қарсы бірлестіктің
 соғыстағы түбегейлі өзгерісті даярлау үшін жағдай әзірлеу/.
Үшінші кезең: 1942 ж. 19 қарашасы – 1943 ж. желтоқсаны
 /соғыстағы түбегейлі өзгеріс/. Төртінші кезең: 1944 ж.
 қаңтары – 1945 ж. 9 мамыры /КСРО-ның азат етілуі,
 фашистік блоктың талқандалуы және Германияның тізе
 бүгуі/. Бесінші кезең: 1945 ж. 9 мамыры – 2 қыркүйегі
 /Жапонияның талқандалуы/ [14].

Уақыт өткен сайын соғыс кезеңдерін ғылыми сұрыптау
 проблемасы тарихнамада өрби түсті. Мысалы, КСРО
 қорғаныс министрлігінің соғыс тарихы институтында
 1967 жылы аталмыш проблеманың жаңа тұжырымдары
 ұсынылды. Ол тұжырымдар бойынша соғыстың *бірінші*
кезеңіне: 1941 ж. маусымы – 1942 ж. сәуірі, *екіншісіне:*
 1942 ж. мамыры-1943 ж. ақпаны, *үшіншісіне* – 1943 ж.
 наурыз желтоқсан аралығы, *төртіншісіне:* 1944 ж. Қаңтар-
 желтоқсан аралығы, *бесіншісіне:* 1945 ж. қаңтар-мамыр
 аралығы болып анықталды. Бұл кезеңдер “Ұлы Отан соғысы.
 Қысқа соғыс тарихы очеркі” деген еңбекте тарихи
 тұжырымдар, құжаттық көздер ретінде қолданылды [15].

1970 жылы Ұлы Отан соғысының қалыптасқан
 кезеңдері сын тұрғысынан қайтадан талданып онда Мәскеу,
 Сталинград және Курск түбіндегі ұрыстарға аса маңызды
 баға беру негізінде тарихнамаға жаңа концепция ұсынылды.
 Сөйтіп, Екінші әлемдік соғыстың жаңа кезеңдері төмендегі
 ретпен сипатталды. *Біріншісі:* 1939 ж. қыркүйегі - 1941 ж.
 маусымы, *екіншісі:* 1941 ж. маусымы – 1942 ж. сәуірі,
үшіншісі: 1942 ж. маусымы 1943 ж. наурызы, *төртіншісі:*
 1943 ж. сәуірі – 1944 ж. мамыры, *бесіншісі:* 1944 ж. маусымы
 -1945 ж. мамыры, *алтыншысы:* 1945 ж. маусым-қыркүйек
 аралығы [16].

Отан соғысы тарихнамасындағы бұл оқиғаның тағы бір кезеңі XX ғасырдың 80-ші жылдарының орта шенінде пайда болды. Соғыс тарихы институты дайындаған қысқартылған тарихи очеркте соғыс кезеңдері тікелей жіктелмей еңбек төмендегі тараулармен баяндалды. Бірінші тарау: 1941 ж. маусымы-1942 ж. сәуірі, екіншісі: 1942 ж мамыры-1943 ж. наурызы, үшіншісі: 1943 ж. сәуірі-1944 ж. мамыры, төртіншісі: 1944 ж. маусым-желтоқсан аралығы, бесіншісі: 1945 ж. қаңтар-мамыр аралығы [17]. Бұл соғыстың азаматтық-партиялық тарихта қалыптасқан дәстүрлі кезеңдерімен қатар соғыс тарихшылар арасында аталмыш проблеманы әскери ғылым тұрғысынан қайта сараптауға ұмтылысы да ерекше орын алғанмен бұл мәселе күші бүгінге дейін ашық сипат алмай, тіпті талқыға да салынбай келеді.

Ғасырдың 70-ші ортасында жарық көрген 1939-1945 жж. “Екінші әлемдік соғыс тарихы” атты фундаментальді еңбекте де соғыс кезеңдерін анықтау жөнінде соңғы жаңалықтар кездеспейді. Еңбекті дайындаушы редакциялық алқа былай деп жазды “Соғысты ғылым тұрғысынан кезеңдерге сұрыптау негізін оның барысындағы түбегейлі, сапасындағы, сипаты мен таптық мазмұнындағы; соғысқа қатысушы мемлекеттің саясатының астыртын; әскери-саяси ахуалы мен қарулы қақтығыстарындағы; соғысушы мемлекеттердің әскери, экономикалық, саяси және моральдік қуатындағы өзгерістері құрауы керек”. Сөйтіп, бұл еңбекте де кеңестік тарихи ғылымда терең орныққан кезеңдер орнын сақтап қалып, ол осы заманға дейін соғыс тарихнамасында қолданылып келеді. Екінші әлемдік соғыс тарихнамасындағы кезеңдер өзінің негізгі анықталу принциптеріне сәйкес ерте ме, кеш пе әйтеуір толық жауап беретініне тарих зерттеушілері арасында әзірше ешқандай күмән келтірмейді [18].

Отан тарихы әдебиетінің соңғы шығармалары Ұлы Отан соғысының басталуы КСРО-ның Екінші әлемдік соғысқа кіруіне себеп болды деген дәстүрлі тұжырымға және 1941 ж.

22 маусымның Екінші әлемдік соғыс тарихы кезендерін бастауы деген қорытындыға күмән келтіреді. Соғыс тарихының дәстүрлі кезеңдеуі бойынша үшінші кезең “Соғыстағы түбегейлі өзгеріс” кезеңі, яғни ұрыс қимылдарында гитлершілерге қарсы одақтас мемлекеттердің /коалиция/ стратегиялық белсенділікті қолына алу сәті болатын. Алайда, XX ғ. 70-80 жж. ғылымда соғыс тарихындағы Мәскеу ұрысының /1941-1942 жж./ алатын орны мен маңызы туралы пікірталастар өрбіді. Осы пікірталас және бұрын тарихта орныққан дәстүрлі кезендерді сақтау негізінде Мәскеу ұрысы – “соғыстағы түбегейлі бетбұрыс бастауы”, ал Сталинград ұрысы - “соғыстағы түбегейлі өзгерістің бастауы” еді деген пікірлер нәтижесінде кезеңдеудің жаңа “аралас” түрі пайда болды [19]. Аталмыш тұжырым Мәскеу ұрысындағы вермахт әскерінің талқандалуын, оның болашақта соғыс барысы мен қорытындысына тигізген әсерін толық сипаттамайды. Біздің пайымдауымызша, бұл жеңіс Ұлы Отан соғысы мен Әлемдік екінші соғыстың аса маңызды сатысы.

Жаңа тұжырым үшінші кезеңді 1943 жылға дейін ұзартып, оған Қызыл армияның Курск түбіндегі және күздегі шабуылын қосты, ал бұл кезде шабуыл белсенділігі КСРО-на толық ауысқан болатын. Курск түбіндегі ұрыстың бастапқы кезінің қорғаныстық сипатта болуын кенестік билеушілер қалаған еді. Кремль билеушілері бұл ұрыста жаудың күшін алдын-ала дайындалған қорғаныс құрылымдарына бағыштау арқылы едәуір әлсіретіп кейін қарсы шабуылға шығуды тиімді деп есептеді. Ұрыс нәтижесі бұл ойдың дұрыстығын толық аңғартады [20]. 1943 ж. екінші жартысында гитлершілерге қарсы елдер барлық майдандарда өз шабуылын өрбітіп өз майданындағы жауды біршама талқандады. Алайда, бұл жеңістер жартыжылдық соғыстағы стратегиялық шешуші рөлдің КСРО, АҚШ және Англияға ауысуы және “осы кезеңде КСРО-ның соғыстағы түбегейлі өзгерістерді аяқтауы” жөніндегі сипаттамаға күдік келтіреді.

1943 /желтоқсан/ - 1944 /қаңтар/ жж. соғыс межесі, біздің ойымызша, уақытша сипаттағы өлшем, ол “ворошиловшыл” 1944 ж. “сталиндік он соққыны” ерекше көрсетіп бағасын көтеруге бағытталған тұжырым. Екінші әлемдік соғыс кезеңі негізіне Ұлы Отан соғысы туралы тұжырымын басшылыққа алып, 1945 ж. мамыр-қыркүйек арасын дербес межелеуде да аса тиімді көрінбейді. Кеңестік тарихнамада 1960 жыл ортасына дейін КСРО-ның Жапонияға қарсы соғысы Ұлы Отан соғысының құрамдас бөлігі болып тұжырымдалды. Соңғы жылдары КСРО-Жапония соғысы тіпті “Ұлы Отан соғысының қисынды жалғасы” деп те мәлімделді. Солай бола тұрсада, Германияның тізе бүгуі 1945 ж Ұлы Отан соғысының 9 мамыр күні аяқталғанын анықтап берді [21].

Сайып келгенде, Екінші әлемдік соғыс тарихының қазіргі кезеңдеу межесі - XX ғ. 50-60-шы жж. К.Е. Ворошилов мақаласында келтірілген Ұлы Отан соғысы тарихы кезеңдерінің өңделген тұрпаты. “Қауырт соғыс” заманындағы идеологиялық қарсыластық жағдайында аренаға келген кеңестік тарихнама, Ұлы Отан соғысы Екінші әлемдік соғысы құрамдас бөлігі болғанын және оның кезеңдері де 1941-1945 жж. ретінде қалуы керек екенін арнайы тұжырымдады. Алайда, біртұтас оқиғаны оның бір бөлігі толық сипаттауы мүмкін емес. Содықтан, қазіргі уақытта кезеңдерді қайта анықтау Екінші әлемдік соғыс тарихын объективті, жан-жақты талдап зерттеу мақсатындағы игі істердің бір арнайы бастауы болмақ.

Біздің ойымызша Екінші әлемдік соғыс тарихын белгілі-бір кезеңдерге төменгідей ретпен бөлген жөн сияқты.

Германияның Польшаға шабуылымен соғыстың бірінші кезеңі басталып /1939 ж. қыркүйегі – 1941 ж. желтоқсаны/, ол еуропалық сатыдан әлемдік сатыға ұласты. Германияның Польшаға қарсы соғыс басталуымен байланысты Франция мен Англия 3 қыркүйекте шапқыншыға соғыс жарияласа да шабуылға ұшыраған елге нақтылы қолғабыс бермеді. Соңғы

екі мемлекет тарапынан Польшаға көмек болмайтынына көзі жеткен КСРО өз мүддесіне сай 17 қыркүйекте бұл ел территориясына әскер кіргізіп Батыс Белоруссия мен Батыс Украинаны өзіне қаратты. Осы жылдың 28 қыркүйегінде қабылданған шарт бойынша Польша КСРО мен Германия пайдасына бөлінді. 1939 ж. күзінде АҚШ Латын Америкасы мен Канада аймағындағы Англияны қысыммен ығыстырып, онда өз әскерлері мен позициясын нығайтты. Еуропа майданындағы соғыс қимылдарының бәсеңсуі, әсіресе кеңестік-финляндиялық соғыс кезінде /1939 ж. 30 қарашасы – 1940 ж. 12 наурызы/ және Англия мен Франция ара-қатынасы шиеленісіп соғыс қаупімен шектелген жағдай, бітімге келу үмітін туғызу мен қатар Финляндиядағы ұрысты тоқтатып, бұл елдің егеменділігін сақтауға себепкер болды.

Германия 1940 ж. 9 сәуірінде Дания мен Норвегияға басып кірді де, ал 10 мамырда Батыс майданында өз шабуылын бастады. 3 мамырда АҚШ Гренландия үкіметімен келісім арқылы осы елде әскери базаларын орналастырды. Германияның Францияны талқандауы тез арадағы жеңіске әкеледі деп есептеген Италия 10 маусымда соғысқа кірді. 15-17 маусым аралығында, Францияда соғыс оты лаулап жатқан кезде, КСРО әскерлері Балтық жағалауындағы елдерге енді. Осы жылдың 22 маусымында Германия мен Франция бітімге келді, ал 28 маусымда КСРО Румыния қарамағындағы Бессарабия мен Солтүстік Буковинаны өз территориясына қосып алды. Сөйтіп, Еуропадағы стратегиялық ахуал елеулі өзгеріске ұшыратты: Францияның жеңілуі Германияны континент билеушісі етті, алайда ол Англияны соғыстан шығара алмауы Берлин билеушілерінің ұзақ соғыс болашағына көзін жеткізді. Германияның Еуропадағы әскери-саяси жетістіктері 1940 ж. 27 қыркүйекте үш елдің пактіне әкеліп, Германия, Италия және Жапония одақ құрды. Осы кездегі Англияның аса күрделі жағдайы оның АҚШ-мен байланысын күшейтуге мәжбүр етті де, Құрама Штаттары ағылшындарға беретін әскери-

экономикалық көмегін ұлғайту арқылы Американың Британ отарындағы базаларын жеңіл жолмен өзіне қарату мүмкіндігін туғызды.

1941 ж. 11 наурызында ленд-лиз туралы заң қабылданды, оның шарты бойынша АҚШ ешбір одаққа кірмейтін принципін /нейтралитет/ сақтай отыrsa да, Англияға қару-жарақ т.б. құрал-жабдықтар берді. Сол кезде американ-ағылшын соғыс стратегиясы құрыла бастап, АҚШ әскери-теңіз қарулы күштері батыс Атлантика аймағын қарауылдауды күшейтті, ал бұл елдің құрғақтағы әскер базалары Исландияға орналастырылды.

Бұл кезендерде КСРО-ға жаңа аймақтар күшпен тартылды және Германияның жанар-жағар май негізі Румынияға Кеңес мемлекеті тарапынан қауіптің күшеюі герман-кеңес қатынастарын шиеленістірді. 1940 ж. қарашада Берлинде өткен екі елдің кездесуінде Германия КСРО-ын Англияға қарсы топқа тартуға ұмтылды, ал Мәскеу өкілдері сол заманғы күрделі саяси проблемаларды паш етті. Яғни, Германияның Кеңестер одағына Финляндияны қосып алуға, КСРО-ның Балқан аймағында, Қара теңіз бұғаздары мен Таяу Шығыстағы билік еркіндігін кеңейтуге келісім беруін ұсынды. Кездесу нәтижесіз болып осы кезден кеңес-герман қатынастары соғысқа дайындалу сатысына ұласты. 1940 ж. аяғынан негізгі әлемдік әскери-саяси оқиғалар италиян-грек соғысы тұтанған Балқан және Жерорта теңізі аймағына ауысты. Италия әскерлері Ливияда талқандалған соң бұл соғысқа Германия кірісіп ағылшын қарулы күштерін Египетке ығыстырды. Әлем ірі мемлекеттерінің Балқан үшін қырқысы 1941 ж. 6 сәуірде Германияның Югославия мен Грецияны басып алуымен аяқталды.

Мамырдың аяғында гитлершілердің Критті басып алуы Англияның Таяу Шығыстағы жағдайына қауіп туғызды. Алайда, Германияның негізгі мақсаты КСРО-ын талқандау болды, бірақ сол кезде оның бұл мақсатты шешуге қуаты жетпеді. Кеңестік әскерлер бұл кезде тек соғысқа дайындық

сатысында еді, сондықтан 1941 ж. 22 маусымында күтпеген ахуалға ұшырап, нақтылы қорғаныс ұйымдастыра алмады. Германияда 1941 ж. жазы мен күзіндегі жетістіктеріне қарамастан өзінің алдына қойған жоспарын орындай алмады. Осы жылдың 5-6 желтоқсанындағы КСРО әскерінің Мәскеу түбіндегі қарсы шабуылы вермахт билеушілерінің “блицкриг” жоспарын жокқа шығарды. Осыдан кейін Германия екі майданда соғысуға мәжбүр болды, мұндай жағдайда жеңіске жетуі мүмкін емес еді.

Германия мен КСРО арасындағы соғыстың басталуы ағылшын-кеңестік одақтың құрылуына тікелей себепкер болып, онда ағылшын дипломатиясы өз дәстүрі бойынша өрбиді. Англия өз үлесіне болашақтағы ең ауыр ұрыстарды алған континенттік одақтас тапты. Енді ағылшын әскерлері тек қана Солтүстік Африкада бір шабуылда /1941 ж. 18 қарашасы – 1942 ж. 9 қаңтары/ қайтадан Киренаиканы басып алды.

Осы жағдайда, Еуропадағы соғыс қимылдарына қатыспаған Жапония Қытай территориясындағы ұрыстарын жалғастырды. 1940 ж. 22 қыркүйекте Францияның жеңілісінен соң Солтүстік Үндіқытайды жаулауға келісім алған Жапонияның қарулы күштері Англия отарларына жақындап жапон-американ ара-қайшылығын тереңдетті. 1941 ж. 13 сәуірінде КСРО-Жапония арасында нейтралитетті сақтау туралы келісімге қол қойылды, ал осы жылдың 23 шілдесіндегі Жапония Франция келісімімен Солтүстік Үндіқытайды басып алуы оны Англия мен АҚШ тарапынан экономикалық санкцияға соқтырды. Алайда, Оңтүстік-Шығыс Азия аймағын және Тынық мұхит аралдарын басып алған соң, АҚШ келіссөзге барады деп болжаған Жапония соғысты жалғастыруға бекім бел байлады. 1941 ж. 7 желтоқсанында Жапон әскерлері Перл-Харбор және Қиыр Шығыстағы АҚШ пен Англияның басқа иеліктеріне соққылар жасады. 11 желтоқсанда Германия мен Италия АҚШ-қа соғыс жариялауымен соғыс әлемдік сипатқа ұласты

[22]. Сөйтіп, соғыстағы жақтас елдер /коалиция/ қарулы күші, экономикалық қуаты Берлин-Рим-Токио одағынан арта түсті.

Соғыстың екінші кезеңінде /1942 ж. қаңтары – 1943 ж. маусымы/ коалиция мемлекеттері соғыс қарқынын өз қолына алып оның барысына түбегейлі өзгеріс жасады.

Вермахт әскерінің Мәскеу түбіндегі күйреуі мен Қызыл Армияның 1942 ж. қаңтар-сәуір аралығындағы сәтті шабуылдары Германияда дағдарыс туғызды, соған орай ел билеушілері қарулы күштер қуатын сақтау бағытында біршама шұғыл шаралар қабылдайды. Тек 1942 ж. сәуірінде кеңес-герман майданы бірқалыпқа келіп екі жақта шабуылды жалғастыру үмітпен жазғы ұрыстарға дайындалды.

Осы жағдайда Жапония Тынық мұхиттағы әскерінің шабуылын ұлғайтты. 1941 ж. желтоқсаны мен 1942 ж. маусымы аралығында Жапония Филиппин, Малайя, Бирма, Голландиялық Үнді, Жаңа Гвинеяның солтүстік жағалауын және мұхиттағы бір топ ұсақ аралдарды басып алды. Бірақ, Жапония осындай кең аймақты жаулап алғанымен АҚШ-на өзінің Қиыр Шығыстағы жетекшілік рөлін /гегемониясын/ мойындата алмады. Тіпті, 1942 ж. 4-5 маусымында Мидуэй аралы жанында жапондық флот талқандалған соң бұл ел өзінің стратегиялық шабуылын мүлдем тоқтатты.

1942 ж. маусымынан кеңес-герман майданында ірі әскери операциялар жанданады. Герман әскерінің Крымдағы сәтті шабуылы, Қызыл Армияның Харьков және Любань түбіндегі жеңілістері нәтижесінде соғыс белсенділігі вермахт жағына ауысады. 28 маусымда Германияның Украинадағы шабуылы Сталинград және Кавказ стратегиялық бағыттарындағы соғысқа ұласып вермахт өзі ашқан майдандарының барлығын бірқалыпты қамтуға күші жетпеді. 1942 ж. қарашасына таяп Германия КСРО-ның оңтүстігіндегі көлемді аймақтарды басып алғанымен кампания мақсатына жете алмады. Сөйтіп, *Герман билеушілерінің Кеңестер мемлекетін жсаулап алу жоспары күйреді.*

1942 ж. 21 қаңтар мен 7 ақпан аралығында герман-италиян әскерлері Киренаикидің жартысын қайтарды, ал 27 мамырда алғашқы кезде сәтті болған Египетке шабуылын бастады. Алайда, Суэц каналына шыға алмай 4 шілдеде Эль-Аламейн жанында тұрақты орналасты. Бұл жағдайда да Германияның қос майданда соғыс жүргізуге ішкі қуаты жетпеді. Атлантикадағы соғыс қимылдарында ағылшын-американ әскерлері үстемдік көрсетіп 1943 ж. ортасында Англия мен АҚШ ұрыс нәтижесін түбегейлі өзгертіп, өз пайдасына шешеді.

1942 ж. 23 қазанында ағылшын әскерлері Эль-Аламейн жанында бастаған шабуылында герман-италиян армиясын талқандады. Осы жылдың 8-11 қарашасында ағылшын-американ әскерлері Марокко мен Алжирге кірді, ал Германия Францияны толық жаулап алды. 1942 ж. желтоқсанда герман-италиян әскерлері Солтүстік Африкада /Тунис/ қоршауға түсіп жанқиярлы қарсы ұрыстар нәтижесінде 1943 ж. 13 мамырында тізе бүкті.

Сталинград түбіндегі 1942 ж. 19 қарашасында Қызыл Армияның шабуылға шығуы вермахт әскерінің Солтүстік Кавказда қоршауға түсу қаупін туғызды. Осы жағдайда герман билеушілері қарулы күші қорының тапшылығы себебінен әскерлерін толық талқандалуынан аман сақтау үшін кейін шегіндірді. 1943 ж. ақпан ортасына дейін Қызыл Армия Сталинград түбінде қоршауға түскен герман топтарын толық талқандап шабуылды жалғастырды, елдің оңтүстігінде үлкен аймақ азат етілді. Тек ақпанның екінші жартысында ғана вермахт күштері Харьков түбінде қарсы шабуылға ұмтылды. Сөйтіп, 1943 ж. наурыз айы соңында кеңес-герман майданы бір қалыпқа түсті.

1942 ж. 7 наурызынан 1943 ж. 9 ақпаны аралығында Тынық мұхитта Гуадалканал аралы үшін ұрыс жалғасты, ал әскери-теңіз күштері Кораллов теңізінде бірнеше шабуыл жүргізді. Осы оқиғалардың өзі Жапонияның бұдан былай шабуылға қуаты жетпей енді қорғанысқа көшкенін

айқындады. 1943 ж. көктемінде американдықтар стратегиялық белсенділікті өз қолына алып жапон күштерін жаулап алған аймақтардан ығыстырды.

Сөйтіп, Екінші әлемдік соғыс осы күрделі оқиғалардан соң өзінің үшінші кезеңіне ұласып /1943 ж. шілдесі – 1945 ж. қыркүйегі/ Италия, Германия және Жапонияның тізе бүгуімен соғыс аяқталды.

1943 ж. көктемінен бастап Германияның Еуропалық одақтастары соғыстан шығу амалын іздеуін байқаған Берлин оларға бақылауды күшейтті. Ал жазға қарай герман-итальян қарулы күштері стратегиялық маңызынан айырылып, тек әр аймақта дербес үзінді шабуыл операцияларын жүргізді. Кеңес-Герман майданында Қызыл Армия басшылығы дайындаған оңтүстік және оңтүстік-шығыс бағытындағы шабуылы, вермахттың Курск түбіндегі болашақ операциясы туралы мәлімет анықталған соң әзірше жау күшін қорғаныс ұрыста әлсіретіп оны кейін өткізуге шешім қабылдады. Герман басшылығы Курск түбіндегі шабуылында /1943 ж. 5 шілде – 23 тамызда гитлершілер талқандалады/ саяси мақсатты көздеген болатын, тіпті бұл операция сәтті болғанның өзінде оны жалғастыруға қуаты жетпейтінді. Сондықтан, вермахт басшылығы Германия жеңілісінің уақытын ұзартуға ұмтылды.

Осы ұрыспен қатар тамыз айының басында Қызыл Армия Смоленск және Донбасс бағытында шабуылын бастады. Вермахт оған тойтарыс беруге күші келмегендіктен, Кеңес әскерлері 30 қыркүйекке Днепр өзеніне шықты. 1943 ж. қазан-желтоқсан аралығында Кеңестік әскерлер Таман аралшығын, Солтүстік Кавказды, Киев қаласы және Белоруссияның шығыс аудандарын азат етті. Крым солтүстігінен Днепрдің төменгі ағысына шығып, оңтүстік Украина жеріне жетті. Вермахт күштері майдандағы стратегиялық ахуалға әсер ете алмайтын ұсақ шабуыл операциялармен шектеліп қорғанысын жалғастырды.

10 шілде – 17 тамыз аралығында ағылшын-американ әскерлері Жерорта теңізінде Сицилия аралын басып алды. 25 шілдеде Италия саяси төңкеріс болып Д.Муссолини тұтқындалды, *жаңа үкімет 3 қыркүйекте капитуляцияға /тізе бұгу, жеңілгенін мойындау/ қол қою сәтінен фашистік блоктың ыдырауы басталды.* Қазан айының басында коалиция күштері Италияның оңтүстігін басып алды, ал вермахт бұл елдің солтүстігі мен орталығын отарлады. 1943 ж. екінші жартысында американ әскерлері Соломоновы, Гилберт аралдарын, Жаңа Гвинеяның шығыс бөлігін басып алып бұл жерлерде Тынық мұхиттың орталығында соғыс қимылдарын жалғастыру үшін базалар ұйымдастырды.

Соғыстың аяқталуы мүмкіндігі анықталғанда АҚШ, КСРО, Англия өз тарапынан реттеушілігін күшейтуді және соғыстан кейінгі Германия мен Еуропаның саяси-мемлекеттік құрылымы туралы мәселені ойластыру бастады. Осы маңызды, күрделі процестің бір сатысы 1943 ж. қазан айында өткен сыртқы істер министрлерінің Мәскеу конференциясы болды. Конференцияда батыс одақтастар сұр болған “Екінші майданды” 1944 ж. ашуға уәде берді, фашистік мемлекеттердің сөзсіз тізе бұгу принципі ұсынылды, тұңғыш рет соғыстан кейін халықаралық ұйым құру және КСРО-ның Жапонияға қарсы соғысқа қатысу мәселелері көтерілді, Орталық және Шығыс Еуропаның соғыстан кейінгі құрылымы жөнінде проблема өткір талқыланды. Осы проблемаларды талқылау ең биік басшы буын жетекшілері қатысқан Тегеран конференциясында жалғасты. Конференцияда қызу талқыланған маңызды мәселе одақтас әскерлерін Францияға кіргізу болып, ұзақ пікірсайыс нәтижесінде оның мерзімі 1944 ж. мамырына тағайындалды. Германия тізе бүккен соң КСРО Жапонияға қарсы соғыс ашу міндетін алды. Конференцияда соғыстан кейінгі Польша территориясы және КСРО-ға Кенигсберг қаласының берілуі туралы оған қатысушылардың пікірі анықталды.

1943 ж. желтоқсан аяғынан 1944 ж. мамыр ортасына дейін Қызыл Армия кеңес-герман майданында шабуылын өрбітіп Днепр оң жағалауындағы Украина, Крымды азат етіп, Ленинград қоршауын бұзып жауды Балтық республикалары шекарасына дейін тықсырды. Осы жылдың жазғы-күзгі шабуылы нәтижесінде Қызыл Армия 19 қыркүйекте Финляндияны соғыстан шығарып Белоруссия, Балтық республикаларын, Батыс Украинаны, Польшаның шығыс аймақтары мен Заполярьені азат етті. Осы майданның оңтүстігінде кеңес қарулы күштері Балқан аймағына кіріп Румынияны /12 қыркүйек/, Болгарияны /28 қазан/ соғыстан шығарып, Венгрияның шығыс аймағына кіреді де Белград қаласын азат етуде югославтық жасақтарға көмек берді.

1944 ж. қаңтарында Италияда басталған одақтастар шабуылы өте баяу қарқынмен жүрді. Американ әскерлері 6 маусымнан бастап Францияға кіріп 1944 ж. аяғына дейін Франция, Бельгия, орталық Италия және Нидерланд бөлігін азат етті. 16-25 желтоқсандағы вермахтың Батыс майданды тұрақтандыру мақсатындағы Арденны түбіндегі қарсы шабуылы одақтас әскерлері үшін күтпеген жағдай болды.

1944 ж. қаңтар-мамыр аралығында американ әскерлері Маршалл аралдары мен Солтүстік Гвинеяны басып алды. Осы жылдың маусым-қыркүйек айларында Мариан және Каролинг аралдары басып алынды, ал 20 қазанда Филиппиннің орта аймағында жапондық флот қатты соққы алып, бұнда әскерлер орналасты. Жапон әскерлері бұл жағдайда Қытай жеріндегі шабуылын жалғастырып құрғақ аймақта Үндіқытаймен байланыс орнатты. Бұл елдің 1944 ж. наурыз-мамыр аралығындағы Үндіні басып алу әрекетіне ағылшын әскерлері тойтарыс беріп жапондықтар ұмтылысы сәтсіз аяқталды.

Англия мен КСРО 1944 ж. қазанында өздерінің Балқандағы саяси-әскери қимыл аймақтарын анықтаған соң Грецияны ағылшын армиясы басып алды. АҚШ, КСРО, Англия басшылары қатысуымен өткен Ялта

конференциясында соғыстан кейінгі әлемдік құрылым қалпы туралы мәселені талқылау жалғасып Құрама Штаттары мен Кеңес мемлекеті Еуропаны бөлуде шешуші рөлді иеленді. Осы конференцияда Қызыл Армияның Жапонияға қарсы соғыс ашу шарты және пысықталды.

1945 ж. қаңтар-наурыз аралығында Венгрияда Қызыл Армия вермахттың бірнеше қарсы шабуылдарын қайтарды. 12 қаңтарда Польша және Шығыс Пруссиядағы басталған Кеңестік шабуыл сәуір басында Қызыл Армияның Одер және Нейсе өзендеріне шығуымен аяқталып, енді Берлинді басып алуға жағдай туды. 1945 ж. осы уақытында Қызыл Армияның Венгрияны соғыстан шығарып, 20 қаңтарда уақытша бітімге қол қойылуына қарамастан Венгрия әскерлері дербес шабуылдарын жалғастырып, Австрияның шығыс бөлігін басып алды. Берлин операциясы нәтижесінде /16 сәуір-8 мамыр/ кеңестік әскерлері Германия орталығына шығып Берлинді тізе бүктірді. Мамыр айының басында Чехословакияны азат ету аяқталды.

Арденны жанындағы вермахт әскерінің қарсы шабуылына тойтарыс берген батыс одақтастар, ақпанда басталған Германияның батысындағы шабуылда 22 наурызда Рейнге жетіп, 25 сәуірде Қызыл армиямен түйісті. Сәуірде Солтүстік Италия азат етіліп, ал 8 мамырда Германия жеңілгенін мойындады. Сөйтіп, Еуропадағы соғыс аяқталды.

Осы соңғы операциялармен қатар американ әскерлері Тынық мұхиттағы шабуылын жалғастырды. 1945 ж. қаңтар-мамыр аралығында олар Филиппин, 19 ақпан-16 наурызда – Иводзима, 1 сәуір-21 маусымда-Окинава, мамыр-шілде аралығында Борнео аралдарын басып алды. Ағылшын әскерлері қаңтар-мамыр аралығында Бирманы басып алды, Жапония соғыс нәтижесіне ешқандай әсер етпеген Қытайға бірнеше шабуылдар ұйымдастырды. 6 және 9 тамызда бүкіл әлемге, әсіресе, КСРО-ға күш көрсету саясатын ұстанған АҚШ билеушілері әмірімен Жапонияға қарсы /Нагасаки, Хиросима, Киото/ ядролық қару қолданылды. КСРО

әскерлері 1945 ж. 9 тамыз 2 қыркүйек аралығында Маньчжурияда шұғыл шебер шабуыл нәтижесінде жапондық қарулы күштерінің ең ірі тобын талқандап, Қызыл Армияның қуатын әлемге паш етеді. 1945 ж. 2 қыркүйегінде Жапонияның тізе бүгуімен Екінші әлемдік соғыс аяқталды.

Екінші әлемдік соғыс тарихының соңғы баяндалуындағы өзгерістерді есепке алсақ оның кезеңдерін төмендегі ретпен бөлген дұрыс болар еді. Бірінші кезең: 1939 ж. қыркүйегі 1941 ж. желтоқсаны. Оның: бірінші сатысы 1939 ж. қыркүйегі 1940 ж. маусымы, екінші сатысы 1940 ж. шілдесі 1941 ж. маусымы, үшінші сатысы 1941 ж. маусым-желтоқсаны. Екінші кезең: 1942 ж. қаңтары-1943 ж. маусымы. Оның: бірінші сатысы 1942 ж. қаңтар-мамыр аралығы, екінші сатысы 1942 ж. маусым-қарашасы, үшінші сатысы 1942 ж. қарашасы 1943 ж. маусымы. Үшінші кезең: 1943 ж. шілдесі-1945 ж. қыркүйегі. Оның: бірінші сатысы 1943 ж. шілдесі 1944 ж. маусымы, екінші сатысы 1944 ж. маусымы 1945 ж. мамыры, үшінші сатысы 1945 ж. мамыры-қыркүйек аралығы.

Ұсынылып отырған 1939-1945 жж. Екінші әлемдік соғыстың кезеңдері біздің ойымызша Отандық тарихнамада Екінші әлемдік соғыс жөнінде қалыптасқан идеологиялық стереотиптерден арылуға және сол жылдардағы оқиғалар ақиқатын объективті талдап оқуға жол ашады деген үміттеміз. Тарихты кезеңдеудің қандай түрі болмасын ұсынылып отырған түйіндер де өзінше ерекше және XX ғ. әлемдік қатынастардың қаруға жүгінген формасы - әлемдік соғыс сияқты, маңызды оқиғаны оқып-зерттеудің құралы ретінде қабылдаған жөн. Сөз жоқ, кезеңдеудің басқа нұсқалары мен баламалық анықтамалары болуы мүмкін. Біз, әрине, оны жоққа шығармаймыз, мүмкіндігімізше түсінуге тырысамыз. Алайда, осы мақаламызда келтірілген ұсыныстар тарих ғылымында қалыптасқан дәстүрлі тұжырымдарды қайта қарай отырып, XX ғ. әлемдік тарихының глобалды

феномены-соғысты кәзіргі заман биігінен жан-жақты зерттеп оқудың міндеттерін айқындайды деп сенеміз.

Әдебиеттер:

1. Большая советская энциклопедия /БСЭ/. Т.27. М. 1954, 578-585 бб. /Аударма Н.А./.
2. Советская историческая энциклопедия /СИЭ/. Т.3. М. 1963, 846-882 бб. /Аударма Н.А./.
3. Военная энциклопедия. 8 томды. 5 т. М. 2001, 160 б. /Аударма Н.А./.
4. Поздняков Э.А. Внешнеполитическая деятельность и межгосударственные отношения. М. 1986. Богатуров А.Д., Плешаков К.В. Динамика международной стабильности.- Международная жизнь, 1991 N2, 35-46 бб. Хильдебранд К. Война в условиях мира и мир в условиях войны. – Вторая мировая война. Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований. М.1996. 25-41 бб. Мир между войнами. Избранные документы по истории международных отношений 1910-1940 гг. М. 1997. 50-13 бб.
5. Морозов В.П. О периодизации и некоторых проблемах научной разработки истории Великой Отечественной войны.- История СССР. 1970, N3, 47-48 бб.; Потери ВС СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование. М. 1993. 157-158 бб.; Военная энциклопедия. Т.2. М.1994, 36-44 бб. /Аударма Н.А./
6. Морозов В.П. жоғарыда келтірілген еңбек. 48 б. /Аударма Н.А./
7. Бұл кезең И.Сталиннің 1943 ж. қарашада жасаған баяндамасында “Түбегейлі төңкеріс” деп сипатталған. Сталин И.В. КСРО-ның 1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы туралы. М. 1946. 98-102 бб. . /Аударма Н.А./
8. Ворошилов К.Е. Сталин және КСРО-ның Қарулы Күштері. М. 1950, 61-66 бб. БСЭ. 7 т. М. 1951, 157-190 бб., Тельпуховский Б.С. КСРО-ның Ұлы Отан соғысы /1941-1945/. М. 1952. 31 б., 1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы тарихының очерктері. М. 1955, 4 б. /Аударма-Н.А./

9. Кулиш В.М. Ұлы Отан соғысының Кеңестік тарихнамасы. – Кеңестік тарихнама. М. 1996, 280 б. . /Аударма Н.А./
10. Екінші әлемдік соғыс. Әскери-саяси очерк. М. 1958. /Аударма Н.А./
11. 1941-1945 жж. КСРО Ұлы Отан соғысының тарихы. 6 томдық. 1 т. М.1960, XXIV б. . /Аударма Н.А./
12. Болтин Е.А. 1939-1945 жж. Екінші әлемдік соғыс сипаты туралы. Екінші әлемдік соғыстағы герман империализмінің жеңілуі туралы. М. 1960, 41-44 бб. /Аударма Н.А./
13. 1939-1945 жж. Екінші әлемдік соғыс. Әскери-тарихи очерк. М. 1958, 8-11 бб.; Курасов В.В. Екінші әлемдік соғыстың сипаты мен кезеңдері туралы – Соғыс тарихы журналы /СТЖ/, 1959, N1, 30-40 бб.; “Ұлы Отан соғысы тарихы” жазылу барысы туралы.-СИЖ, 1959, N1, 111-112 бб.; 1941-1945 жж. КСРО Ұлы Отан соғысының тарихы. 6 томдық. 1 т. М.1960, XXIV-XXVIII бб.; КСРО сыртқы саясаты және халықаралық қатынастар тарихы. Т2: 1939-1945 жж. М. 1962, 7-9 бб.; Кеңестік тарих энциклопедиясы. 3 т. 71-131, 846-871 бб.; Кеңестік үлкен энциклопедия. 5 т. 480-491 бб. . /Аударма Н.А./
14. Жилин П.А. “Қасиетті соғыс”.- 21. IX. 1967 ж. Правда газеті/. /Аударма Н.А./
15. Ұлы Отан соғысы. Қысқа ғылыми-көпшілік очерк. М. 1970, 129,131,133, 190 бб. /1973 ж. 2-ші шығ. 7 б./ . /Аударма Н.А./
16. Ұлы Отан соғысы тарихын кезеңге бөлу мен ғылыми зерттеудің кейбір проблемалары. – КСРО тарихы. 1970, N3, 47-48 бб. /Аударма Н.А./
17. 1941-1945 жж. Ұлы Отан халықтық. Қысқа тарихи очерк. М. 1985. . /Аударма Н.А./
18. 1939-1945 жж. Екінші әлемдік соғыс тарихы. 1 т. XXV-XXVI бб. . /Аударма Н.А./

19. 1939-1945 жж. Екінші әлемдік соғыс тарихы. 12 т. М.1982. 219-221 бб. /Аударма Н.А./
- Рейнгард К. Мәскеу түбіндегі бұрылыс. М. 1980. 215-218 бб.; Barbarossa The Axis and Allies. Edinburg. 1994. p.207; Мягков Ю.М. “Центр” армия тобы құжаттарындағы Мәскеу түбіндегі ұрыс. – Екінші әлемдік соғыс: көкейкесті проблемалар. М.1995. 265 б.; 1941-1942 жж. Мәскеу қақпасы жанындағы вермахт. М.1999. 239-240 бб.; Фалин В.М. Екінші майдан. Гитлершілерге қарсы бірлестік /коалиция/: мүдделер қайшылығы. М.2000. 279-283, 296-297 бб.; Детуайлер Д.С. Екінші әлемдік соғыс эскалациясы. – Жаңа және қазіргі заман тарихы. 2000. N2, 70-79 бб. /Аударма Н.А./
20. Василевский А.М. Бүкіл өмір мақсаты. 2 кітап. М.1988. 16-19 бб.; Жуков Г.К. Естеліктер мен ойдағылар. 3 т. М.1990. 12-23 бб. /Аударма Н.А./
21. Екінші әлемдік соғыстағы герман империализмінің күйреуі, 34-35 бб.; 1941-1945 жж. КСРО-ның Ұлы Отан соғысы тарихы. 1 т. XXVIII б.; КСЭ. 7 т., М. 1979, 421 б.; 1939-1945 жж. Екінші әлемдік соғыс тарихы. 11 т. М. 1980. 6 б.
22. Осы тұжырым Деборинг Г.А. еңбегінде түйінделген. Бұрын келтірілген еңбектің 8 б.

ӘӨЖ 51:373.3

*Жаросва А.Ф.
М.Өтемісұлы атындағы
БҚМУ, педагогика фа-
культеті*

Бастауыш сынып оқушыларын математика сабақтарында шығармашылық жұмыстарға баулу жолдары

Бастауыш сынып - балалардың ойлауын дамытудың негізгі кезеңі. Балаларды логикалық ойлауға, шығармашылық есептерді өз бетімен шеше білуге үйрету өте қажет. Ал бұл нәтижеге жету үшін оқу материалдарын балалардың ойлау қабілеті жетерліктей жас ерекшеліктерін ескере ұйымдастырса ғана, оның жоғары деңгейде дамуына

мүмкіндік туады. Сондықтан да мұғалім балаларды үнемі ойланып оқуға бағыттауы тиіс. Бұған оқу әдісін жүйелі ұйымдастыру, сабақта бала логикасын дұрыс дамыта алатын мүмкіндіктерді мол пайдалану арқылы жетуге болады.

Оқушылардың ойлау қабілетін дамыту үшін бір есепті әр түрлі жолдармен шешуге үнемі бағыттап отыру, ойлануды қажет ететін мысалдар құрастыру - баланың логикалық ойлауын тәрбиелеудің тиімді жолдары.

Оқушылардың математиканы оқып үйренуге ынтасын арттыру үшін және олардың математикалық мәдениетін көтеру үшін сыныптан тыс сабақтарды (үйірмелер, математикалық газет, апталықтар, викториналар, олимпиадалар т.с.с.) жүйелі түрде жүргізіп отырған жөн. Математика сабағында бүгінгі оқу процесінің талабы бойынша компьютер мүмкіндіктерін пайдалану оқушы ынтасын арттыра түседі.

Жалпы білім беретін мектептерде математиканы оқыту - оқушылардың таным қызметтерін арттыру, дербес жұмыстануын дамыту, оқу қызметін орындауға белсенділік танытуы - оның жеке тұлға болып қалыптасуының басты кепілі. Мектептерде сабақтар ұжымдық формада өткенімен, әр оқушы өзіне тән қабілетімен, еске ұстауымен, ойлау ерекшеліктерімен, алғырлығымен араласады. Сондықтан саралай отырып оқыту қажеттігі туындайды. Негізінен тәжірибеде саралап оқытудың екі түрі кеңінен қарастырылады: деңгейлік және бағдарлық.

Деңгейлік саралау - оқушылардың бір сыныпта, бір бағдарлама және бір оқулықпен оқу материалын түрлі деңгейде меңгеруі. Бағдарлық саралау - оқушылардың әр түрлі тобының оқу материалын баяндалу деңгейі жоғары, мазмұны ауқымды, ақпараты мол бағдарламамен оқып - үйренуі.

Мысалы, математикалық ұғымдарды әр түрлі деңгейде оқытудың "Көбейту" тақырыбы бойынша үлгерімі төмен оқушыларға дайын кестені толтыруды, орташа деңгейлі оқушыларға кестені құруды, ал үлгерімі жақсыларға кестені

өз бетімен құрып, толтыруды тапсыруға болады.

Төменгі сыныптарда математиканы даралап оқыту табысты болуы үшін пән мұғалімдері төменгі шарттарды естен шығармауы керек:

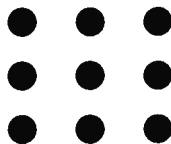
- Әр оқушының мінезін анық білуі;
- Әр оқушыға қандай жалпы оқу мазмұны, қандай білік пен дағдыны игертуі керек екенін толық түсінуі;
- Сараланған тапсырмаларды ойластыра және құрастыра білуі;
- Әр сабақты ұйымдастыру мен оқыту әдісінің тиімді түйісулерін таба білуі.

Қазіргі таңда мектептің математика оқулықтарында міндетті түрде шығармашылық есептерге көп көңіл бөлінеді. Әйтсе де пән мұғалімдері тек тақырыпқа сай жеңіл есеп түрлерімен шектеледі де, шығармашылық тапсырмаларды екінші орынға қояды. Ал осы саралап оқыту әдісі арқылы шығармашылық тапсырмаларды жоғары деңгейлі оқушыларға беріп, логикалық ойлау қабілетіне мүмкіндік туып отырса, біріншіден мұғалім ойлауға күш түсіреді, екіншіден оқушы бойында өзінің шығару мүмкіндігіне деген сенімі пайда болады, үшіншіден пәнге деген қызығушылығы артады.

Енді бастауыш сынып оқушыларының ойлауын дамытуға арналған бірнеше шығармашылық есептерді қарастырсақ:

1. Қарындашты қағаздан көтермей суреттегі

9 нүктені 4 кесіндімен қосып шық.

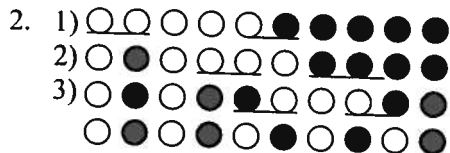
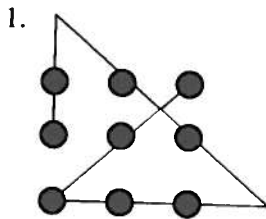
2. 3 рет 2 тастан ауыстырып, дойбының кара және ақ тастарын кезектестіріп қойындар.

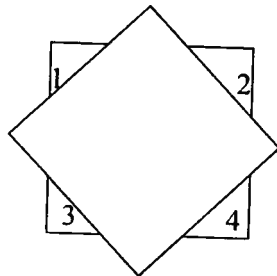
3. 8 шырпыдан 2 шаршы және 8 бірдей үшбұрыш құрастыр.
4. 1-ден 200-ге дейінгі сандардың қосындысы қанша?
5. Ай орағының фигурасын тек қана 2 түзу жүргізіп 6 бөлікке бөліңіздер.
6. 7-ден 21-ге дейінгі сандардың көбейтіндісі қандай санмен аяқталады?
7. Цифрлары әр түрлі болатын ең үлкен он таңбалы санды жаз.
8. 1000 санын 8 сегіздік арқылы жазыңдар.

Жауаптары:

1,2-есептер 2-сыныптың шығармашылық есептері, ал ол көбіне шығарылмай сол күйінде қалады.

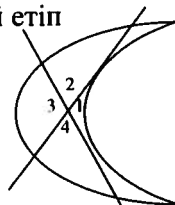
3. 8 шырпыны суретте көрсетілгендей етіп орналастыру керек, сонда 2 шаршы 8 үшбұрыш шығады. Үшбұрыштар нөмірленіп көрсетілген.

4. Шетінен санағанда бірдей қашықтықта орналасқан сандардың қосындысы өзара тең, $1+200=2+199=3+198=\dots=100+101=201$. Мұндай қосылғыштардың саны 100. Ендеше $201*100=20100$.

5. Түзу сызықтарды суретте көрсетілгендей етіп жүргізу керек, сонда ай орағы 6 бөлікке бөлінеді.

Ол бөліктер нөмірленіп көрсетілген.

6. $7*8*9*10*11*\dots*20*21$. Бұл көбейтінділердің ішінде 10 саны болғандықтан көбейтінді “0”- мен аяқталады.

7. Цифрлары әртүрлі және оң таңбалы ең үлкен сан болғандықтан, цифрларды кему ретімен аламыз: 9876543210.

8. $888+88+8+8+8=1000$.

Мұндай күрделі шығармашылық тапсырмалар оқушылардың күнделікті шығарып жүрген есептеріне қарағанда қызығушылығын тудырады, ойын, қиялын дамытады. Сондықтан шығармашылық есептерді бастауыш сыныптан бастап шығарту қажет. Яғни оңайдан күрделіге қарай даралап оқытуды ұйымдастыру осы мақсатқа жетуге әсерін тигізеді.

Осындай тапсырмаларды беру арқылы мұғалім төмендегідей нәтижелерге жетеді:

- жаңа материалды оқып үйренуге және оқып игеруге деген оқушылардың қызығушылығын тудыру;

- жаңа білімнің мазмұнын жоспарлағанда оқушыға берілетін тапсырманы оқушының қабілетін ұштайтындай, ойын, қиялын дамытатындай етіп әзірлеу;

- оқушы өзін жеңімпаз ретінде сезіне алатындай тапсырмаларды әртүрлі күрделілік дәрежесінде орындату арқылы оқушылардың білімін саралауды ұйымдастыру;

- білімді дайын күйінде бермей, оқушының өзі білімді қарқынды ой еңбегін қажет ететін тапсырмаларды орындау арқылы жетуін ұйымдастыру;

- оқушылардың шығармашылық мүмкіндіктерін тудыратын, қабілеттерін жан-жақты дамытатын әр түрлі белсенді оқыту әдіс-тәсілдерді кеңінен қолдану.

- Оқушылардың білім алу нәтижелерін жүйелі талдап, бағалап отыру.

Әдебиеттер

1. Қоспанов Б. М. Және т.б. Математикадан дидактикалық материалдар. Алматы: «Атамұра» 1998.
2. Оспанов Т.Қ. және т.б. Математика. Дидактикалық материалдар. Алматы: «Атамұра» 2000.
3. Оспанов Т.Қ. және т.б. «Математика» оқулықтары Алматы: «Атамұра», 2000 ж.
4. Н.П. Кострикина. «Задача повышенной трудности в курсе математика начальных классов. – М, «Просвещение» 1986 г.

УДК 372.851

Абдульманов Р.Н.

Об одном общем признаке делимости

Установленный признак делимости основан на определении цифр частного по последним цифрам данного и производных от него чисел.

Этот признак делимости выполняет одновременно и роль правила деления для тех случаев, когда деление выполняется нацело.

Выясним условие делимости натурального числа на простое число P .

Пусть $a = 10k + n$ – натуральное число, содержащее k десятков и n единиц.

Если $(10k + n) : P = 10x + y$, то будем иметь:

$$10k + n = 10Px + Py.$$

$$10k + n - Py = 10Px, \quad 10k - (Py - n) = 10Px.$$

$$k - (Py - n) : 10 = Px \text{ или } k - m = Px, \text{ где } m = (Py - n) : 10.$$

Если $k - m = 10k_1 + n_1$ и $(10k_1 + n_1) : P = 10x_1 + y_1$, то $k_1 - m_1 = Px_1$,

$$\text{где } m_1 = (Py_1 - n_1) : 10.$$

Продолжая вычисления по указанному алгоритму, получим уравнения:

$$K_2 - m_2 = Px_2, \quad k_3 - m_3 = Px_3, \dots \quad k_i - m_i = Px_i, \text{ где } m_i = (Py_i - n_i) : 10.$$

Во всех этих уравнениях y_i имеет такое значение, при котором произведение Py_i оканчивается на цифру n_i , а значение m_i равно числу десятков, содержащихся в произведении Py_i .

Верно следующее утверждение: если $k_i - m_i = 0$, то a делится на P без остатка и $y, y_1, y_2, \dots, y_i$ обозначают цифры частного, взятые в обратном порядке.

Пусть $a = 3 \ 0 \ 5 \ 3 \ 9 \ 1 \ 3$ и $P = 5 \ 3$. Тогда будем иметь:

1) $k = 305 \ 391$, где $n = 3$. $y = 1$, т. к. произведение $53y$ оканчивается на цифру 3. $m = 5$, т. к. это произведение содержит 5 десятков.

$$k - m = 305 \ 386, \quad 305 \ 386 = 53x.$$

2) $k - m = 305 \ 386$, $k_1 = 30 \ 538$, $n_1 = 6$. $y_1 = 2$, т. к. произведение $53y_1$ должно оканчиваться на цифру 6. $m_1 = 10$, т. к. это произведение содержит 10 десятков

$$k_1 - m_1 = 30528, \quad 30528 = 53x_1$$

3) $k_1 - m_1 = 30528$, $k_2 = 3052$, $n_2 = 8$. $y_2 = 6$, $m_2 = 31$, т. к. произведение $53y_2$ должно оканчиваться на цифру 8 и это произведение содержит 31 десяток

$$k_2 - m_2 = 3021, \quad 3021 = 53x_2$$

4) $k_2 - m_2 = 3021$, $k_3 = 302$, $n_3 = 1$. $y_3 = 7$ и $m_3 = 37$, т. к. произведение $53y_3$ должно оканчиваться на цифру 1 и это произведение содержит 37 десятков

$$k_3 - m_3 = 265, \quad 265 = 53x_3$$

5) $k_3 - m_3 = 265$, $k_4 = 26$, $n_4 = 5$, $y_4 = 5$ и $m_4 = 26$, т.к. произведение $53y_4$ должно оканчиваться на цифру 5 и это произведение содержит 26 десятков

$$k_4 - m_4 = 0$$

Итак, имеем: $y = 1$, $y_1 = 2$, $y_2 = 6$, $y_3 = 7$, $y_4 = 5$.

Следовательно, можно написать $3053913:53=57621$

Для этих вычислений практически удобна следующая форма сокращенной записи.

$$\begin{array}{rcl} \underline{53} & 3\ 0\ 5\ 3\ 9\ 1' & 3 \quad (1) \\ & 3\ 0\ 5\ 3\ 8' & 6 \quad (2) \\ & 3\ 0\ 5\ 2' & 8 \quad (6) \\ & 3\ 0\ 2' & 1 \quad (7) \\ & 2\ 6' & 5 \quad (5) \\ & 0 & \end{array}$$

Данное число делится на 53. В частном получится 57 621.

В скобках записываются последовательно значения y , y_1 , $y_2, \dots, y_i$. В каждом из чисел, записанных в соответствующих строках, отбрасывается (отделяется с помощью чёрточки) последняя цифра справа, которая была использована при поиске значения y_i . Затем из числа, обозначенного оставшимися цифрами, вычитается число десятков, содержащихся в соответствующем произведении Pu_i .

Пример. Число 12 677 507 делится без остатка на 59. Частное будет равно 214 873.

$$\begin{array}{rcl} \underline{59} & 1\ 2\ 6\ 7\ 7\ 5\ 0' & 7 \quad (3) \\ & 1\ 2\ 6\ 7\ 7\ 3' & 3 \quad (7) \\ & 1\ 2\ 6\ 7\ 3' & 2 \quad (8) \\ & 1\ 2\ 6\ 2' & 6 \quad (4) \\ & 1\ 2\ 3' & 9 \quad (1) \\ & 1\ 1' & 8 \quad (2) \\ & 0 & \end{array}$$

УДК 873.4

Кудашева С.,
почетный профессор
ВЭГУ

Тукайские традиции в творчестве Сайфи Кудаша

Свою статью я нашла нужным начать со статьи народного писателя Татарстана С.Хакима о Сайфи Кудаше. Он, как великий мастер слова сумел, на наш взгляд, дать удивительно ёмко оценку творчеству Сайфи Кудаша.

«...Люблю ветлу. Каждый раз, когда я возвращаюсь в свои края – родное Заказанье, – спускаюсь к речке. На месте старой мельницы толстенные – не обхватишь – ветлы. Корни их протянулись до лугов соседней деревни... Там, где растут ветлы, берега не отваливаются, речки не мелеют. Под их таинственными кронами хорошо сидеть в жаркий день. На душе как-то радостно от сознания их величия, бессмертия. Хотелось углубиться в их чащу, заблудиться среди них.

Народный поэт Башкортостана Сайфи Кудаше, как и ветлы, прочно врос корнями в родную землю, так же прост и крепок. Так же как и они, он грудью встречал ветра и бури – и не сломался, не поддался. Большой поэт, большая судьба... Путь его длинен, творчество неохватно. Его поэзия – целая эпоха, сложная бурная, неповторимая. Это поэт, подхвативший эстафету из рук умирающего Тукая и передающий ее будущим дням. И неустанный труд, почти аскетический, достойный памяти Тукая, Гафури. Применительно к Сайфи Кудашу я сознательно многократно повторяю слово «труд». Как его современник и свидетель его трудового подвига, я знаю, что он умеет работать, как крестьянский конь на борозде. Вспоминаются строки Тукая:

Как тигры, воюем, нам и бремя – не бремя,

Как кони, работаем в мирное время.

Мне кажется, создавая эти строки, Тукай имел в виду именно таких людей, как Кудаш. Попытаюсь раскрыть определение «большой поэт». Я не считаю поэтом каждого

пишущего и печатающего стихи. Таких много. Истинный поэт в моем представлении только тот, кто, подобно ветле, связан корневой системой с родной почвой, питается соками родной земли, дышит ее ветрами. В произведениях настоящего большого поэта я всегда чувствую прочность фундамента отчего дома, своеобразие народных традиций, глубину истории, богатство культуры народа. Настоящий поэт приобщает меня к своей родной почве, сближает со своим народом. Могучая ветла с корнями, достигающими соседнего луга.

Именно таким представляется мне Сайфи Кудаш. Но он не только поэт. После войны его творчество раскрылось мне новыми гранями. Его вдохновение переливается в прозу, он и поэт, и сочный прозаик, и серьезный ученый-исследователь. В течение многих лет он собирал материалы по истории культуры башкирского, татарского, казахского народов, писал научные труды и литературные произведения на этом благодатном материале.

Он поистине многогранен. Я всегда восхищался и восхищаюсь писателями и учеными-энциклопедистами, теми, кто вышел из самых истоков народной культуры, из глубины истории народа, кто не побоялся взвалить на плечи невероятно тяжелое бремя и достойно пронес его. И чем больше я живу, тем глубже мое уважение к ним. (Сибгат Хаким. 1984 г. Казань).

Феноменально то, что многие известные, крупные представители братских литератур особо подчеркивают любовь и уважение Сайфи Кудаша к Габдулле Тукаю, считают его учеником великого поэта, продолжателем его традиций. Эта мысль проходит красной нитью во многих статьях ученых, писателей. Именно это подчеркивается в личных письмах, даже в автографах книг, подаренных С. Кудашу в течение почти целого века.

В 1968 году татарский писатель, ученый Хасан Хайри подарил Сайфи Кудашу книгу «Габдулла Тукай». Сделал та-

кую надпись: *«Сайфи ага Кудашу, влюбленному в Тукая, без устали возвеличивающему его».*

Очень интересна дарственная надпись профессора Ибрагима Нуруллина, исследователя жизни и творчества Г. Тукая. *«В процессе создания образа Тукая я осмелился идти по Вашему пути».* Если серьезно вдуматься в эти слова, то они полны глубокого смысла. Что значит «идти по пути Сайфи Кудаша»? В своих произведениях Сайфи Кудаш показал пример исследования творчества Г. Тукая, выходца из народа, человека трудной, сложной судьбы. Он не оторвал образ Г. Тукая от родной и российской истории, не связывал ее с идеологией, не сделал Тукая атеистом. Он не соглашался с теми учеными, писателями, которые старались сделать Тукая ярым атеистом, даже проводили на эту тему научные конференции... Сайфи Кудаш создал образ Тукая естественно, спокойно, рассудительно, без пышных дифирамбов. Тукай не нуждается в том, чтобы его хвалили, приписывали ему ненужные качества. Тукай сам велик, а великое всегда просто и понятно, близко читателю.

Большой писатель, крупный ученый, академик и президент Академии наук Татарстана профессор Мансур Хасанов, будучи в Уфе, нашел время, чтобы навестить старого поэта и принес ему дорогой подарок – альбом «Габдулла Тукай» - с дарственной надписью: *«Достойному продолжателю творчества Габдуллы Тукая, большому поэту татарского и башкирского народов, нашему любимому учителю Сайфи ага Кудашу на память. Мансур Хасанов. 31.08.1988 г. Уфа».* Комментировать автограф нет необходимости, он написан от души, с любовью и уважением.

Будет уместным привести отрывок из письма Закира ханум Шараф. В 1960 году в Казани Сайфи Кудаш познакомился с ней лично. Тогда же они начали переписываться, письма сообщали об интересных случаях из жизни, о далеких временах, – временах Г.Тукая, Ф. Амирхана. В одном из писем Закира ханум описала свою свадьбу с Борханом Ша-

рафом. Поздравить их в гостиницу пришел Г. Тукай, подарил букет цветов и свои визитные карточки. С Тукаем они встречались несколько раз. Поэт и Б. Шараф договорились об издании произведений Тукая. Прочитав книгу Сайфи Кудаша, Закира ханум Шараф 28 мая 1963 года написала о своих впечатлениях: «...С большой радостью и удовлетворением прочитала Ваши «Незабываемые минуты». Упомянутые в книге имена, можно сказать, мне хорошо и близко знакомы. Некоторых знала через их труды, а с другими я была лично знакома. Все они, как живые, предстали перед глазами. Вам удалось очень правдиво изобразить жизнь шакирдов медресе, годы молодости героев книги и всю обстановку тех мест. Большое, большое спасибо. В Вашей книге есть страницы, которые можно читать в качестве лекций с университетской кафедры. Желаю Вам создать еще много таких произведений...».

* * *

Творчество Габдуллы Тукая служило и служит вдохновляющим примером глубокого осознания жизни и чаяний своего народа. Народный поэт Башкортостана Сайфи Кудаш, испытывавший плодотворное влияние Г. Тукая, является одним из крупнейших представителей поэтической школы Тукая. Более 80-ти лет он неизменно следовал традициям Г. Тукая, не переставая воспевать величие татарского и башкирского народов.

Воздействие одного писателя на другого должно чувствоваться не во второстепенных мелочах, а в главном – в характере познания жизни, в глубине проникновения в психологию людей, в реалистической достоверности жизненных событий.

Сайфи Кудаш пришел в литературу, когда великие поэты Г. Тукай и М. Гафури заложили основу демократической литературной школы в татарской и башкирской литературах. Примечательно, что Габдулла Тукай влиял и на самого Мажита Гафури. Народный поэт Башкортостана признавался,

что свои детские стихи писал по тукаевским образцам. Тукай и Гафури были великими гуманистами. Мажит Гафури, будучи другом и учителем Сайфи Кудаша, развил и укрепил в нем еще больше ту искреннюю любовь к Тукаю, которая была заложена еще в медресе.

С. Кудаш уже в начале своего творческого пути обратился к Тукаю, учился у него мастерству, усваивал эстетические принципы его поэзии.

Сайфи Кудаш написал немало произведений, посвященных памяти Г.Тукая. Среди них стихотворения «Надежда и обещание» (1916), «Тукай» (1917), «Пушкинский сад» (1949), «Так будет» (1961); повесть «Навстречу весне» (1951); мемуары «Незабываемые минуты» (1960), «По следам юности» (1961), а также многочисленные статьи на страницах периодической печати.

В стихотворении «Надежда и обещание», написанном в 1916 году, Сайфи Кудаш дает Тукаю клятву продолжать его дело:

*Навеки стал мне образцом твой вдохновенный труд,
И я пойду твоим путем, который прям и крут,
Я жизнью жить одной хочу с народом, мне родным,
Чьи дети в горе и в нужде безвыходной живут.*

«Надежда и обещание», 1916. Перевод М. Шехтера

Ещё полнее мысль о роли Габдуллы Тукая в творческом становлении Сайфи Кудаша раскрыта в следующем высказывании поэта: *«Наши угнетенные народы – татарский и башкирский – восприняли Тукая как защитника своих интересов. А молодежь, как я, была очарована Тукаем и, мечтая о поэтической деятельности, восторженно тянулась к нему. Поэтому мы были готовы накинуться на всех, кто поднимал свое перо против нашего Тукая. Как тяжело больному бывает дорог доктор, спасший ему жизнь, так и для нас Тукай явился священным доктором поэзии: он в нас разбудил любовь к истинной поэзии. Поэтому мы безмерно любили его, ценили и признали своим вечным поэтическим наставником.*

Тукай открыл мне глаза на мир и я пришел в литературу, будучи учеником его школы. Я учился у писателей разных наций, но ни один из них не был мне таким близким, полезным и понятным, как Габдулла Тукай, потому что его время и судьба для меня и моих современников были аналогичными. Поэтому я смотрю на Тукая, как ученик на своего учителя, и считаю его своим поэтическим университетом, очень часто и сейчас за советами я обращаюсь к Тукаю. По возможности стараюсь быть его достойным учеником». С. Кудаш.
«Наш Тукай». Журнал «Агизел». № 4, 1961

Интересен и тот факт, что Сайфи Кудаш весной 1913 года в поисках счастья поехал учительствовать в Кустанайские степи. Уезжая из дома, вместе с благословением матери, как самую дорогую вещь, он взял с собой стихи Г. Тукая. А приехав в Кустанай, на двенадцать из оставшихся в кармане семнадцати копеек С. Кудаш купил последний предсмертный сборник Г. Тукая «Жан азыклады» («Духовная пища»).

Обращение С. Кудаша к жанру повести, где он впервые в башкирской литературе создал образ Габдуллы Тукая, лишний раз доказывает, что Сайфи Кудаш – поэт, писатель тукаевского направления.

Повесть «Навстречу весне» – яркое поэтическое повествование о судьбе и светлом облике двух больших поэтов из народа, о их жизни и творчестве в тяжелой обстановке столыпинской реакции. Мы здесь видим трудный период их жизни и деятельности. Первый – в возрасте 26-ти лет стоит перед смертью от тяжелого туберкулеза, второй, М. Гафури, – живёт под надзором полиции. Эти тяготы не могли заставить великих поэтов покориться насилию и несправедливости.

Тукай пришел в литературу в 1905 году. Мы можем по праву назвать его поэтом революции. Тукай не остался в стороне от революционных событий: он принимал участие в демонстрациях, вел агитационную работу среди типографских рабочих, за это и был уволен из типографии, где служил

корректором. В одном из первых же стихотворений Тукай воспел свободу.

Примечательно то, что и творчество Тукая и Кудаша смыкается с национально-освободительной борьбой – оба они поэты революции. Тукая сделала поэтом революция 1905 года, а Сайфи Кудаш обрел могучие крылья для будущего поэтического взлета в Октябре 1917-го.

В творчестве Тукая значительное место занимают раздумья о смысле жизни, о месте и назначении в ней поэта! Вслед за Тукаем Сайфи Кудаш видит в поэте защитника народа; призывает его направить свое грозное поэтическое оружие против мира эксплуатации и угнетения:

Громче песни пой, о певец,

Смело поражай сердце лжи... «Поэту», 1917. Перевод М. Шехтера

Пафос стихотворения С. Кудаша – в провозглашении активной действенной роли искусства, которую в течение всей своей жизни, хотя и короткой, но исключительно плодотворной литературной деятельности, неутомимо проповедовал Габдулла Тукай. Ученик Г. Тукая Сайфи Кудаш шел путем своего великого учителя – Габдуллы Тукая.

Многие произведения Сайфи Кудаша пронизаны тукаевским дыханием. С. Кудаш знал, как высоко ценил Тукай великих русских поэтов Пушкина и Лермонтова и всю передовую русскую культуру. Поэт считал Пушкина и Лермонтова образцами для себя, для своего творчества.

В 1913 году в стихотворении «Утешение» Тукай писал так:

*Если Лермонтов и Пушкин – каждый солнце в небесах,
Я луною светлой буду: их лучи в моих стихах.*

*Кто не любит их творений? Я люблю их с давних дней,
Мне они родны, как песни милой матери моей. Пер. А.*

Шпирта

С Пушкиным Сайфи Кудаш познакомился через Тукая. От Пушкина и он черпал высокие идеи гуманизма, свободо-

любия, патриотизма, учился высокому художественному мастерству. Об этом С. Кудаш говорит в стихотворении «От всего сердца» (1943):

*С Пушкиным, с поэтом – солнцеликим
Свёл меня Тукай, учитель мой, –
И открылся мне народ великий
С благородной, светлою душой.*

Перевод Я. Городского

В своем стихотворении «Пушкину» (1906) Тукай выразил высокую любовь и благодарность великому поэту:

*Как солнце освещает мир, его моря и сушу –
Так всю, до дна, своим стихом ты озарил мне душу.
Я мудрость книг твоих постиг, познал источник сил я,
Вступил я в щедрый твой цветник, твоих плодов вкусил я.*

Перевод С. Липкина

Мощь, красоту, высокий строй своих поэтических звучаний Г. Тукай и С. Кудаш обрели в народе. Ощущение живой связи с народом, духовного родства с ним проходит лейтмотивом через все творчество Тукая и Кудаша.

Творчество каждого поколения идет от опыта предшественников. Не было и не будет большого художника, который работал бы без учета опыта и достижений тех, кто трудился до него. Связь времен неизбежна. Об этом говорит нам история литературы всех народов. Об этом свидетельствует то, что Сайфи Кудаш на протяжении почти целого века своим творчеством оставался верен традициям своего великого учителя поэта Габдуллы Тукая.

УДК 53(07)

Кузьмичева А.Е.,
Кусаинов Р. К.,
Мырина Н.В.

Физический практикум по ядерной физике

Курс физики атома, атомного ядра и элементарных частиц является завершающим при изучении физики в школе и в ВУЗах. Роль этого курса в настоящее время значительно возросла. Он дает не только знания о свойствах материи на микроуровне, но и завершает представление о современной физической картине мира. Важна информация о широком применении радиоактивных изотопов; мирном и военном использовании ядерной энергии; о механизме поражающего действия радиоактивного излучения на биологические объекты, который еще не достаточно изучен.

Специфика физического практикума по ядерной физике в школе заключается в невозможности постановки лабораторного и демонстрационного эксперимента. Поэтому предлагается практикум проводить по готовым фотографиям, полученным с помощью камеры Вильсона [1,2]. Повышению мотивации к выполнению заданий способствует информация о том, что предлагаемые фотографии представляют собой научную документацию. Это те же фотографии, по которым делались открытия и ученые искали ответы на вопросы, которые теперь предлагаются учащимся.

Чарльз Томсон Рис Вильсону была присуждена Нобелевская премия за (1927 г.) открытие метода, позволяющего посредством конденсации паров видеть траектории полета заряженных частиц. Многие открытия в области физики элементарных частиц были сделаны при помощи камеры Вильсона, помещенной в магнитное поле (метод Д.В. Скобельцына): исследования треков привело к открытию новых элементарных частиц, помогли определить состав ядра, природе космических лучей и др.

Научная достоверность материала сочетается с ясной и доступной учащимся картиной явления. Эффективность вы-

полнения заданий физического практикума создается при оптимальном сочетании его с программой повторения всего курса физики. При их выполнении используются законы кинематики и динамики движения, законы сохранения импульса и энергии, законы электродинамики и СТО, особенности скалярных и векторных физических величин и др.

Работы практикума делятся на две группы:

- изучение треков заряженных частиц;
- проверка закона сохранения импульса при столкновении заряженных частиц.

При изучении фотографий треков заряженных частиц в камере Вильсона учащиеся могут провести исследования по следующим вопросам:

1. Определение направления магнитного поля по правилу левой руки.
2. Зависимость радиуса кривизны траектории от массы, заряда, энергии частицы.
3. Причины изменения радиуса кривизны трека в процессе движения.
4. Определение величины энергии частицы и ее уменьшения при движении с оценкой погрешности.
5. Отождествление частицы путем сравнения ее трека с треком известной частицы с использованием величины удельного заряда и радиуса кривизны траектории исследуемых частиц.
6. Установить по величине энергии являются ли частицы релятивистскими.
7. Определение полной энергии электрона.
8. Сравнение массы и энергии исследуемого электрона с массой и энергией покоящегося электрона.

Примечание: В последние годы в научной и научно-методической литературе обсуждается вопрос о целесообразности использования понятия релятивистской массы. Многие авторитетные ученые приводят убедительные доводы в пользу отказа от этого понятия и необходимости исключения это-

го понятия из обучающих программ. Но поскольку до сих пор понятие релятивистской массы изучается школьниками и студентами, ставить вопрос о сравнении масс имеет смысл наряду со сравнением энергии. При этом научность обучения требует доведения до обучаемых обоснования неоднозначного отношения ученых к данному понятию [2,3].

9. Анализ сплошных и прерывистых треков.

10. Применение законов сохранения заряда и массового числа к исследованию ядерных реакций.

Выполнение работы по изучению треков заряженных частиц в камере Вильсона целесообразно дополнить решением задач, которые могут выполняться учащимися при выполнении заданий на уроке, подготовке к выполнению или в качестве домашнего задания.

Примеры таких задач:

Задача 1: В однородное магнитное поле перпендикулярно линиям индукции поля влетают протон и α -частица. Во сколько раз скорость

α -частицы больше скорости протона, если сила действующая со стороны магнитного поля на α -частицу, в 8 раз больше, чем сила, действующая на протон.

Задача 2: Сравнить электрическую силу, действующую на электрон и магнитную силу, при напряженности электрического поля 1,5 кВ/м и индукции магнитного поля 0,1 Тл. Скорость электрона $2 \cdot 10^4$ м/с и направлена перпендикулярно линиям индукции магнитного поля.

Задача 3: Найдите ускорение (в км/с²) протона, который движется в магнитном поле с индукцией 3 мТл перпендикулярно линиям поля. Отношение заряда протона к его массе 10^8 Кл/кг.

Задача 4: Какую кинетическую энергию имеет электрон, движущийся по окружности радиусом 1 см в однородном магнитном поле с индукцией 0,03 Тл? Ответ дать в электронвольтах. (При решении задачи проверить является ли электрон релятивистским).

Задача 5: Электрон , пройдя ускоряющую разность потенциалов 500 В, попал в однородное магнитное поле с индукцией 0,001 Кл. Найдите радиус кривизны траектории электрона. Ответ дать в мм.

В группе работ по проверке закона сохранения импульса перед учащимися ставятся следующие задачи:

1. Проверка закона сохранения импульса при косом ударе двух шаров

одинаковой массы. Скорость шаров до и после столкновения вычисляются по данным, которые можно снять с фотографий, и заданной частоте вспышек при фотографировании. Угол разлета шаров прямой, один из шаров до столкновения неподвижный. Следовательно, импульс одного шара до удара и импульс шаров после удара, связаны теоремой Пифагора. Вследствие одинаковости масс проверка закона сохранения импульса сводится к проверке соотношения: $v^2 = v_1^2 + v_2^2$

2. Проверка закона сохранения импульса для шаров, связанных до разлета упругой пружиной.

3. Применение закона сохранения импульса к взаимодействию протонов при косом столкновении.

4. Применение закона сохранения импульса к осколкам деления урана.

При выполнении этих работ имеет смысл более подробно рассмотреть с учащимися удары : прямой и центральный, упругий и неупругий. Этот вопрос изучается в 9 классе, причем взаимодействию шаров там уделяется явно недостаточное время, но связанные с ним вопросы включаются в материалы государственного тестирования.

По одной из фотографий треков учащимся предлагается ответить на вопрос: « Если первая частица протон, то на каком основании можно утверждать, что и вторая частица является протоном?»

Предполагаемый ответ: « Так как угол разлета частицы после столкновения движущейся частицы с неподвижной оказывается прямым , и толщина треков одинакова, то и вто-

рая частица является протоном». Отсюда учащиеся могут запомнить, что из прямого угла разлета частиц следует равенство их масс. Всегда ли так?

В тестах НИЦСОТ [4] предлагается следующая задача: Движущийся шар массой m столкнулся с неподвижным шаром массой $4m$. После столкновения шары разлетелись под углом 90° со скоростью $3v$ (первый шар) и v (второй шар). С какой скоростью двигался первый шар до столкновения?

В связи с этим у учащихся возникает вопрос: «Могут ли шары неодинаковой массы, один из которых до столкновения был неподвижным, разлететься под прямым углом?»

Рассмотрим вначале последнюю задачу. Учитывая прямой угол разлета шаров после столкновения движущегося шара с неподвижным, закон сохранения импульса запишется по теореме Пифагора:

$$m_1 v_0^2 = m_1 v_1^2 + m_2 v_2^2$$

Учтем условия задачи:

$$m v_0^2 = m_1 (3v)^2 + (4m) v^2$$

Отсюда

$$v_0^2 = 9v^2 + 4v^2, \text{ отсюда следует } v_0 = 5v$$

Ответ на требование задачи получен.

А теперь вопрос практикума: массы частиц равны, угол разлета прямой.

$$m v_0^2 = m_1 v_1^2 + m_2 v_2^2, \text{ отсюда следует } v_0^2 = v_1^2 + v_2^2$$

Если массы частиц равны, то теорема Пифагора при заданных модуле скоростей и угле разлета не выполняется. Как это согласовать с заданием лабораторного практикума?

Обратим внимание на то, что в процессе столкновения выполняется не только закон сохранения импульса, но и закон сохранения энергии. При упругом ударе выполняется не только закон сохранения полной энергии, но и остается неизменной кинетическая энергия. При неупругом ударе закон сохранения кинетической энергии не выполняется. Часть ее при ударе вследствие диссипативных процессов превращается во внутреннюю.

В задании лабораторного практикума столкновения шаров и протонов предполагаются упругими и перед выполнением задания целесообразно рассмотреть соответствующие законы.

$$\vec{P}_0 = \vec{P}_1 + \vec{P}_2 \Rightarrow P_0^2 = P_1^2 + P_2^2$$

$$E = \frac{m\vartheta^2}{2}; \quad \vec{P} = m\vec{\vartheta}; \quad E_k = \frac{P^2}{2m}$$

$$E_0^k = E_1^k + E_2^k$$

$$\frac{P_0^2}{2m_1} = \frac{P_1^2}{2m_1} + \frac{P_2^2}{2m_2} \Rightarrow P_0^2 = P_1^2 + \frac{m_1}{m_2} P_2^2$$

Отсюда следует, что $P_0^2 = P_1^2 + P_2^2$ (теорема Пифагора) выполняется, если $m_1 = m_2$, то есть при абсолютно упругом ударе разлет под прямым углом в данном задании возможен, если массы равны. Следовательно задача из сборника тестов предполагает, что косой удар был не абсолютно упругим. При этом часть кинетической энергии перешла во внутреннюю. Эту часть можно вычислить:

$$\Delta U = Q = \frac{P_0^2}{2m_1} - \left(\frac{P_1^2}{2m_1} + \frac{P_2^2}{2m_2} \right) = \frac{m_1\vartheta_0^2}{2} - \left(\frac{m_1\vartheta_1^2}{2} + \frac{m_2\vartheta_2^2}{2} \right) =$$

$$\frac{m(5\vartheta^2)}{2} - \left(\frac{m(3\vartheta)^2}{2} + \frac{(4m)\vartheta^2}{2} \right) = 6m\vartheta^2$$

Дополнительно к заданию практикума можно предложить задачи:

Задача 1: Из двух соударяющихся абсолютно упругих шаров, шар большей массы покоится. В результате прямого удара меньший шар потерял $\frac{3}{4}$ своей кинетической энергии. Во сколько раз масса одного шара больше другого?

Задача 2: Альфа-частица после абсолютно упругого столкновения с неподвижным ядром гелия движется в направлении, образующем угол 30° с первоначальным направлением. Определить отношение кинетических энергий после столкновений.

Задача 3: Шар массой 3 кг, движущийся со скоростью v , налетает на покоящийся шар и после абсолютно упругого столкновения отскакивает от него под углом 90° к первоначальному направлению своего движения со скоростью $v/2$. Определить массу второго шара. Поверхности шаров гладкие.

Практикум по ядерной физике с параллельным повторением и решением задач апробировался авторами в ОСШНОД при ЗКГУ и гимназии АО «Талап». Использовался фронтальный метод выполнения. Это позволяло проводить повторение и обобщение учебного материала. По части работ учащимся давалась только информация по «давлением». Постановку вопросов учащимся предлагалось при этом формулировать самим. При оценивании учитывалась полнота возможного анализа по предложенной информации.

Литература

- 1.Родина Н.А. Инструкции к проведению работ практикума. М.: Просвещение, 1976.
- 2.Методическое руководство к альбому «Физика атомного ядра». М.- «Просвещение», 1976.
3. Мякишев Г. Я., Буховцев Б.Б. Физика 11, 2000.

УДК 371.7

*Насипкалиев К.М.-
препод. кафедры физическо-
го воспитания*

Проблемы формирования здорового образа жизни

Любой аспект социальной работы касается сбережения здоровья содействует ему. Понятие «образ жизни» отражается как т жизнедеятельности людей, обусловленный особенностями общественно-экономической формации. Основными параметрами образа жизни являл труд, быт, общественно политическая и культурная деятельность людей, также различные поведенческие привычки и проявления. Если организа-

ция и содержание способствуют укреплению здоровья, то основания говорить о реализации здорового образа жизни, который может рассматриваться как сочетание видов деятельности, обеспечивающее оптимальное взаимодействие индивида с окружающей средой. По философскому определению Маркса «болезнь есть жизнь, стесненная в своей свободе, тогда как здоровье образ жизни, направленный на предупреждение возникновения какого-либо заболевания, обеспечивает полноценное развитие и реализацию возможностей индивида, способствует формированию активной жизненной позиции (в медико-генетическом аспекте) и является необходимым условием воспитания гармонически развитой личности».

Здоровый образ жизни - это единственный стиль жизни, способный обеспечить восстановление, сохранение и улучшение здоровья населения. Поэтому формирование этого стиля жизни у населения - важнейшая социальная технология государственного значения и масштаба.

Если спросить о том, что самое важное в сохранении и укреплении здоровья человека, то многие ответят однозначно - выполнен рационального режима дня. Однако не все могут ответить на вопрос: «Почему так важно соблюдать режим?». Научное обоснование роли режима как ведущего фактора в укреплении здоровья полученного лишь в последние годы и связано в основном с успехами развития двух наук - биоритмологии и нейрофизиологии.

Именно цикличность процессов жизнедеятельности и обуславливает необходимость выполнения режима, представляющего собой рациональный распорядок дня. Оптимальное взаимодействие и определенная последовательность периодов подъема и снижения активности, бодрствование и сна.

Научные работы по биоритмологии появились лишь в начале XIX в, 1801г. Немецкий врач Аутенрит в течении нескольких дней наблюдавший частотой сокращений сердца,

выявил её закономерные изменения в динамике суток. Через некоторое время сходные явления были отмечены в динамике газообмена при дыхании, температуры тела и др.

В последние годы биоритмалогия получила бурное название, результате чего установлено следующее кардинальное положение практически все известные к настоящему времени процессы, протекающие в организме человека, имеют определенную ритмичность, которая выступает как универсальная жизненная закономерность с широчайшими диапазоном проявлений - от деятельности отдельных форм интеллектуальной активности человека.

Научные исследования показали, что такие физиологические функции, как температура тела, артериальное давление, чистота пульса и другие параметры, существенно различаются по своей суточной динамике у лиц разных биоритмологических типов. «Жаворонки» уже с раннего утра характеризуются высоким уровнем основных функций, они уже «настроены на работу, в то же время у «сов» наблюдается низкий уровень этих показателей, что проявляется в заторможенности, неважном настроении, сниженной трудоспособности.

В связи с тем на первый план должна выступать рациональная организация режима дня с учетом этих особенностей. В качестве примера рассмотрим вопрос о взаимозависимости режима питания и суточных биоритмов. Известно, что потребность в пище имеет ритмический характер и зависит от многих факторов. При этом в режиме питания следует учитывать циклические изменения потребностей питательных веществ. Важно не только то, что и как человек ест, но и когда принимается пища. Какой должна быть рациональная организация питания с учетом индивидуальных особенностей биоритмов? Если для «жаворонок» подходит известный афоризм: «Завтрак съешь сам, обед раздели с товарищем, а ужин отдай врагу» то для аритмиков и особенно для «сов» он не годится. Последние нуждаются не в плотном завтраке, а в

хорошем ужине, так как именно в это время у них расходуется энергия.

Особую значимость для рациональной организации режима дня имеют суточные колебания работоспособности. Понятно, что условия трудовой и учебной деятельности для «жаворонков» лучше сделать более напряженными в первой половине дня, тогда как для «сов» во второй.

Не случайно в последние годы одной из главных, тем большинства популярных книг и статей медико-биологического характера стало обсуждение отрицательного влияния на состояние здоровья резко снизившийся в последние десятилетия физической нагрузки. По этому поводу в медицинской литературе используется обобщенный термин «гипокинезия» (от греч. Нуро - сниженный и Kinesis - движение), который включает весь комплекс симптомов, развивающихся в организме в условиях дефицита двигательной активности. В таких случаях происходят неблагоприятные изменения в сердечно-сосудистой системе, снижается газообмен, значительно ухудшается самочувствие, нарушается сон и др.

О том, что движения оказывают эффективное влияние на все без исключения психологические функции известно давно. В исследованиях видных советских и зарубежных психологов Л.С. Выготского (1956), А.В. Запорожца (1967), Ж. Пиаже (1956), Дж. Брунера (1981) показано наличие прямой корреляционной связи между характером двигательной активности и проявлениями восприятия, памяти, мышления и эмоции. При всей синогранности подходов к сбережению и укреплению здоровья людей на первое место выходит все же фактор двигательной активности. Именно двигательной активности как наиболее сильному физиологическому раздражителю, стимулирующему нормальную жизнедеятельность, отводится основная роль в полноценном становлении и развитии потенциалов организма. Здоровье – бесценное достояние не только каждого человека, но и всего общества. Здоровье

вый образ жизни – это единственный стиль жизни, способный обеспечить восстановление, сохранение и улучшение здоровья населения. Поэтому формирование этого стиля жизни у населения - важнейшая социальная технология государственного значения и масштаба. Думаем, что развитию экономического, социального, культурного и научного будет способствовать и международная научно-практическая конференция «Шанхайская Организация Сотрудничества: Проблемы и перспективы межгосударственных отношений в Евро-Азиатском регионе» прошедшая в г.Уральске при сотрудничестве ЗКГУ и МГУ им. М.В. Ломоносова в рамках «Шалкарского научного форума». 25-26 июля 2004 года.

ӘӨЖ 811.411.21

*Хабиева Д. Ф.,
университет оқытушысы
Молдағалиев Б. А.,
БҚМУ-нің доценті.*

**Ұлттық тілдерді дамытудың
ұлтаралық қатынастар
мәдениетін
қалыптастыруға әсері**

Қазақстанның мемлекеттік саясатының басты міндеттерінің бірі – ұлттық тілдерді дамыту. Оның себебі көп ұлтты мемлекеттің ерекшелігі және тілдің зор маңызын еске алып, ұлтаралық қатынас мәдениетін қалыптастыруға көп тілдіктің әсері мен рөлі ескеріліп отыр.

Осыған орай „Тіл туралы” заңды, Президенттің, Тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік 2001-2010 жылдарға арналған бағдарламасы туралы” Жарлығын орындау әрбіреуіміздің міндетіміз деп қарауымыз керек. Өкінішке орай, оларды жүзеге асыру жұмыстарында елеулі кемшіліктер бар. Себебі оларды іске асырудың құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, саяси т.б. тетіктері толық жасалмаған. Екі реттен Конституция және Тіл туралы заңдар қабылданды, бірақ әрбір кейінгі заң мемлекеттік тілдің мәртебесін төмендетіп отырды (1;173).

Мемлекеттік тілді өзге ұлттардың меңгеруге деген үмтылысы көп жағдайда әлеуметтік экономикалық факторға байланысты. Балтық жағалауындағы мемлекеттерде орыстарды тілге байланысты дискриминацияласа да, олар тұрған жерінің экономикалық дамығандығынан көшкісі келмейді. Мемлекеттік тілді меңгеруге келісіп, олардың дәстүрлері және салттарымен санасып, сол елдің азаматтығын алуда. Осыдан шығатын қорытынды, біріншіден, елдің экономикалық жағдайын тез көтеру керек, екіншіден, қазақ тілі ғылым тіліне айналуы қажет, үшіншіден, қазақ тілін өндіріс саласына енгізу үшін ұлттық жұмысшы табын, инженер - техник мамандарды көптеп даярлау міндеті тұр.

Қазақ тілінде білім беру, мемлекеттік тілді оқытып үйрету, қазақ тілінде оқытатын мектептердің желісін кеңейту – заман талабы. Жалпы еліміз бойынша ұлты қазақ балаларды ана тілінде білім берумен қамту жылдан -жылға артып отыр. Бірақ бұл процесс қарқынды болып отырған жоқ. Мысал үшін, қазіргі шақта мемлекеттік тілдің болашағына сенімсіздікпен қарайтын қазақ отбасы баласының 38 % орыс мектебінде оқиды екен (2). Ал, Орал қаласындағы 2003-2004 оқу жылында мектеп табалдырығын аттаған қазақ бүлдіршіндерінің 705 – і орысша білім алуда. Еліміздің азаматтары қазір өз балаларын мектептерде қазақ тілінде оқытуға мүмкіндіктері бар. Бірақ бұған батыл бетбұрыс жоқ.

Орыс тілінде оқытатын мектептердегі мемлекеттік тіл мұғалімінің базалық даярлығының болмауы, пәнді оқыту әдістемесін әлсіз меңгеруі және олардың сапалық құрамының төмен деңгейі, оқулықтардың сапасыздығы және жеткіліксіздігі бұл пәнді оқыту нәтижелерінің нашарлауына әкеліп отыр. Қазақ тілін 10 жыл оқыған ұлт баласының қарапайым сұраққа жауап бере алмауының бір ұшығы – осы арнаулы мамандығы жоқ мұғалімдерге тіреліп тұрғандығы хақ. Ал, басқа ұлт өкілдерінің мемлекеттік тілді меңгеруі – сол халықтың ең озық дәстүрлері мен мәдениетін білудің, пайдаланудың зор құралы.

Елімізде тілдерді дамытуға арналған құқықтық негіздемелер бар:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995);
- Қазақстан Республикасының „Тіл туралы” заңы (11 шілде, 1997);
- Қазақстан Республикасының „Білім туралы” заңы (1999);
- Қазақстан Республикасы Тіл саясатының тұжырымдамасы (1999);
- Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (2001);
- „Мәдени мұра” бағдарламасы.

Дүние жүзі тілдері арасында қазақ тілінің алатын орны қандай? Бұл сұраққа сөйлеушісінің санына қарай жауап беруге болады, ол үшін дүние жүзінде қанша тіл бар екеніне, қазіргі адамзат қанша тілде сөйлейтініне тоқталу қажет.

Ашығын айтсақ, күні бүгін әлемде қанша тіл бар деген сұраққа ғылым нақты жауап бере алмай отыр. Француз ғалымдарының мәліметтеріне қарағанда қазіргі адамзат 5651 тілде сөйлейді, оның шамамен 300 – нің жазуы бар, 500 – дейі жүйелі түрде зерттелінген деп есептелінеді.

Қазіргі дүние жүзіндегі өткір мәселелердің бірі – тілдерді сақтау және дамыту. Өкінішке орай, түрлі объективті және субъективті себептерге орай тілдер жойылуда. Жер шарындағы тілдердің жойылу үрдісінің өсуін лингвистер өркениеттілік пен ғаламданудың әсерімен түсіндіреді.

К.Леманның болжауынша ХХІ ғасырдың аяғында тілдердің тек 10 %-ы сақталып қалынады (3). Мәдениеттану мен тілдер саласындағы ірі маман В.Ивановтың пікірінше: „Жер шарында сөйлейтін 6 мың тілдің алдымыздағы ғасырда (ХХІ ғ. айтып отыр) тек қана 600 қалады. Бір сөзбен айтқанда, бұл экологиялық катастрофадан кем емес...” (4).

Қазақ тілі 1999 жылғы санақ бойынша әлем тілдерінің 4%, яғни тілдің сөйлеушілер санына ара қатынасымен алғандағы миллиондар тілдер қатарына жатады. Бұл

көрсеткіш бойынша дүние жүзі тілдерінің ішінде 93 орынға ие.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының IX сессиясында былай деді: „Қазақстандықтардың қазіргі толқыны біздің еліміздің әрбір этносының және бүкіл Қазақстан халқының төлтума мәдениетін, тілі мен дәстүрлерін сақтау үшін ұрпақтар алында жауапты” (5).

Осы орайда, елімізде осы міндеттерді жүзеге асыруда Қазақстан халықтарының Ассамблеясы, ұлттық – мәдени бірлестіктердің еңбегі ерекше орын алады. Олардың жұмысының негізгі бағыттарының бірі – ана тілін оқытуға арналған үйірмелер мен жексенбілік мектептер ұйымдастыру. Батыс Қазақстан облысында ұлттық – мәдени бірлестіктердің жетекшілігімен неміс, татар, корей т.б. тілдерді оқытатын 8 жексенбілік мектеп жұмыс істейді. Кіші Ассамблея және ұлттық – мәдени бірлестік мүшелерінің ұйтқы болуымен „Қазақ елі – достық бесігі” фестивальдары, Батыс Қазақстан облысында тұратын халықтардың тілдер күні, Қазақстан халықтары тілдерінің апталықтары т.б. ауқымды шараларды өткізу дәстүрге айналды. Тек соңғы жылдары 77 өзбек, 13 ұйғыр, 6 тәжік мектебі балаларға ана тілінде білім бере бастады. Татар, корей, неміс, түрік тілдерінде оқытатын мектептер мен сыныптар бар. Мұның өзі көп ұлтты тәуелсіз Қазақстанның он екі жыл ішінде жеткен жетістіктерінің бір парағы ғана.

Қорыта келгенде, ұлтаралық қатынастарды үйлесімді қылатын, этностардың өмірлік іс- әрекетінің және мәдениетінің негізі болатын тілдерді сақтап және дамыту үшін жұмыстануымыз қажет.

Әдебиеттер

1. Байтенова Н. Межэтническая интеграция. А, 1998.
2. Сәпиев О., Мекебаев А. // Дүниенің бәрін заңмен реттеу мүмкін емес. „Қазақ әдебиеті”, 27 ақпан, 2004.

3. Леман К. Документация языков, находящихся под угрозой вымирания. Первоочередная задача лингвистики. // Вопросы языкознания. М, №2, 1999
4. Иванов В. Литературная газета. 11.09.1996.
5. Н. Назарбаев. Қазақстан халықтары Ассамблеясының Даму стратегиясы; ұлттық келісім, қауіпсіздік, азаматтық білім. // Егемен Қазақстан. 19 қараша, 2002.

УДК 681.5

*Аймичева Г.И.-
препод.ЗКГУ
им. М.Утемисова*

Об особенностях кластерного анализа

Одним из методов математической обработки данных является кластерный анализ. Кластерный анализ представляет собой средство исследования топологической структуры совокупности объектов. Он позволяет разбить множество объектов в признаковом пространстве на классы близких между собой объектов. Обнаруженные этим методом "сгустки объектов", называемые кластерами (классами, таксонами), позволяют сформулировать, в конечном счете, гипотезы о логической структуре совокупности.

Техника кластеризации применяется в разных областях. Например, в области медицины кластеризация заболеваний, лечения заболеваний или симптомов заболеваний приводит к широко используемым таксономиям. В области психиатрии правильная диагностика кластеров симптомов, таких как паранойя, шизофрения и т.д., является решающей для успешной терапии. Известны широкие применения кластерного анализа в маркетинговых исследованиях. В общем, всякий раз, когда необходимо классифицировать огромный объем информации к пригодным для дальнейшей обработки группам, кластерный анализ оказывается полезным и эффективным.

Алгоритм кластеризации состоит в следующем:

- 1) случайно выбираются к объектов - центров кластеров;
- 2) каждый объект относится к кластеру, расстояние до центра которого минимально;
- 3) вычисляются новые центры кластеров - средние арифметические по их объектам;
- 4) если хотя бы один объект переместился в другой кластер осуществляется переход к п.1, в противном случае алгоритм заканчивает свою работу.

Оценка значимости кластерной структуры на основе гипотезы идеально плохих данных. Один из подходов основан на статистической гипотезе, состоящей в том, что данные представляют собой выборку из многомерной нормальной совокупности с единичной ковариационной матрицей (данные идеально плохи). Такие данные представляют собой однокластерную структуру и кластеры в ней образуются только случайным образом. Для кластерного анализа, ввиду сложности алгоритмов, нет необходимых формул, дающих функцию распределения оценки качества кластеризации (остаточной дисперсии). В данном случае, по-видимому, единственный путь прямая оценка функции распределения функционала качества кластеризации путем проведения многочисленных экспериментов на случайных выборках из "идеально плохой" для кластеризации совокупности.

Для сравнимости реальных данных с гипотетическими необходимо преобразование данных к шаровому облаку, соответствующему данным, имеющим единичную ковариационную матрицу.

Такая стандартизация данных проводится с использованием алгоритма факторного анализа, дающим ортогональные факторы. Значения факторных оценок на объектах и будут стандартизованными данными.

В дальнейшем предполагается, что полученные результаты будут применяться к стандартизованным данным.

В ходе исследования данных целесообразно получать и исследовать классификации, последовательно увеличивая

число классов, т.е. получая классификации с 2, 3 и т.д. классами.

Таким классификациям соответствуют значения долей необъясненной дисперсии $Q(2)$, $Q(3)$, ..., $Q(k)$.

В качестве сигнала о получении действительного числа кластеров может использоваться резкий переход от постоянного существенного уменьшения $Q(k)$ по сравнению с $Q(k-1)$ к незначительному их изменению[2].

Для выяснения, что же такое незначительные изменения $Q(k)$ исследуются относительные изменения функционала качества классификации $q(2) = Q(2)$, $q(3) = Q(3)/Q(2)$..., $q(k) = Q(k)/Q(k-1)$.

Указанные функции качества разбиений Q и q связаны следующим соотношением

$$Q(k) = \prod_{i=2}^k q(i) \quad (1)$$

из k классов.

Оценка распределения статистик изменения остаточной дисперсии.

Для оценки распределения $q(k)$ необходимо провести ряд экспериментов. В каждом эксперименте: задается размерность матрицы данных - m и n ; исходя из многомерной нормальности генеральной совокупности, генерируется матрица данных; проводится кластеризация данных; результаты накапливаются для статистической обработки (в виде объектов, соответствующих экспериментам, содержащим переменные m , n , $q(2)$, $q(3)$, $q(4)$ и т.д.).

Накопленный экспериментальный материал служит для оценки функции распределения долей необъясненной дисперсии $Q(k)$, а также функции распределения относительного уменьшения $Q(k)$ (значения $q(k)$) при переходе от $k-1$ -й классификации к k -й. Это позволяет, во-первых, проверить гипотезу H_0 - наличия в данных лишь однокластерной структуры против гипотезы H_1 - наличия в данных k - кластеров, во-вторых, проверить, похоже ли очередное уменьшение функ-

ционала на уменьшение, получаемое в однокластерных данных при попытке получения классов.

Первое осуществляется следующим образом: на эмпирических данных получается классификация из k классов, вычисляется $Q(k)$ - доля остаточной дисперсии на эмпирических данных, а также вероятность

$$a(k) = \text{Prob} \{ Q_{\text{выб}}(k) < Q(k) \} \quad (2)$$

случайно на однокластерной совокупности получить более качественную классификацию. Величина $p(k) = a(k)$ называется также наблюдаемой значимостью. Если эта величина мала (общеприняты уровни значимости 0.05, 0.01, 0.005, 0.001), гипотеза о наличии k кластеров не отвергается.

Во многих случаях значение величины $a(k)$ бывает меньше погрешности, получаемой при ее вычислении [2]. Сравнение величин $q(k)$ и его выборочного значения $q_{\text{выб}}(k)$ (соответствующих относительным приростам функции качества на случайных и эмпирических данных) в такой ситуации может оказаться более полезным. Здесь также рассматриваются вероятности:

$$b(k) = \text{Prob} \{ q(k) > q_{\text{выб}}(k) \} \quad (3)$$

Целесообразно остановиться на k классах, если величина $b(k)$ достаточно велика, а значит - случайно на однокластерных данных можно достаточно часто получить большее относительное уменьшение остаточной дисперсии. Т.е. стоит прекратить работу, когда качество кластеризации достигает уровня, получаемого на "идеально плохих данных". Кроме того, возможно волнообразное поведение $b(k)$, поэтому не следует останавливаться на первом локальном минимуме $b(k)$ [1].

Таким образом, недостатки метода заключаются в следующем:

1. прежде, чем воспользоваться методом, необходимо провести большой объем вычислительной работы, создать индивидуальные таблицы для каждого алгоритма, необходима стандартизация эмпирических данных

2. существует привязка к заданному гипотетическому распределению.
3. вычислительные сложности, т.к. использование результатов исследования для относительно больших размерностей данных находится на грани вычислительных возможностей обычного программного обеспечения.

Литература

1. Лбов Г.С. Методы обработки разнотипных экспериментальных данных. Новосибирск: Наука, 1991.
2. Холл Д.Д., Ханна Дев. ISODATA: метод анализа сходств и различий сложных реальных данных.// Статистические методы для ЭВМ. М., 1986.

ОЖ 519.682:371.32

*Аманбаева А.С.,
М. Өтемісұлы
атындағы БҚМУ-нің
оқытушысы*

Ақпараттық технологиялардың жүйелік интеграциясы тұрғысынан мектептегі оқу-тәрбие процесін ақпараттандыру

Ақпараттық технологиялардың (АТ) оқу-тәрбие процесінде қолайлы қолданылуы, тек осы технологиялардың оқыту жүйесіне сәйкес болу және оқу-тәрбие процесіне үйлесімді, дәйекті түрде ендірілген жағдайында ғана мүмкін.

Ақпараттық технологиялардың осындай қолданылуы мұғалімдердің де, оқушылардың да мүмкіндіктерін кеңейтеді. Сондықтан ақпараттық технологияларды қолдану мәселесі қазіргі таңда өзекті мәселелерінің біріне айналды.

Жоспарда білім беру жүйесінің барлық саласында жаңа ақпараттық технологиялардың жүйелік интеграциялауды өткізу немесе қамтамасыз ету қажеттілігі туып отыр. Интеграция (лат. integratio-қалпына келтіру, толықтыру, integer - бүтін)- педагогикалық тұтастықты қалыптастырып,

білімді жүйелеу мен жинақтауда әр түрлі ғылымдарды біріктіру. АТ-лар мынадан тұрады:

1) енгізілетін АТ-дың мүмкіндігіне құрылымдардың және әлдеқашан өмір сүріп жатқан білім беру технологияларды бейімдеу.

2) АТ-ды құрылымдардың қоятын талаптарына сәйкес бейімдеу.

3) жаңа бір-бірімен үйлесімді құрылымдар мен оларға сәйкес АТ-ны құру.

Бұндай қиын мәселенің жалпы шешілуін ұсыну мүмкін емес. Жалпы мағынада, нақты осы интеграция біртіндеп оны енгізу барысында жүзеге асады. Оқу-тәрбие процесінен оқыту ресурстарын енгізудің рөлі тек мұғалімнің қатысуының көмегімен артады.

Алайда практика жүзінде мұғалімдерге оқыту процесіне өзінің жұмыстарымен қатар дайын электронды оқулықтар, оқытатын және модельдейтін бағдарламалар және т.б. енгізу қажеттігі туып жатыр. Енді осы интеграция тұрғысынан оқу-тәрбие процесін ақпараттандырудың кезеңдерін анықтаған жөн.

I кезең. Ақпараттық технология оқу-тәрбие процесі үстінде пайдаланудың қажеттілігі, осы қажеттілікті практика жүзінде пайдаланудың мүмкіндігі.

II кезең. 1) Оқытудың ең негізгі мақсатына сүйене отырып-“Оқушының жан-жақты дамуы”, пәннің негізгі мақсаты мен міндеттері анықталады. 2) Келесі кезеңде оқу-тәрбие процесінің басқа аспектілерін талдау болады:оның ішіне бағдарламалар, сабақ түрлері, оқытушы мен оқушының қарым-қатынас ерекшелігі, қолданылатын критерийлер мен даму және оқыту сапасын бағалау әдістері.

Бар ресурстардың талдауы да жүзеге асады: берілген пәнді оқуға арналған уақыттан бастап қажет құрал-жабдығымен программалық қамтамасыз етуге дейін.

III кезең. Ақпараттық технологияны таңдау. Жүйелік интеграция тұрғысынан енгізілетін ақпараттық технология

мүмкіндіктеріне мұғалімнің қолданатын оқыту технологиялардың бейімделу қажеттілігін жоққа шығаруға болмайды.

Бірақ бұл процесс педагогикалық процестің мәселесін шеше алатын, АТ-ның саналы таңдауымен бірге жүреді. Практика жүзінде АТ-ны немесе басқа жаңалықтарды енгізудің көкейтестілігі олардың моральдық және материалдық бағасымен анықталады. АТ және жүйелік интеграция әр түрлі мүмкіндіктерге жол ашады. Міндетті шешу жолын тандар алдында әртүрлі мұғалімдер сияқты әртүрлі оқушыларда категориясы аңғарылу қажет. Соңғы кезеңде АТ және жүйелік интеграция мен қоса оқу-тәрбие процесін, АТ-ны қолдануға арналған элементтерді қоса проектилеу қажет.

Бұл қарастырылған кезеңдерде, АТ, жүйелік интеграция мен проектилеудің негізгі міндеті оқушыларды білімге, ізденушілікке қызықтыру болып табылады. Ол үшін оқушылар міндетті түрде АТ-ның ресурстарын қолдана алуы керек. Өйткені олардың АТ-ны ресурстарын оқуына уақыт бөлмей, барлық уақыты белгілі пәнді түсінуге, онымен жұмыс істеуге жұмсалуды керек.

Практикалық жұмысты жүргізер алдында оқу процесіне қажетті барлық оқыту-әдістемесінің құжаттарын жанарту, қарастыратын пәнге байланысты мақалаларды әзірлеу керек.

Барлық кезеңдерді өткізіп болғаннан кейін АТ-ның қолдануымен жеткен жетістіктерін қарап бағалайды. Оны қорытындылап бағалау үшін формальді эксперименттік әдістерді қолдануға болады. Ал кейбір уақытта формальді емес әдісті қолдану керек. Бұл барлық әдістердің қорытындысының нәтижесінде оқытушы мен оқушының немесе оқушы мен оқытушының арасындағы қарым-қатынасты (білім, дағды, ізденушілік, жауапкершілік, т.б.) байқауға болады. Бұл шығарылған қорытындыны оқытушы оқушылардың ата-аналарымен бірге талдайды. Ол қосымша оқу әдісінің және форманың тәсілі болып саналады.

Содан кейін олар оқу процесінің осыған дейін жеткен жетістіктері мен эксперименттен кейін жеткен жетістіктерін салыстырады.

Барлық АТ-ның жүйелік интеграциясының процесі орта мектепте оқыту-процесін жүйелі түрде қалыптасуына үлкен әсер тигізеді.

Әдебиеттер

- 1.Қараев Ж.А.Оқытудың компьютерлік технологиясы жағдайында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру. Алматы.,1996
- 2.Шутикова М.И. Методические аспекты обучения информационному моделированию в профильном курсе информатики для классов гуманитарного направления.Автореферат, М.,2000

УДК 371.7

*Р.Испулова -
старший препод.
А.Войлоков -
доцент*

Образ жизни и физическая культура

Проблемы образа жизни людей, различных социальных групп, а также общества в целом в последние годы привлекают все большее внимание исследователей внимание исследователей стран СНГ.

Интерес к этой проблеме связан с современной научно-технической революцией ее социально-экономическими предпосылками и последствиями.

Ученые проделали значительную работу в этом плане. Достаточно сослаться на ряд работ, вышедших в 70 и 80-х годах. Это, например, коллективные монографии: «Социалистический образ жизни и современная борьба» (М., Политиздат, 1976); «Социалистический образ жизни и культура» (М., «Мысль», 1980); В.И.Толстых «Образ жизни» (М., Политиздат, 1980) и другие.

К сожалению, в этих работах не анализируются место и роль в образе такой формы жизнедеятельности человека, как физическая культура и спорт.

Однако этот недостаток нашел свое отражение в работах ученых: П.С.Степовой, 1979, Н.И.Понаморева, 1979; Н.М.Амосова, 1985; Г.П.Виноградова, 1990; В.К.Бальсевича, 1995 и др.

Не являются исключением в этом плане и исследования в Республике Казахстан Р.Н.Испулова, Е.К.Жангалиев, 1992; А.Н.Жищенко, 1992; Н.Н.Пересветов, 1993; Г.Г.Наталов, 1997; В.Ю.Салов, 2001 и др.

В настоящее время сотни тысяч людей в Республике занимаются физической культурой и спортом. Большие достижения показывают спортсмены на Мировых и Азиатских играх.

Все это подтверждает, что в наши дни физическая культура и спорт в Казахстане приобрели такую социальную значимость, какой она не имела, пожалуй, никогда в своей истории.

Как отмечается в Государственной программе развития массового спорта в Республике Казахстан на 1996-2000 годы (Указ Президента Республики Казахстан от 19.12.96г. № 3276) и Законы Республики Казахстан о физической культуре и спорту от 7.12.99г. № 490-ІЗРК человек должен заботиться о своем физическом совершенствовании, обладать знаниями в области гигиены и медицинской помощи, вести здоровый образ жизни.

К этому, на наш взгляд, необходимо добавить: каждый человек должен рассматривать физическое воспитание как важный элемент своего общекультурного развития. И еще, то что спортсмены защищая честь своей Родины на мировых первенствах завоевывают лавры первенства и получают соответствующие вознаграждения, это правильно. Однако, настало время, поощрять не только атлетов, добившихся впечатляющих спортивных результатов, но и тех спортсменов,

кто высокие спортивные достижения сочетает с широкой образованностью, нравственной и эстетической культурой, кто полезен и в других сферах деятельности.

Утверждение здорового образа жизни в Республике Казахстан и объявление Президентом 2002 год – «Годом здоровья» являются важнейшей предпосылкой населения Республики по пути совершенствования всех сторон жизнедеятельности людей, повышения их трудовой, общественной и духовно-нравственной активности.

Говоря о физическом и психологическом здоровье, мы имеем в виду прежде всего то обстоятельство, что оно направлено на раскрытие богатейших и непознанных творческих и духовно-нравственных возможностей человека, на формирование и утверждение здорового образа жизни.

Физическая культура и спорт все больше проникают в жизнь людей Республики выполняя большие социальные задачи. Они являются важным средством охраны и укрепления здоровья человека, его физического совершенствования рациональной формой проведения и организации свободного времени, средством общения, повышения социальной активности населения, особенно молодежи. Физическая культура существенно воздействует на другие стороны жизни людей – их трудовую деятельность, общественные отношения, сферы потребления, досуга, образования и т.д.

Все это объясняет важность и актуальность изучения вопроса о месте физической культуры и спорта в образе жизни людей Республики Казахстан.

Материальные и социальные факторы оказывают существенное влияние на образ жизни. Люди Казахстана живут в определенных условиях, в конкретной естественно-географической среде, которое не является определяющей для их образа жизни, но сопровождает его, оказывает влияние на отдельные стороны их быта, обычаев, традиций и привычек, что особенно заметно при сравнении образа жизни людей, проживающих на территории других стран.

Степень влияние физической культуры на утверждение образа жизни зависит от многих факторов.

Мы попытаемся показать некоторые из них.

Во-первых, в своем развитии общество постоянно пуждается в расширенном воспроизводстве материальных и духовных благ для удовлетворения растущих потребностей. (Этот фактор назовем производственным процессом). Это осуществляется путем совершенствования процессов производства, использования современных научных знаний и внедрения высокой культуры в производство и укрепление.

Производственный процесс предъявляет все большие требования к человеку. Человек как главная производительная сила, должен быть всесторонне развит и постоянно совершенствоваться. Важной стороной его совершенствования являются физические упражнения. С их помощью в зависимости от пола, возраста, характера труда, формируются определенные физические качества и психическая настройка на участие в производственном процессе.

В этом смысле физическая культура выступает как объективная необходимость, важное условие повышения производительного труда. Следовательно, физическая культура является жизненной потребностью общества, связанной с воспроизводством человека, с созданием материальных и духовных ценностей.

Второй фактор, назовем его фактором времени.

Объем свободного времени в Республике постепенно увеличивается. Историческое развитие подтверждает эту тенденцию.

Проблема использования свободного времени всесторонне развитой личности становится все более актуальной. Физическая культура, как одна из самых важных сторон гармонического развития личности, занимает определенное место в структуре свободного времени.

Поэтому необходимо постоянно, в определенные периоды, регулировать время разнообразных форм деятельно-

сти, в том числе и время для физической культуры. Величина времени для физической культуры должна отвечать потребностям общества. Причем надо иметь в виду разницу в условиях трудовой деятельности и физиологических возможностях при планировании занятий физическими упражнениями, выяснить взаимодействия физической культуры и материальных условий и определить степень осознания личных потребностей в физической культуре. Такой подход дает возможность построить теоретическую модель места физической культуры в структуре свободного времени, а с ее помощью формировать физические качества человека, необходимые для повышения его роли в социальном процессе.

Следовательно, величина и содержание свободного времени, которое общество выделяет для занятий физической культурой, определяют ее роль в производстве.

И третий фактор, состыкуем его спортивными результатами.

Социально-экономические условия и степень развития спорта являются основой для достижения высоких спортивных результатов.

Высокий уровень спортивных достижений определяется высокой материальной и духовной культурой общества, массовостью физической культуры и спорта. Утверждается спортивный престиж нации – источник патриотизма не только в области физической культуры, но и во всех остальных сферах общественной жизни. В этом смысле высокие спортивные результаты расширяют личные и общественные возможности человека и повышают его роль в социальном процессе.

Прогрессирующее воздействие спорта на личность осуществляется в русле образа жизни людей экономической формации на основе которого идет прогресс всех членов общества. Не являются исключением и спортсмены высокого класса. Спорт влияет на личность, на ее образ жизни через специфические особенности, которые присущи ему.

Эти две стороны влияние спорта на деятельность человека характеризуют его как социальный фактор, имеющий важное значение для воспитания молодежи и всего народа Республики. Они определяют его ценность в общественной жизни, раскрывают значение и роль спорта в развитии общества.

Прогрессирующее общество в Республике дает большой простор для развития физической культуры, расширяет ее роль как элемента образа жизни.

В этой связи важность проблемы физической культуры и образа жизни в разных их аспектах определяется большой научной и практической значимостью и непосредственно связана с построением нового общества в Республике Казахстан.

УДК 332

*А.Н. Кисметова -
врач гематолог
Западно-Казахстанской
областной больницы*

Клинико-лабораторные маски начала острого лейкоза

Еще со времен Гиппократы известны описания больных с увеличением размеров селезенки или лимфатических узлов, симптомы болезней у которых можно было предположительно связать с анемией, лейкопенией или тромбоцитопенией. Однако как нозологическая форма острый лейкоз был выделен лишь в середине 19 века, когда в 1845 году Р.Вирхов представил описание клинических случаев и данные аутопсии.

Термин «лейкемия» (белокровие) был также предложен Р.Вирховым из-за того, что у части больных кровь была белесоватого оттенка. В монографии 1856 г Р.Вирхов уже подразделил лейкозы на спленогенные (миелоидные) и лимфатические. П.Эрлих в 1877 г еще будучи студентом, использовал для микроскопирования новую окраску клеток, что позволило ему выделить лимфоцитарную, миелоцитарную и

бластную форму заболевания. Миелобласт был описан в 1900 Нагели, который затем разделил бластные клетки на миелоидные и лимфоидные. Моноцитарный подтип острого миелобластного лейкоза был описан Ршадом и Шеллинг Торгау 1913г. Промиелоцитарный вариант был выделен позже в 1957 году Л.Хильштадом.

Острые лейкозы представляют собой гетерогенную группу опухолевых заболеваний системы крови – гемобластозов. Острые лейкозы характеризуются поражением костного мозга морфологически незрелыми бластными кроветворными клетками. В дальнейшем или с самого начала может иметь место инфильтрация бластными клетками различных тканей и органов. Все острые лейкозы клональны, т.е. возникают из-за одной мутировавшей кроветворной клетки. До появления современных цитостатических препаратов и программ лечения острый лейкоз был быстро прогрессирующим и фатальным во всех случаях заболевания со средней продолжительностью жизни пациентов 2,5-3 месяца. Причиной смерти в большинстве случаев оказывались тяжелые инфекционные осложнения и геморрагическим синдром из-за тромбоцитопении и агранулоцитоза, которые являются следствием подавления и вытеснения нормального кроветворения опухолевым.

Острый лейкоз довольно редкое заболевание – лишь 3% злокачественных опухолей человека. Заболеваемость острыми лейкозами составляет в среднем 5 случаев на 100000 населения в год, 75% всех случаев диагностируется у взрослых среднее соотношение миелоидных и лимфоидных лейкозов равно 6:1. В детском возрасте 80 – 90% острых лейкозов – это лимфобластные формы, а после 40 лет наблюдается обратное соотношение – у 80% больных острым лейкозом выявляется не лимфобластные варианты заболевания. Острые миелоидные лейкозы – это болезни пожилых людей, средний возраст составляет 60 – 65 лет. При остром лимфобластном лейкозе средний возраст около 10 лет.

Начало острых лейкозов не имеет клинической картины: больные чувствуют себя совершенном здоровыми вплоть до повсеместного расселения опухолевых клеток по кроветворной системе и развития органных нарушений, связанных с опухолевыми разрастаниями. Появления лейкозных клеток в костном мозге приводит в угнетению нормального кроветворения. При острых лейкозах обычно развивает инфекция, обусловленные уменьшением числа гранулоцитов в крови, появляется кровоточивость из-за тромбоцитопении, отмечается слабость, сердцебиение и одышка в связи с анемией. Все эти признаки могут быть лишь поводом для обращения врачу, но сами они не имеют диагностической ценности и не являются ранними признаками опухолевого роста, хотя нередко больной утверждает, что до их появления он чувствовал себя совершенно здоровым. Диагноз острого лейкоза может быть установлен только морфологически – по обнаружению бластных опухолевых клеток в крови и костном мозге. Сколько-нибудь характерного начала каких-либо специфических внешних признаков, свойственных острым лейкозам, найти не удастся.

Более того трудно представить состояние которое не могло бы быть клиническим началом острого лейкоза.

Катар верхних дыхательных путей, ангина, воспаление легких, картина менингита или опухоли спинного мозга, упорный тяжелый радикулит, увеличение лимфатических узлов, печени, селезенки, появление опухоли в глубине подкожной клетчатки или коже, когда отчетливая связь появившихся опухолей с инфекцией, болезненность и полная безболезненность увеличенных лимфатических узлов, боли в костях беспричинный субфебрилитет или высокая лихорадка, боли в суставах с характерной для ревматоидного артрита утренней скованностью – все эти явления при острых лейкозах можно встретить в качестве первого признака заставившего больного обратиться к врачу.

Для выявления наиболее часто встречающихся вариантов начала болезни проведен анализ истории болезни гематологического отделения областной больницы с 2001-2003 гг., проанализировано 30 историй. Острое начала наблюдалось у 50% больных.

В 48% наблюдаемых случаях заболевания дебютировало под видом острого респираторного заболевания; у 11% - ангины, у 33% - заболевания дебютировало геморрагического синдрома (метрорраги, профузные носовые кровотечения, синячково-петехиальными кровоизлияниями на кожных покровах.) В 4% случаев у больных помимо выраженной интоксикации и лихорадки развился приступ острых болей в животе, сопровождавшийся диспепсическими расстройствами.

Такие больные попадали в инфекционную больницу; или в хирургическое отделение с подозрением на острый аппендицит. У 2% - атаки суставного ревматизма. Больные впервые обратившиеся по поводу гиперпластического гингивита или язвенного стоматита наблюдались в двух процентах от числа пациентов.

Медленное начало заболеваний чаще характеризовалось не специфическим симптомокомплексом – нарастающая слабость, повышенная утомляемость, боли в костях, мышцах, констатированы у 55% пациентов, увеличение лимфоузлов 18%, у 15% имелись умеренные проявления геморрагического синдрома в виде единичных геморрагии, на которые больные не обращали внимания, у 12% боли в костях и суставах, которые носили упорный характер.

Ввиду отсутствия специфических клинических проявлений острого лейкоза все больные до госпитализации в гематологическое отделение, в определенном временном промежутке лечились и обследовались у различных специалистов и народных целителей.

Беря во внимание, все вышеизложенное необходимо при любом неясном или затянувшемся заболевании производить исследования крови (полный анализ с подсчетов форм

мулы крови, числа тромбоцитов и ретикулоцитов). Оно может обнаружить явные или косвенные признаки острого лейкоза.

Литература

1. А.И. Воробьев Руководство по гематологии «Ньюдиамед» Москва 2002г.
2. М.А. Волкова Клиническая онкогематология «Медицина» Москва 2001г.
3. Л.Г. Ковалева Острые лейкозы «Медицины» Москва 1990г.

УДК 332

*А. Н. Кисметова,
врач гематолог
Зап. Каз. Областной
больницы*

Хроническая железодефицитная анемия (ХЖДА)-клинико-гематологический синдром, характеризующейся нарушением синтеза гемоглобина вследствие дефицита железа и проявляющейся анемией и сидеропенией

Основными причинами ХЖДА являются кровопотери и недостаток богатой гемом пищи-мяса и рыбы.

В относительно развитых странах, где в рационе имеется достаточно мяса, и женщины рожают 1-2 детей железодефицитная анемия составляет всего 15-20% случаев всех анемии. По Зап. Каз. Области отмечается тенденция роста заболеваемости железодефицитной анемии с 2001-2003г. с 2810,5 до 3927,5 на 100 тысяч населения.

Разберем основные моменты проблемы: обмен железа, диагностика ХЖДА, вопросы лечения и профилактики.

Обмен железа.

С пищей поступает 15-20 мг железа в сутки, в 12-перстной и проксимальных отделах тощей кишки всасывается не более 10-15% железа, содержащейся в пище. Интенсивность всасывания железа определяется потребностью в нем: при дефиците железа всасывание может резко увеличиваться в 5-6 раз. Лучше всасывается из продуктов животного происхождения (мяса, яйца) и значительно реже из растительных продуктов (например, железо традиционно рекомендуемых врачами яблок практически не усваивается). Это очень важно, так как высокое содержание железа в продукте растительного происхождения не является гарантией его достаточного поступления в организм.

Усвоение железа из продуктов снижается после их тепловой обработке, при замораживании, длительном хранении. Всасывание железа усиливается под влиянием меди, желудочного сока. Самым качественным «акселератором» всасывания является аскорбиновая кислота, которая образует комплексы с железом, хорошо растворимые в кислой среде желудка, причем растворимость этого комплекса поддерживается и в щелочной среде тонкой кишки. В результате всасывания железа может увеличиваться в 20 раз.

Некоторые вещества (фосфаты, фитин, танин, оксалаты), наоборот, снижает всасывание железа, причем если потреблять большое количество чая, то всасывание может практически прекратиться. Железа пищи диссоциирует на ионы двухвалентного и трехвалентного железа, затем оба иона всасываются путем пассивного переноса – диффузии в клетки кишечного эпителия.

В слизистой оболочке железа переходит из двухвалентного в трехвалентное состояние и связывается с ферритином. При этом появляются свободные радикалы. Вместе с тем, всасавшаяся часть трехвалентного железа сразу связывается с ферритином без промежуточного этапа и образования свободных радикалов.

Из слизистой оболочки с помощью транспортного комплекса трансферрина железо доставляется к специфическим клеточным рецепторам, которые связывают этот комплекс. Рецепторы к трансферрину есть на поверхности всех клеток организма. Железо высвобождается из связи с транспортными белками в кислой среде эндосомы или путем активного разрушения белкового комплекса. В клетке происходит восстановление трехвалентного до двухвалентное железа, которое и включается в синтез гема. Часть железа остается в лабильных запасах ферритина в виде трехвалентного, внутриклеточный обмен железа обеспечивается железом регулируемыми белками. В процессе всасывания и включения в клетку двухвалентное железо превращается в трехвалентное и снова восстанавливается в двухвалентное. Кроме того, часть железа связывается с альбумином, после чего оно не может быть утилизировано клетками и циркулирует в крови.

Железо присутствует не только в составе гемоглобина, миоглобина и цитохромов, но и находится в жидких средах и клетках. В результате физиологического гемолиза из распадающихся эритроцитов происходит высвобождение железа (15-20мг в сутки), которое соединяется в крови с трансферрином и вновь используется эритроидными клетками для синтеза гемоглобина. Запасы железа представлены ферритином и гемосидерином, который в отличие от ферритина не растворим в воде. Железо запасов содержится в макрофагах печени, селезенки – 0,5 – 1,5 гр железа. В последнее время определены большие запасы железа в головном мозге: 21,3 на 100 мг, тогда как в печени 13,4 на 100 мг.

Диагноз

Лабораторные признаки

Перед исследованием обмена железа обязательно исключение приема препаратов железа на 7-10 дней. Нормальные показатели красной крови (с пределами отклонения с полторы сигмы) для жителей СССР по Соколову В.В. и Грибовой И.А., 1972, [1]: эритроциты у мужчин 4,6 млн в

микролитре (пределы 4-5,1), у женщин – 130 г/л (115-145), ретикулоциты 0,7% (0,2-1,2). Perkins приводит свои данные за 1998г.: эритроциты у мужчин 4,5-5,9 млн в мкл, у женщин – 4,5-5,1; гемоглобин у мужчин 140-175 г/л, у женщин – 123-153 г/л, ретикулоциты 0,5-2,5%, средний объем эритроцита (MCV) 80-96 фл (фенталитр один кубический микролитр), среднее содержание гемоглобина в эритроците (MCH) 27,5-33,2 пикограмм (пг), средняя концентрация гемоглобина в эритроцитах (MCHC) 334-355 г/л, гематокрит (VPRC) у мужчин 0,47, у женщин – 0,42; содержание железа в сыворотке у мужчин 13-30 мкмоль/л, у женщин – 12-25. Wharton приводит средние показатели обмена железа у подростков обоего пола 12-15 лет: насыщение трансферрина 14%, ферритин сыворотки 12 мкг/л, протопорфирин эритроцитов 70 мкг/дл эритроцитов). Средний гемоглобин (с учетом двух сигм) у мальчиков 120 г/л и у девочек 115. Железодефицитной анемией признается состояние, при котором фиксируется не менее двух вышеперечисленных показателей обмена железа при уровне гемоглобина менее 115 г/л.

Итак, выявление микроцитарной гипохромной анемии при микроскопии мазка периферической крови при низком содержании железа и ферритина в сыворотке крови служат надежными диагностическими признаками хронической железодефицитной анемии.

Клинические проявления

Мышечная слабость, нарушения вкуса и обоняния – желание есть необычную пищу (мел, штукатурку, глину, бумагу, сырые овощи, лед, сухие крупы др.), вдыхать обычно неприятные запахи (бензин, керосин, лаки и краски, влажный пепел табака и др.), появление «заед» в углах рта, тусклый цвет волос и их «сечение», затруднение при глотании твердой и жидкой пищи, эпизоды недержания мочи – вот набор жалоб, с которыми появляется женщина средних лет. Далее выясняется, что менструальный цикл нарушен – выявляется

гиперполименоррея, нередко геморроидальные кровотечения. В анамнезе упоминаются несколько аборт и повторные роды с кровопотерей. При осмотре видны дистрофические изменения ногтей – они в форме ложек – койлонихии. Кожа и слизистые оболочки бледны. При длительной анемии у детей обнаруживаются дефекты иммунитета (частные простудные заболевания, гнойно-воспалительные изменения кожи и т.д.), расстройства памяти, нарушение интеллекта. У взрослых, особенно часто у пожилых, – кардиопатии с недостаточностью кровообращения.

Причина железодефицитной анемии почти всегда – кровопотери, и желудочно-кишечный тракт занимает здесь первое место.

Общее правило – анемия у мужчин всегда плохо, всегда опасно! Анемия у женщин – менее тревожно. Гинекологические кровопотери, обычно обильные и затянутые менструации – вторая по частоте причина малокровия, а у женщин – первая. В целях диагностики принято исследовать весь пищеварительный тракт, проводить осмотр полости рта, языка (телеангиоэктазии – болезнь Рандю-Ослера). Если в патогенез анемии вовлечен кишечник, то диагноз устанавливается только с помощью селективной ангиографии мезентериальных артерий). Проводится фиброскопия и биопсия слизистой оболочки пищевода (дивертикулы, рефлюкс-эзофагит, опухоли), желудка (язвы, полипы, опухоли, сосудистые аномалии), кишечника (дивертикулы – известен дивертикул Миккеля вблизи Трейцевой связки, воспалительные процессы, сосудистые поражения, опухоли, отсутствия части кишечника или желудка вследствие операций, «слепые» петли и карманы после неудачных резекций кишки). Пальцевое исследование прямой кишки – обязательная манипуляция по протоколу исследования больных анемиями. Столь же обязательны поиски кровососущих паразитов или их яиц в фекалиях. К редким причинам дефицита железа относятся изолированный легочный сидероз (аутоиммунный васкулит с крово-

течением в легочную ткань) и механический гемолиз с потерей железа с мочой (гемосидерин) при оперативных хирургических дефектах протезирования клапанов сердца. Кровотечение в замкнутые полости также случаются редко, например, при эндометриозе с расположением циклически кровоточащего эндометрия в брюшной полости. Наиболее частая причина анемии у крепких рабочих мужчин – геморроидальные кровотечения, о сути которых нередко впервые докладывает больному врачу. У мальчиков-подростков неожиданной находкой случаются постбульбарные кровотечения из язвы двенадцатиперстной кишки.

Еще одна причина малокровия – проявление дефицита железа у девушек-подростков, когда реализуются сразу несколько причин: недополучение, вследствие недостатка железа у матери, быстрый рост и появление менструаций. Это – хлороз, «бледная немочь». Быстро и хорошо лечится пероральным приемом железа.

Лечение

Основные положения: хроническая железodefицитная анемия

- 1) никогда не требуется переливаний эритроцитов;
- 2) практически никогда не нужно парентеральное введение железа (внутримышечно и внутривенно)
- 3) нет необходимости ничего добавлять в препараты железа внутрь – ни витаминов в инъекциях, ни соляной кислоты, ни глюкозы внутривенно, ни «стимуляторов кроветворения», ни пищевых добавок;
- 4) лечение проводится только длительным приемом препаратов двухвалентного железа внутрь в умеренных дозах, причем существенный прирост гемоглобина, в отличие от улучшения самочувствия, будет не скорым – через 4-6 недель.

Обычно назначается любой препарат двухвалентного железа – чаще это сульфат железа – лучше его пролонгированная лекарственная форма, в средней лечебной дозе на несколько месяцев, затем доза снимается до минимальной еще на несколько месяцев, а затем (если причина малокровия не устранена), продолжается прием поддерживающей минимальной дозы в течение недели ежемесячно многие годы. Так, эта практика хорошо оправдала себя при лечении тардиферроном женщин с хронической постгеморрагической железодефицитной анемией вследствие многолетней гиперполименореи – одна таблетка утром и вечером 6 месяцев без перерыва, затем одна таблетка в день еще 6 месяцев, затем несколько лет каждый день в течение недели в дни месячных. Это дисциплинирует пациенток, не дает забыть сроки приема препарата и обеспечивает нагрузку железом при проявлении затянутых обильных месячных в период климакса. Бессмысленным анахронизмом является определение уровня гемоглобина до и после месячных.

При агастральной (гастрэктомия по поводу опухоли) анемии хороший эффект дает прием минимальной дозы препарата постоянно много лет и введение витамина В₁₂ по 200 гамм в день внутримышечно четыре недели подряд каждый год пожизненно.

Беременным с дефицитом железа и малокровием (небольшое снижение уровня гемоглобина и числа эритроцитов физиологично вследствие умеренной гидремии и не требует лечения) назначается средняя доза сульфата железа внутрь до родов и в период кормления грудью, если у ребенка не возникает диарея, что обычно случается редко.

Практика срочной госпитализации таких беременных женщин в отделения патологии беременности, назначения переливаний эритроцитов, плазмы, железа в инъекциях, витаминов, глюкозы – порочна. Она грозит инфицированием женщин гепатитами, изоиммунизацией компонентами крови,

аллергическими реакциями, ненужными затратами, психологической дизадаптацией беременных.

Профилактика железодефицитных анемий сводится к полноценному питанию с потреблением животных белков, мяса, рыбы, контролю за возможными заболеваниями, о которых сказано выше. Показатель благосостояния государства – причины железодефицитных анемий: у богатых она носит постгеморрагический характер, а у бедных – алиментарный.

Литература

1. Воробьев А.И. Руководство по гематологии. Издательство «Ньюдиамед» Москва 2002г.
2. Дворецкий Л.И. Железодефицитные анемии. «Ньюдиамед», Москва 1998г, с. 37
3. Воробьев П.А. Анемический синдром в клинической практике «Ньюдиамед», Москва 2001г.

ӘӘЖ159.9

*Т.Қайырғалиев,
БҚМУ жалпы
педагогика және
психология
кафедрасының аға
оқытушысы*

Ежелгі дәстүрлердің психологиялық ерекшеліктері

Әрбір халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлері бар. Дәстүрлердің қай-қайсысы болмасын, олардың бәрі де халықтың күнделікті өмірдегі тұрмыс тіршілігін, мінез-құлық ерекшеліктерін білдіретін тұрақты қалып.

Қазіргі кезеңде көп замандар бойы наным-сенім төңірегінде танылған халқымыздың сан-алуан дәстүрлері көптеген ғалымдарымыздың еңбектерінен жарық көруде.

Соның бірі табиғатты танып, қастерлеуге үйрететін халық педагогикасы саласынан зор үлес қосып келе жатқан танымал ғалым, профессор Қ.Жарықбаев жетекшілік еткен, ұлттық психология салаларынан арнаулы дәрістер бағдарламасынан дәстүрлер психологиясы.

Біріншіден – дәстүрлердің қай-қайсысының болмасын тәрбиелік мәні зор.

Екіншіден – дәстүрлердің психологиялық ерекшеліктері, сол дәстүрлер қалыптасқан халықтың тіршілік бейнесі мен еңбектенуі танылатын сан-алуан дәстүрлерінен көрінеді.

Мәселен жастарға табиғатты танып, қастерлеуге үйрету – халқымыздың ең бір ежелгі әрі игі дәстүр екендігі. Оның мәнісі жерді, суды, мекенді қорғау, табиғат пен экологияны сақтау, сол жөнінде жастардың түсінігін қалыптастыру.

Енді ежелден қалыптасып келген тәрбиелік мәні мен табиғатты танып, қорғаудағы маңызы бар дәстүрлерге үйрететін ұғымдардың психологиялық түйіндеріне тоқталайық. Ол – табиғат. Бұл ұғымның ауқымы кең болғанымен, ол дүние, болмыс, материалдық өмір.

Табиғат бар жерде, өмір де бар деген мәселе бәрімізге түсінікті. Халқымыз ғасырлар бойы өз тұрмыс-тіршілігінде табиғаттың сырын түсініп, оның сан-алуан құбылыстарын бағалай білген.

Сөйтіп табиғат пен тіршіліктің бір-біріне тәуелді екені жайындағы жұмбақ құбылыстарын түсінуге деген ұмтылысы, халқымыздың ақыл-санасында танымдық тұрғыдан қалыптасқан түсінікті тудырып, оны кейінгі ұрпаққа жеткізуге тырысқан.

Халық дәстүрі дегеніміз осы. Онда су, тағам, табиғаттың ауасы сияқты тіршілік қажеттіліктерімен қатар, табиғатты танып, қастерлеп қорғаудағы сондай қажеттіліктердің бірі екенін, мұның адамдардың өмір заңына айналғанын, жастарымыздың зердесіне жеткізе білу парызы мензеліп отыр.

Табиғатты қорғап қастерлеуге арналған дәстүрлер сан-алуан. Сондай дәстүрлерге халқымыздың даналығы мен ақыл-ойының жемісі жатыр.

Даналық пен ақыл-ойды тарату бар да, оны нақты іске асыру да бар, мұны да ескерген абзал. Сондықтан да

табиғатты аялау, қастерлеу мен қорғауға, баулуға әуелі сол табиғатқа, ондағы өсімдіктер мен тіршілікке қатысты коптеген қастерлі ұғымдарды қалыптастырудан басталғаны пайдалы. Соның бірі – тазалық. Жас не ересек болсын тазалық деген сөздерді естігенде, олардың көңіл-күйінде сондай ерекше бір серпілістің болатыны хақ. Мәселен ауа не табиғат тазалығын ұғыну бар да, оны таза қалпында сақтауға адамның тікелей үлес қосуы болып отыр.

Осы ретте табиғат тазалығына қатысы бар халық арасынан тиымды сөздер тұрғысынан тараған құнды үндерді көптеп кездестіреміз. «Өртеме», «Топырақ шашпа», «Көкті жұлма» т.б. тағылымдық мәні бар тиым сөздер көпке мәлім.

Ормандар мен тоғайлар өзендер мен көлдер құстар мен жануарлардың, балықтардың мекені. Осы мекендердегі тіршілік еткендерге ешбір кедергінің жасалмағаны. Соның біріне қи қоңызының табиғат тазалықшысы екені, олардың табиғи көбеюіне ешбір кедергінің болмағаны.

Халқымыз дәстүрлеген жануарлар дүниесінде құстар бар. Оған мысал ретінде құс атымен аталған қаншама ұл-қыздарымыздың бар екеніне жастарымыз мән береме екен? Сондай орман мен тоғайды мекендеген марал, бұғы, киік т.б. киелі жануарлар болып саналса, үй жануарларынан түйе де, ит те солай өз алдына осындай қасиетке саналған. Тіпті төрт түлік өз алдына, жыртқыштар қатарынан қасқыр да қасиетке саналып, сондай жануарлар атымен аталған есімдер қаншама.

Міне, табиғаттың, орман мен даланың, ондағы тіршілік әлемінің сырына үңілуге мүмкіндік беретін дәстүрлерді жинақтап, саралап, жүйеге келтіріп, оқу-тәрбие үстінде қолдана білу дәрежесіне жеткізу аталған тәрбиенің жүзеге асуы. Себебі табиғат пен ондағы тіршіліктің мәңгілік заңын ашып түсіндіруші адам баласы.

Сонау ежелден қалыптасқан халық дәстүрлерінің тағылымдық астарларын ашып көрсету ұстаздың міндеті.

Соның ішінде әрбір жасты табиғатты танып, қорғау, қастерлеуге байланысты алғашқы игі кадам жасауға үйрету.

Табиғат тәрбиесінен өткен халықтардың бірі – біздің халық. Ал халқымыздың өмірге алып келген асыл қазыналарының бірі – табиғатты қорғап, қастерлеуге арналған дәстүрлеріміздің жастарымызды білімді, іскер, табиғатқа жаны ашитын азамат етіп тәрбиелеуге тигізетін септігі зор дегіміз келеді.

Әдебиеттер

1. Жарықбаев Қ., Қалиев С. «Қазақ тәлім – тәрбиесі» Алматы Санат 1995ж.
2. Ұлттық психология салаларынан арнаулы дәрістер. Алматы, 1992ж.
3. Сарыбеков Н., Сарыбеков М., Сарыбеков Қ. «Қазақ халқының табиғат қорғау дәстүрлері» Алматы «Рауан», 1996ж.

УДК 866.24

*Ахметов М.Г.,
к.п.н., доцент*

Информационные технологии в управлении качеством образования

В любой сфере деятельности стремятся достичь максимально возможного качества этой деятельности. Естественно, что это наблюдается и в сфере образования.

В школе XXI века недопустимо использовать неэффективные, устаревшие технологии обучения, требующие больших временных затрат и не гарантирующие качества образования.

Встает вопрос: «Что нового дает применение новых информационных технологий в управлении качеством образования?» В любом производстве для получения качественного результата, нужно иметь качественное сырье. В образовании таковым в первую очередь является содержание образования и школьник. Содержание образования мы постоянно стре-

мимся улучшить, а об ученике стараемся узнать больше и глубже. И здесь новые информационные технологии могут существенно помочь педагогам и управленцам, обеспечив достоверность, оперативность, объективность информации о качестве получаемого образования. Более того, новые информационные технологии позволяют сделать прогноз каким может быть качество образования, и определить, достигли ли мы того уровня, который предварительно спрогнозировали.

Таким образом, проблема состоит в повышении и достижении качества образования. Естественно, что надо сначала дать определение этого слова. Один мудрец сказал: «Образование – это то, что остается у человека, когда все выученное уже забыто», т.е. образование по мере роста ребенка все больше должно становиться самообразованием самого себя. И тогда хороший педагог – это не искусный формовщик детской личности, а искусный создатель условий, при которых эта личность как можно раньше становится созидателем самого себя, творцом собственного саморазвития. Здесь уместно вспомнить слова Ульяма Артура Уоора:

Хороший учитель объясняет,

Выдающийся учитель показывает,

Великий учитель вдохновляет.

Общеизвестно, что универсально хорошего управления вообще не бывает, ибо всякое управление, в том числе и управление качеством образования, объектно ориентировано. Эффективным управление может быть только для конкретного объекта в конкретной ситуации.

Пока мало понятным, по-разному истолкованным и является объект управления – качество образования.

Одни под качеством образования понимают процент учащихся, закончивших отчетный период без троек, т.е. на «4» и «5».

Другие под качеством образования понимают качество обучения и всего воспитания.

Третьи под качеством образования понимают степень развитости личности.

Четвертые под качеством образования понимают количество выпускников, поступивших в вузы.

Пятые под качеством образования понимают готовность выпускника к жизни по шести позициям: готовность к труду, защите Родины, семейной жизни, разумному проведению досуга, продолжению образования, заботе о своем здоровье.

Что делать, если в школе все учителя по-разному или одинаково неверно понимают, что такое качество образования? Вот почему особую значимость для нас приобретают знаменитые и мудрые слова основателя европейской науки Нового времени Рене Декарта: «Определяйте значение слов. Этим Вы избавите человечество от половины его заблуждений».

Заметим, что даже в Российской педагогической энциклопедии 1993 г. издания нет толкования понятия «качество образования».

Под «качеством образования» мы будем понимать соотношение цели и результата, меру достижения цели. Из этого определения следует, что мы должны научиться измерять в одинаковых единицах:

- 1) цель, поставленную перед учебным заведением;
- 2) результат, достигнутый этим учебным заведением.

Управление «качеством образования» - это особое управление, организованное и направленное на достижение не любых, не случайных, не просто лучших, чем прежде, не тех, что по себе получаются, а вполне определенных, заранее спрогнозированных с возможной точности результатов образования, причем цели (результаты) должны быть спрогнозированы операционально в зоне потенциального развития выпускника, т.е. речь всегда идет о наивысших, возможных для конкретного учащегося, оптимальных результатов. Будущее повышение эффективности управления качеством образования можно добиться за счет применения

новых информационных технологий. Рассмотрим суть этого способа.

Одной из целей современной школы является, как известно, интеллектуальное (умственное) воспитание. Ориентация на решение задачи интеллектуального воспитания ребенка в свою очередь вынуждает пересмотреть основные компоненты (школьного) образования: его назначение, содержание, критерии его эффективности форм и методов обучения, роль учебника, функции учителя.

1. Назначение образования. Применительно к задачам интеллектуального воспитания это означает, что целью процесса обучения является не только и не столько усвоение математики, физики, истории и т.д., сколько расширения и использования индивидуальных интеллектуальных ресурсов личности средствами математики, физики, истории и т.д.

2. Содержание образования. В рамках школы не ученик должен подстраиваться под содержание образования, а, напротив, содержание образования должно подстраиваться под возможности, интересы, потребности ученика.

3. Критерии эффективности форм и методов обучения. В качестве критерия должны выступать показатели сформированности знаний, умений, навыков и определенных интеллектуальных качеств, характеризующих разные стороны развития интеллекта учащегося.

4. Роль учебника. Сейчас нужны учебники принципиально нового типа, которые могли бы выполнять роль интеллектуального самоучителя, а образование, таким образом, все более бы становилось самообразованием.

5. Функции учителя. Если раньше основная функция учителя заключалась в трансляции социального опыта, то в современной школе учитель должен реализовывать еще и функцию проектирования хода индивидуального интеллектуального развития каждого конкретного ребенка.

В этих условиях именно внедрение новой информационной технологии обуславливает получение необходимой

управленческой информации, которая имеет не усредненный, а индивидуально-личностный характер, позволяет увидеть продвижение каждого учащегося в процессе обучения.

Одной из основных тенденций последних лет является глобальная информатизация общества, связанная с бурным развитием компьютерной, телекоммуникационной техники и технологий.

Способность общества производить, усваивать и применять новые знания во многом определяют темпы его развития, а, следовательно, его экономическое могущество и уровень жизни населения.

Информатизация системы образования является одним из ключевых условий, определяющих последующее ускорение развития экономики, науки и культуры.

Соотнесение потенциальных возможностей ребенка и реально показываемых результатов позволяет оценить эффективность работы педагогов с этим ребенком. Это и есть соотношение цели и результата, то есть качество образования.

СОДЕРЖАНИЕ

стр.

**65-ші студенттердің ғылыми-тәжірибелік
конференция жүлдегерлерінің ғылыми
мақалалары (10-14 сәуір 2004 ж.)**

**Научные статьи победителей 65-ой научно-
практической студенческой конференции
(10-14 апреля 2004 г.)**

<i>Абдоллов Ж.К.</i> Тәуелсіз Қазақстан және Шыңғыстану ілімі	2
<i>Айткалиева Ж.</i> Нестандартные формы проведения уроков...	10
<i>Апенцова Ж.</i> Классификация гостиниц. Проблемы классификационных характеристик гостиниц г. Уральского.....	20
<i>Джанузакова Б.</i> Психологические основы предрасположенности студентов к музыкальной деятельности.....	27
<i>Есенжанова Д.</i> Гражданская партия Казахстана на политическом поле РК.....	35
<i>Застрожникова Н.В.</i> Некоторые химические элементы почвенного раствора и их распределение.....	44
<i>Зуев Ю.И.</i> Конструирование современных электронных измерительных приборов.....	49
<i>Қабдолла Ж.</i> Салауатты өмір салты негіздері.....	54
<i>Калаханова С.Б.</i> Мектеп үлгерімі және интеллект.....	77
<i>Климов А.</i> Влияние радиационной обстановки на окружающую среду.....	83
<i>Құдайбергенова Р.Т.</i> Интеллектуальды ойындар арқылы шешен сөйлеу өнеріне баулу жұмыстары.....	88
<i>Курмашева Д.</i> Исследования информационной структуры предложения в работах членов Пражского лингвистического кружка.....	99
<i>Курочкина Ю.Ю.</i> Расселение населения в долине реки Урал	105

<i>Логашикина Н.Ф.</i> Опытнo-экспериментальная работа по формированию познавательных интересов младших школьников	111
<i>Мендыбаева М.Х., Ширалиев Б.Т.</i> Динамика продуктивности основных ассоциаций пустынно-степного комплекса Северного Прикаспия.....	118
<i>Мұқанова С.Е., Жоғары сынып оқушыларының ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті туралы пікірлері</i>	122
<i>Мұқсинов Р.</i> Ата-баба дәстүріндегі ант құқығына исламның әсері.....	126
<i>Рысқалиев М.М.</i> Тоғызқұмалақ.....	131
<i>Салимова А.А.</i> Некоторые клинико-биохимические показатели крови грубошерстных овец.....	140
<i>Сидоренко А.</i> Поиск информации в системе Интернет (на примере российских поисковых систем).....	145
<i>Сидоров Н.И.</i> Новые приемы тактики действий в горах в локальных войнах.....	148
<i>Ташимова О.К.</i> М. Өтемісұлы атындағы БҚМУ мемлекеттік тілді оқытудың жай-жапсары	160
<i>Темиргалиева А.</i> Правовой статус товариществ с ограниченной ответственностью в Республике Казахстан	165
<i>Хайруллина Н.Н.</i> Тезис к докладу «Монументальные Памятники Западного Казахстана»	174
<i>Хайрулина М.</i> Ауыр тұзды металл кадмийдің егеуқұйрықтардың ішкі ағза сұйықтықтарына әсері	181
<i>Шаринов М. Ф.</i> Этапы освоения и развития Карачаганакского нефтегазоконденсатного месторождения	191
<i>Якупова Д.Б.</i> Изучение некоторых морфометрических показателей гребенщиковой песчанки <i>Meriones tamariscinus</i> Волго-Уральского междуречья	196

Оқытушылардың ғылыми мақалалары Научные статьи преподавателей

<i>Абдоллаев Н.А.</i> Екінші әлемдік соғысты ғылыми кезеңдеудің кейбір проблемалары	202
<i>Жароева А.Ф.</i> Бастауыш сынып оқушыларын математика сабақтарында шығармашылық жұмыстарға баулу жолдары...	226
<i>Абдильманов Р.Н.</i> Об одном общем признаке делимости.....	231
<i>Кудашева С.</i> Тукайские традиции в творчестве Сайфи Кудаша	234
<i>Кузьмичева А.Е., Кусаинов Р. К., Мырина Н.В.</i> Физический практикум по ядерной физике.....	242
<i>Насипкалиев К.М.</i> Проблемы формирования здорового образа жизни.....	248
<i>Хабиева Д. Ф., Молдағалиев Б. А.</i> Ұлттық тілдерді дамытудың ұлтаралық қатынастар мәдениетін қалыптастыруға әсері.....	252
<i>Аймичева Г.И.</i> Об особенностях кластерного анализа.....	256
<i>Аманбаева А.С.,</i> Ақпараттық технологиялардың жүйелік интеграциясы тұрғысынан мектептегі оқу-тәрбие процесін ақпараттандыру.....	260
<i>Р.Испулова, А.Войлоков</i> Образ жизни и физическая культура.....	263
<i>А.Н. Кисметова</i> Клинико-лабораторные маски начала острого лейкоза.....	268
<i>А. Н. Кисметова</i> Хроническая железодефицитная анемия (ХЖДА)-клинико-гематологический синдром, характеризующейся нарушением синтеза гемоглобина вследствие дефицита железа и проявляющейся анемией и сидеропенией....	272
<i>Т.Қайырғалиев</i> Ежелгі дәстүрлердің психологиялық ерекшеліктері.....	279
<i>Ахметов М.Г.,</i> Информационные технологии в управлении качеством образования.....	282

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ! **ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ** **СТАТЕЙ**

Для публикации в «Вестнике ЗКГУ» принимаются статьи на казахском, русском, английском языках, содержащие результаты научных и научно-методических работ в области гуманитарных, естественных, экономических, искусствоведческих, технических наук, посвященных проблемам образования, а также материалы, отражающие деятельность различных структурных подразделений университета, вопросы социально-экономического региона.

Статья (объемом 8 страниц компьютерного текста), направляемая в журнал, представляется на дискетах 3,5 (с обязательной распечаткой текста, шрифтом не менее 12-го и графики на бумаге в одном экземпляре на формате А4).

Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисуночном тексте. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками. Текст должен быть тщательным образом выверен и отредактирован.

При подготовке материалов к опубликованию в научном сборнике «Вестник ЗКГУ» обязательным условием является представление сведений об авторе, номер УДК, внешней рецензии, акта экспертного заключения и наличие квитанции оплаты за публикацию.

Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются. Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

Отпечатано с оригиналов авторов.

БКМУ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал.

*2000-шы жылы шыға бастады
Қазақстан Республикасының Ақпарат
және қоғамдық келісім министрлігінде
тіркеліп, 2000 ж. 9 тамызының
№ 1432-Ж куәлігі берілген*

ВЕСТНИК ЗКГУ

Научный журнал.

Издается с 2000 года

Зарегистрирован министерством информации и
общественного согласия Республики
Казахстан.

Свидетельство № 1432-Ж
от 9 августа 2000 г.

Редакторы-Редактор:

Ж.Н.Кусаннова

Корректоры-Корректор:

Г. Шынтемирова

**Матриалдарды компьютерге
терген және беттеген**

**Набор, верстка и изготовление оригинал-
макета**

Р.Нуржанова, Р.Кужалиева

И.Кирилова, Д.Тулепова

Басуға 15.04.04 ж. қол койылды.

Офсет қағазы. Көлемі 18,3

Таралымы 550 дана

Бағасы келісім бойынша

Подписано в печать 15.04.04 г.

Формат А4. Бумага офсетная.

Объем 18,3 печ.л.

Тираж 550 экз.

Цена договорная

**М.Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан
мемлекеттік университеті, 2004
417000, Орал, Нариманов көшесі, 34**

**Западно-Казахстанский государственный
университет им. М.Утемисова, 2004
417000, Уральск, ул.Нариманова,34**

